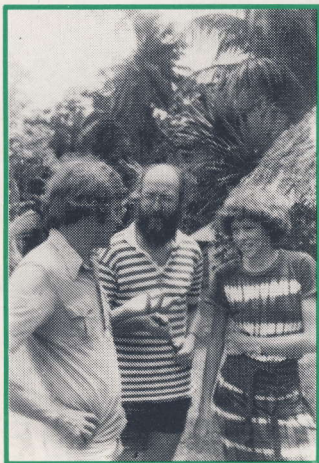

Kai Kjær-Hansen

MISSIONÆR

HVOR DE SLANKE
PALMER STÅR

I junglelandsbyen Wozi i
Liberia, august 1983.
Kai Kjær-Hansen,
Jens-Arne og Bodil Skjøtt.

Kai Kjær-Hansen har slappet af fra ræset herhjemme og i junglelandsbyen Wozi i Liberia skrevet om missionær-nybegyndere.

På en uhøjtidelig måde og i en journalistisk stil kikker han om bag facaden på missionærerne Bodil og Jens-Arne Skjøtt og afspejler en personlig usikkerhed, som rører sig i dem.

– Frustreret, ja! Tabt troen, nej!

»Missionær hvor de slanke palmer står« er en bog for venner af missionen, hvor tingene angribes på en lidt anden måde, end det er sædvanligt i bøger om kristen mission.

Missionær-romantik kan hverken missionen, missionens venner eller missionærerne være tjent med.

Forfatteren hævder, at en missionær, der ikke tør løbe risikoen for at gøre noget forkert, næppe vinder mange mennesker for Kristus. Han gør også gældende, at en ung kirke stadig væk har brug for både sorte og hvide gnisttændere, men også for folk, som har cement i deres forkyndelse.

ISBN 87-877-3710-8

MISSIONÆR HVOR DE SLANKE PALMER STÅR

af
Kai Kjær-Hansen

MENIGHEDSFAKULTETET
ÅRHUS 1983
I hovedkommission Lohses Forlag Fredericia

Forside Martin Jensen

© Kai Kjær-Hansen

Udgivet af Menighedsfakultetet,
Katrinebjergvej 75,
8200 Århus N
Tlf. 06 - 16 63 00

ISBN 87-877-3710-8

I/S S. M. Olsens Bogtrykkeri, Holbæk, 1983

Indhold

Forord	5
1 Men frustreret – ja!	7
2 Opgang og nedgang for Wozi-kirken	12
3 En gnisttænder i kirkens opgangsperiode	22
4 Opgang og nedgang for Læseprogramcenteret	33
5 Fremmedartede ord på missionærernes læber	42
6 Loma-folkets religion	44
7 Den brudte åndering og ånder i Wozi	48
8 Når døden kommer til Wozi	55
9 Tabuer – ikke blot ord	63
10 Medicinmanden – hospitalets bedste kunde	67
11 Dansende djævle og bush-skolen	77
12 Synd og straf og tilgivelse	83
13 »Det må I bare lære at leve med«	92
14 Gardering imod overdreven begejstring	102
15 Spor af danskere	108

Forord

Leder man efter store teologiske hovedlinjer eller fingerknipsløsninger på vanskelige spørgsmål, som missionærer i en afrikansk sammenhæng stilles overfor, leder man forgæves i denne bog.

Hensigten med den er mere beskeden: at kikke om bag ved facaden på et par danske missionærer, pejle sig ind på nogle af de problemer, de møder, og afspejle en personlig usikkerhed, som rører sig i dem.

Hvis de små glimt, der gives, kan være med til at skabe lidt større forståelse for nogle af de problemer, som missionær-nybegyndere i en junglelandsby i Liberia i Vestafrika står med, har arbejdet med deres missionær-hakkebræt til skrivemaskine ikke været helt forgæves.

Som missionær kan man godt være frustreret uden at have tabt troen. Man kan godt famle, selv om man kender de gode nyheder, man er sat til at gå ud med. Og man kan godt stille spørgsmål ved en række forhold. Ikke for at stille spørgsmål ved evangeliets kerne, men for at evangeliet netop må blive hørt, som det, det er: At himmelens Gud for Jesu Kristi skyld er far for ethvert menneske i enhver kultur.

Om Den lutherske Kirkes arbejde i Liberia foreligger på dansk Olav Vibe Smidts bog *Junglekirken i Liberia* (Christiansfeld 1980). Den anbefales til dem, der ønsker at stifte nærmere bekendtskab med det forholdsvis nye arbejdsområde for dansk ydremission, som Liberia udgør.

Wozi den 1. august 1983

Kai Kjær-Hansen

1 Men frustreret – ja!

– Hvordan forklarer du trosbekendelsen, og hvad tro er for disse mennesker? Eller forsoningen og betydningen af Jesu død? Eller hvad dåben betyder? Og hvad et kristent fællesskab er for noget? Når jeg spørger fyrene i dåbsklassen, hvorfor Jesus kom til verden, er svaret ganske rigtigt: »For at frelse syndere«. Jeg har vel gentaget det så ofte, at det er trængt ind. Men skal jeg være ærlig, kommer jeg nogle gange til at tænke på søndagsskolebørn i Danmark, som sikrer sig ved at svare »Jesus« på de spørgsmål, man stiller, hvis de ikke lige kan komme på et svar.

– Men hvad betyder det for dem, at Jesus kom for at frelse syndere? Er synd og tilgivelse noget andet for dem, end det er for mig? Når jeg taler om kristendom, bruger jeg ofte på loma-sproget udtrykket: At vende ryggen til det gamle liv og løbe efter Jesus, dvs. følge Jesus. Men hvad forbinder de hermed? Hvordan balancerer man rigtigt mellem det gamle i deres kultur, som de kan beholde, når de er kommet til tro, og så det gamle i deres kultur, som ikke lader sig forene med det nye liv i Kristus? Og hvor er forskellen mellem at leve i fællesskabet med Jesus og andre kristne og så blot at introducere en kristen dogmatik for dem? Ja, hvordan kan man give udtryk for et kristent fællesskab på et sted, hvor man ikke kan få øje på det? Det kan selvfølgelig være mine antenner, der er noget i vejen med. Sig bare, at det ikke er stort anderledes på alle andre steder, hvor man står på bar bund i en kristen sammenhæng og skal begynde forfra, men sig ikke at det er let!

– Er det det eneste, jeg skal? Og kan? Altså at hamre det ind i dem, blive ved med at gentage evangeliet og så overlade resten til Helligånden? Ved at blive ved med at gentage importerer jeg i det mindste ikke noget fremmed i en afrikansk sammenhæng, for her gentager man, så det forslår. Selvfølgelig kan man ikke gøre et menneske til en kristen, og naturligvis holder »logikken« op et eller

andet sted, når man har med kristendom at gøre. Men alligevel forsøger man da i Danmark at forklare tingene så godt, som det nu lader sig gøre, forsøger at give svar på, hvorfor Jesus kom til verden, hvorfor han måtte fødes af en jomfru, og hvad hans død og opstandelse betyder. Men hvad gør man i et samfund, hvor »logikken« ikke betyder noget, eller rettere: som har sin egen logik, et eget tankemønster, som man ikke kan trænge ind i. I det mindste er jeg ikke trængt derind endnu.

– Mennesker her accepterer jo ikke noget, bare fordi det er »logisk« efter min tankegang. Her gør man noget, fordi MAN gør det. Børn lærer ved at observere. De stiller ikke mange spørgsmål og opdrages heller ikke til det. De kan remser, ja, de kan imitere danske ord og lyde, som du selv har hørt, når de spiller fodbold med vore unger. Men går du skolebørnene på klingen, opdager du hurtigt, at der ikke er ret meget bag deres remser. Ofte kun ord, lyde. Når jeg observerer det hos de store drenge, som kommer for at få lektiehjælp, kan jeg ikke lade være med at tænke på, om den kristendom, jeg introducerer for dem, og som de kan gentage, også bare er lyde. Men jeg kan ikke være tilfreds med at gøre kristentroen til nogle lyde, nogle rigtige sætninger eller et par remser.

– Og man kan godt blive lidt træt af, at man hele tiden føler, at man skal tage initiativerne – og på de andres vegne. Jeg har en drøm om en kirke i enhver landsby med dåbsklasser og et kristent fællesskab – på deres vilkår og deres initiativ. Jeg bliver ikke frustreret, fordi jeg ikke er klar over, hvor vort arbejde gerne skulle føre hen. Der har været gode tilløb før. Men de er ligesom løbet ud i sandet. Og de initiativer, vi har taget, tja, det er ikke altid lige let at se, hvordan de hænger sammen. Eller hvad der skal blive af dem.

– Og om de – også – skal løbe ud i sandet. . .

Hun er ikke sådan at stoppe, missionæren, der kikker indenfor i gæstehuset, den nærmeste bygning til hendes egen families hus, gæstehuset med møbler i bedste plastic-amerikanerstil, placeret her for et kvart århundrede siden og med et panoramavindue ud til »Hvor de slanke palmer står«, som Shubidua-gruppen synger om på det kassettebånd, ungerne har smuglet med i deres håndbagage, og

med opfordringen: »Tag til Costa Kalundborg« – men her er vi altså ikke i Kalundborg, men i Vestafrika. Nærmere betegnet Wozi, en junglelandsby i Liberia, som ligger oppe i baglandet og 350 km fra hovedstaden Monrovia ved Atlanterhavet.

Et lille utopia havde de slanke palmer hensat mig i, og junglen, som er den nærmeste nabo på de to sider til missionærernes område, frodig som den er og med de mange nuancer af grønne farver og smukt brudt af røde og hvide og orange farvede blomster, for slet ikke at tale om de mange forskellige og farvestrålende sommerfugle med den ødselhed af farver, Skaberen har sat på dem, alt sammen lige uden for mit myggenets-vindue og ikke på et postkort. En lille Edens have for en gæst, som vil opleve noget eksotisk i nogle måneder, slappe af fra ræset derhjemme og fornemme lidt af det fortættede Afrika, men dog med det i baghovedet, at man kan rejse hjem, når man har lyst, og at der ikke er nogen højere magt, der har kaldet en til at udføre en bestemt opgave og til at leve i denne lille have – hvis det da ikke var for disse elendige insekters skyld, hvis stik man godt kunne være foruden. Og hvis stik undertiden giver hovedpine.

Men nu stikker hun, missionæren, der ikke rigtig er til at stoppe, når hun først er kommet igang. Selvfølgelig kan hendes spørgsmål og mine nik og bemærkninger opfattes som en slags psykoterapi for en missionær, som undertiden mangler en mur at spille sin bold op imod. Og hvis det er det, er det vel også i orden. I hvert fald er det ikke udtryk for nogle missionær-pubertetsvanskeligheder, da hun kun har mindre end 2 år på bagen som Afrika-missionær. Begyndervanskeligheder måske, men i givet fald er Bodil Skjøtt ikke ene om dem, den teologiske kandidat fra Århus Universitet, som sammen med sin mand Jens-Arne Skjøtt, der er præst og har samme uddannelsesbaggrund, dannede portnerpar i deres studietid på det »gamle« Menighedsfakultet i Barthsgade, før de i november 1981 kom til junglelandsbyen Wozi, udsendt af Dansk Ethioper Mission, og forældre til to drenge, Nicolai, som er født i 1977 og Christoffer, født i begyndelsen af 1981.

– Skal jeg bare hamre det ind i dem og så overlade resten til Helligånden?

– Vil – også – vores arbejde løbe ud i sandet?

– Jeg er sendt, ikke blot af en missionsorganisation, som har venner, der forventer noget af os, men sendt af Ham, der engang sendte sin søn for at frelse alle mennesker.

– Jeg har ikke tabt modet, men lidt frustreret en gang imellem, ja! Skal min »logik« blive deres – og er det min hovedopgave? Eller skal deres »logik« læres af os? Under alle omstændigheder har jeg svært ved at slå mig til ro med at præsentere en dogmatisk »logik«, som nok siger mig noget. Men den lille erfaring, jeg har, siger mig, at den ikke siger landsbyens befolkning meget. Hvis den overhovedet siger dem noget positivt.

Inden hun går ud til kvinden med et lille barn på ryggen, som står uden for panoramavinduet – en kvinde, lige så rank som de slanke palmer – for at give dem nogle malariapiller, når hun lige at tilføje, at der også er andre vinkler – og mere positive – at anskue missionær-hverdagslivet under.

– Frustreret, ja! Tabt troen og frimodigheden, nej!

Det skulle da også bare mangle, hvis frimodigheden helt var gået tabt, tænker jeg, og lader blikket glide fra mit panoramavindue ud til de slanke palmer og hen til skrivemaskinen, et gammelt missionær-hakkebræt til maskine, og videre hen til plasticstolen, som ikke er den bedste opfindelse i et land med en så høj fugtighedsgrad, som det er tilfældet i Liberia. Ved gårsdagens to søndagsgudstjenester havde de haft omkring en femtedel af landsbyens 500-600 beboere i tale. Den største del havde ganske vist været børn, men de er jo også mennesker. For øvrigt havde der da også været et par håndfulde unge samt nogle voksne. Forrige år, da jeg besøgte Wozi og på et tidspunkt, hvor danskerne kun havde været der et halvt år, lå gennemsnittet ved søndagsgudstjenesterne på 5 voksne kirkegænger. Hvem i Danmark ville ikke først trække en sådan positiv forskel frem, hvis man var kommet som præstefamilie til et såkaldt dødt sogn, og man så efter 2 år havde haft en femtedel af sognets beboere i kirke på en søndag?

Troen og frimodigheden er ikke tabt, men den første tids frustration er nu afløst af en anden form for frustration. I den første tid

efter deres ankomst til landsbyen, kunne de tillade sig at være på det observerende plan, følte de. Dengang var de travlt optaget af at tilegne sig stammesproget *loma*. Men nu er situationen en anden. En anden form for frustration har meldt sig. På det sproglige plan har de nærmet sig befolkningen. Og de mange besøg, de modtager i deres hus, røber, at de har fået god kontakt med landsbyens befolkning. Men denne tilnærmelse er netop en af årsagerne til, at de også har set, at afstanden er stor mellem dem og det folk, de er sat til at arbejde iblandt.

Nuvel. At stille spørgsmål ved sin egen eksistens som missionær og dele ens frustrationer med venner af missionen er vel, når alt kommer til alt, et frugtbart udgangspunkt for en forståelse af unge missionærers hverdag. Missionær-romantik kan hverken missionen, missionens venner eller missionærerne være tjent med.

Naturligvis gemmer der sig også noget bag facaden på danske missionærer i en junglelandsby i Liberia i Vestafrika.

2 Opgang og nedgang for Wozi-kirken

Houseboy'en for den amerikanske missionær går i disse tider stille og roligt omkring uden for mit panoramavindue og mellem de slanke palmer og ser til den hvides hus, mens hun er på hjemmeorlov. Og fodrer hendes katte ved aftenstide. Med dåsemad købt i Monrovia og hentet den lange vej op derfra. Gad vide, hvad noget sådant kommunikerer i dette samfund? Men det er måske en måde at overleve på, som her kommer til udtryk. Hun har været i Wozi i snart 30 år. I den første tid var der nogle få andre missionærer, men i den lange periode fra 1969 og til familien Skjøtts ankomst i 1981 har hun været den eneste fastboende hvide i landsbyen. Hendes hovedopgave har været at hjælpe andre – men forholdsvis få – hvide at lære loma-sproget.

Housboy'en har arbejdet for hende i alle 30 år og er døbt og hører til de mest trofaste kirkegængere i Wozi. Vel at mærke, når den hvide missionær befinder sig i Wozi. Men er hun bortrejst, er også han borte fra søndagens gudstjenester. I de to sidste måneder, mens den hvide missionær har været i USA, har han og hans kone ikke vist sig i kirken en eneste gang.

Tidligt om morgenen skramler det med spande uden for vinduet. Det er de 4 mænd, der er ansat på missionsstationen, og som bl. a. skal fylde tønderne op med vand, de tønder, der er placeret på et så højt niveau, at de hvide missionærer kan få rindende regnvand i deres vandhaner. 2 af arbejdsfolkene er døbt. Men ingen af dem kommer i kirken.

– I kirke må de jo engang være kommet. Men uden at jeg kender de nærmere omstændigheder omkring deres dåb for 20-30 år siden, kan man godt spørge sig selv, hvad dette kommunikerer blandt landsbyens ikke-døbte befolkning, kommenterer Bodil Skjøtt. Og hun fortsætter: – Siger det mon bare, at man helst skal være døbt for at kunne få arbejde hos de hvide?

– Selvfølgelig kunne det ikke falde os ind at afskedige disse folk, fordi de ikke kommer i kirke. Og naturligvis kender jeg ikke deres motiv for, at de for mange år siden lod sig døbe. Og hvad der bor dybt derinde i dem, kender jo kun Gud. Men man bliver i det mindste opmærksom på, at det kan være en »fristelse« for nogle at lade sig døbe, fordi det ser ud til at kunne betale sig.

– Vores egen hushjælp er ikke døbt. Jeg kan for øvrigt ikke lide, at du kalder ham en »houseboy«. Han er ikke en dreng, men en voksen mand på vores alder og far til 5. Men da vi skulle igang med en *loma*-klasse for folk i landsbyen, som ville lære at læse deres eget sprog, gik han i spidsen. Det var vi naturligvis glade for. Men man kan ikke lade være med at spørge, om det var en indpodet forestilling, som her kom til udtryk: Vi hjælper ham ved at give ham arbejde, og så må han også hjælpe os. Forleden søndag var han endog med til børnegudstjenesten og holdt ro og orden på de nederste bænke, uden at vi havde bedt ham om det.

– Men under alle omstændigheder, viser disse døbte folk, som du ser uden for dit vindue, at der engang er foregået noget her i Wozi. Men også, at et eller andet er gået galt. Kirken ligger jo deroppe i landsbyen, men hvordan deres forhold egentlig er til den og til alt, hvad den står for, kan det godt være vanskeligt at få rede på.

Den lutherske Kirke i Wozi har en god placering. Den ligger lige ud til det hullede hovedstrøg. I modsætning til missionsstationen ligger kirken inden for den af ånderne beskyttede ring af lianer, som omgiver landsbyen. Den har bliktag, som de fleste andre huse eller hytter. Et tegn på en vis velstand og et vist fremskridt. For selv om man på farvebillederne hellere vil have »rigtige« afrikanske hytter med et stråtekt palmebladstag, forstår man det hensigtsmæssige med de rustne bliktage, når troperegnen vælter ned. Der er 2 gange 10 bænkerækker, sådan at der uden vanskeligheder kan være 150 mennesker til gudstjeneste, og endnu flere, dersom man sidder på rigtig afrikansk facon. Og så er de små børn, der er bundet op på en mors eller storesøsters ryg, ikke talt med.

Prangende kirkebygninger i Vesten er ikke nødvendigvis udtryk for et rigt menighedsliv. Den enkelt udstyrede Wozi-kirke er dog et

bevis på, at der engang har været en levende menighed, der ønskede at rejse en kirke. Og da man byggede den i begyndelsen af 1960'erne, regnede man med, at det var nødvendigt med en stor kirke. Men de nedtagne loftsbrædder i den ene side af kirken taler sit eget sprog. For slet ikke at nævne de resterende loftsbrædder, som ikke har så meget at hænge i og kan falde ned, hvornår det skal være. Det er måske et lille tegn på, at de nuværende kristne ikke har samme ressourcer som de, der engang byggede kirken. I hvert fald har man nu ikke kræfter til at vedligeholde den. Og de danske missionærer ser det ikke som deres første opgave at pynte kirken op. Lofsbrædderne er dog for dem et lille tegn på, at der måske ikke kun er tale om et ydre, men også et indre forfald.

Byggegrunde køber man ikke i dette junglesamfund, men de tildeles af landsbyens råd, efter at der er sammenkaldt til en *palaver*, et møde, som afholdes i palaver-hytten, der ligger en huslængde fra kirken. Her kan enhver give sin mening til kende og en vis form for fælles beslutning tages. Dog er der nogle personer, der er mere indflydelsesrige end andre, fordi de er tildelt en bestemt opgave, f. eks. den at drage konklusionen af en *palaver*. At kirken blev bygget netop så centralt i landsbyen kan tages som et tegn på, at den ikke blev opfattet som en fjende.

– Det ville være tosset at være utilfreds med, at loma-folket ikke opfatter kristendommen som en fjende. Tværtimod kan vi glæde os over al den venlighed, vi møder. Men det stiller så nogle specielle krav til den måde, vi præsenterer evangeliet på, og situationen er ikke så let at håndtere, som den måske kan se ud til. At loma-folket ikke er fjendtligt indstillet over for kristendommen er ikke ensbetydende med, at jeg uden videre tør tale om »stor åbenhed for evangeliet«, som man vist plejer at formulere det. Det er en forenkling af sagen. Jeg ønsker ikke en ydre modstand, men det foruroliger mig undertiden, at der ikke er mere modstand. Er det fordi, vi hvide har gjort kristendommen til en ufarlig sag, eller er det noget, som er indbygget i hele deres religiøse verden, som her kommer til udtryk? Eller er det en blanding af begge dele, spørger Bodil Skjøtt.

I de snart 2 år familien Skjøtt har boet i Wozi, har det ikke været

nødvendigt at tænke på at udvide bænkekapaciteten i kirken. Antallet af voksne kirkegængere svingede i det første år mellem 4 og 6 ved de ordinære søndagsgudstjenester. Ved særlige lejligheder, har der været lidt flere, f. eks. ved julegudstjenesten 1981, hvor der var 14, der deltog i nadveren, et tegn på, at der i det mindste var 14 personer i Wozi, der var døbt. En opadgående tendens i antallet af kirkegængere kan dog spores inden for det sidste halve år.

Efter at danskerne havde været i Wozi et halvt års tid, var det med en vis overraskelse jeg modtog deres oplysning om, at de ikke kendte det nøjagtige antal på døbte personer i Wozi. Det havde en vis sammenhæng med, at de dengang koncentrerede sig om at lære stammesproget *loma*. Hertil kommer, at Jens-Arne Skjøtts stillingsbeskrivelse lyder på at være evangeliserende præst for et område med ca. 35 landsbyer og med en befolkning på omkring 15.000 mennesker. Foruden ham er der i dette område kun 2 andre lutherske præster, og af disse 3 er kun den ene liberianer.

Den person, som i flere år har kaldt til gudstjeneste, men som hverken er præst, ordineret diakon eller evangelist, men leder af »Læseprogramcenteret« i Wozi, har fra begyndelsen ikke lagt skjul på, at han gerne overlader ledelsen af kirken til danskerne. Men selv om de gerne tager et medansvar – og vel heller ikke kommer uden om at tage hovedansvaret fra begyndelsen af 1984, hvor Wozi bliver hovedmenigheden i en ny sogneinddeling – lægger de ikke skjul på, at de ikke er kommet for at tage ansvaret fra de lokale kræfter. Tværtimod er de, i den korte tid de på forskellig måde har kikket ind bag gardinet på Den lutherske Kirke i Liberia, blevet overbevist om, at når det halter så meget, skyldes det ikke mindst, at det kun i ringe grad er lykkedes tidligere missionærer at oplære den kristne lokalbefolkning til ansvarsbevidsthed over for deres egen kirke. Kirken skulle gerne komme til at fungere, også selv om de ikke var der.

– Men ét er vore gode intentioner, og at vi ikke vil komme som de bedrevidende med fingerknipsløsninger på alle problemer. Noget andet er, hvordan man skal handle, når der er nogle forhold, som skriger, og som kunne løses med et lille fingerknips, siger de.

I sommeren 1982 så det ikke ud til, at der i det hele taget var

nogen i Wozi, som havde klarhed over, hvor mange døbte, der var i landsbyen. Dengang havde jeg en fornemmelse af, at tal interesserede mig mere end f. eks. den fungerende leder af menigheden og blev en smule usikker om, hvorvidt jeg på dette punkt stillede et »vestligt« spørgsmål. Alligevel overbeviste jeg mig selv om, at man heller ikke i et junglesamfund som dette kan komme uden om tal. Så jeg fastholdt spørgsmålet, også efter at være blevet introduceret for »town«-chefen, borgmesteren, som kun kunne opgive antallet af husstande, fordi hver husstand skal betale en afgift til staten, men ikke kunne oplyse, hvor mange mennesker, der bor i den landsby, han stod i spidsen for. 84 husstande er der, men om der er 500 eller 700 mennesker i Wozi, tjå, hvem ved?

Om der var 14 eller 40 døbte i Wozi? Ingen så ud til at kunne give svaret.

Efter at have presset den fungerende leder for kirken, får vi at vide, at der vist ligger en bog henne i en kasse i kirken. Vi finder kassen, som er ulåst, som kirken også er det. Altrevinen og flere års gamle oblater ligger sammen med sangbøger, nytestamenter på loma og en bunke skrammel. Og rigtignok, der ligger også en stor registreringsbog. Et hurtigt blik i den røber imidlertid, at bogen ikke indeholder en registrering af dåb, men derimod en registrering af kollekten, som er givet i årene 1965-69. Hvad de enkelte kirkegængere har givet som gave på de forskellige søndage er opført.

Selv om den fundne bog ikke gav svaret på antallet af døbte i Wozi i årene 1965-69, kan den i det mindste give en fornemmelse af antallet af kirkegængere. Da mit værtspår kommer hjem fra dagens sprogstudier, har jeg en statistik klar til dem. Som en udfordring. På baggrund af kollekten de første 20 søndage i årene 1965 og 1969 kan følgende uddrages om kirkegangen:

I 1965 opfører bogen 44 forskellige navne. I 1969 er antallet vokset til næsten det dobbelte, nemlig 87 forskellige navne. Begge år er der nogle, der kun har givet kollekt en enkelt gang. Under alle omstændigheder må man regne med, at der har været gæster i kirke, som har boet andetsteds, men fremgangen er alligevel tydelig nok.

I 1965 varierer antallet af voksne kirkegængere mellem 8 og 26 og med et gennemsnit på 16. Af folk, som disse 20 søndage har været i kirke mellem 15-20 gange viser bogen, at der har været en kerne-menighed på en 16 stykker, som trofast har mødt op næsten hver søndag.

I 1969 varierer antallet på kirkegængere mellem 15 og 31. Gennemsnittet for de samme søndage er i 1969 steget til 22 i forhold til de 16 fra 1965. I 1969 er der omkring 18, som næsten hver søndag har siddet i kirken i Wozi. Samtidig med at det gennemsnitlige antal er steget fra 16 til 22, er det samlede antal af kirkegængere steget fra 320 til 340, når de samme 20 søndage sammenlignes i 1965 og 1969.

Og i sommeren 1982 er gennemsnittet af kirkegængere 5. Den amerikanske, lutherske præst i Wozi forlod stedet i 1969. Med hans og andre hvide missionærers bortrejse fra området ophørte ikke blot registreringen af kollektgivende kirkegængere. Men kirkegangen faldt samtidig drastigt. Og sidste dåb i kirken i Wozi fandt sted i 1968.

I kollektbogen lå der ganske vist 3 dåbskort – allerede underskrevne. De har ligget klar til brug op gennem 70'erne. Men præsten var rejst, og evangelisten, som var blevet afsat fra sit arbejde andetsteds, vendte tilbage til sin landsby, til Wozi, og blev så bedt om at lede menigheden – men passede sin farm.

Om det er et lille tegn på en opgangsperiode for menigheden i Wozi, at der i 1983 igen har været brug for dåbskort, må tiden vise. Nu ved danskerne, at der i det mindste var omkring 20 personer i landsbyen, som var døbt, da de ankom. Men samtidig må de konstatere, at der dukker nogle døpte op, når døden melder sig, og hvis eksistens som døpte de ikke kender noget til. I dette samfund er det ikke gjort med bare at stille et spørgsmål, når man ønsker information om den slags forhold.

Skønt der er lyspunkter, har det ringe deltagerantal ved søndagens morgengudstjenester ikke i nævneværdig grad ændret sig. Også for menigheden i Wozi passer det, at det kan tage mange år at opbygge en menighed, mens en menighed kan smuldre på forbausende kort tid.

Hvis der nemlig bare er et gran af sandhed i en kirkestatistik, som Jens-Arne Skjøtt nu har smidt ind til mig, og som dækker hele Den lutherske Kirke i Liberia i perioden fra den 1. november 1967 til den 31. oktober 1968, har Wozi-kirken på flere måder været et lyspunkt. Dengang. Skønt statistikker som sådan er uegnede til at angive, hvor åndelig moden en menighed er, røber den pågældende statistik ikke desto mindre, at der engang er foregået noget her. Andre forhold peger i samme retning.

Til tonerne fra en loma-sang, som når mig nede fra missionærenes hus, hvor den ugentlige bibelkreds er samlet – noget nyt i forhold til, hvad 70'erne bød på i Wozi – og med generatorlarmen i baggrunden, som dog ikke kan overdøve det symfoniorkester af forunderlige Afrika-lyde, som junglen er fyldt med, og mens ildfluerne slår gnister uden for mit panoramavindue i mørket, bladrer jeg kirkestatistikken igennem. Konklusionen er ikke vanskelig at drage: Ingen tvivl om, at Wozi-menigheden har haft en storhedstid op gennem 60'erne, og som kulminerer lige før den amerikanske missionær og præst rejste hjem i 1969. Men heller ingen tvivl om, at det er gået støt tilbage for kirken i Wozi siden da.

I det sogn, Wozi er del af, var der dengang 21 menigheder. Sammenligner man disse, fortæller statistikken sin egen historie.

I 11 af de 21 menigheder var der i den nævnte periode ikke nogen barnedåb og i 6 af disse heller ikke nogen voksendåb i 1967-68, mens der i de andre 5 menigheder var 38 voksendåb.

I de resterende 10 menigheder varierer antallet af barnedåb mellem 2 og 33. Wozi kommer på 3.-pladsen med 14 barnedåb.

I de samme menigheder varierer antallet af voksendåb mellem 1 og 86. Wozi kommer på 3.-pladsen med 19 voksendåb.

Og konfirmationer: Her varierer antallet mellem 1 og 95. Wozi kommer ind på 2.-pladsen med 49 konfirmerede.

I de 21 menigheder er det samlede antal barnedåb 110, mens der er 216 voksendåb samt 210 konfirmerede i denne periode.

I slutningen af 1968 kommer Wozi-menigheden ind på en 3.-plads, når man ser på det samlede antal af kvinder og børn, der er døbt i hele sognet. Og Wozi-menigheden ligger på en 4.-plads, hvad

angår det samlede antal af døbte mænd, konfirmerede medlemmer samt nadverfejrende kirkegængere.

Ser man imidlertid på den menighed i sognet, som er vokset mest i den pågældende periode, ligger Wozi-menigheden klart i spidsen. Af menighedens 51 døbte børn, var de 14 døbt dette år. Og af menighedens 84 medlemmer var 19 blevet døbt i samme periode. Med andre ord: Menigheden i Wozi er i 1967-68 vokset med over 25% på ét år.

Andre kilder røber, at der har været fest i Wozi påskesøndag 1968. Da blev nemlig 32 døbt i kirken. Og i en notits herom tilføjes det, at der i det mindste er én større husstand i Wozi, hvor alle medlemmer er døbt. Men så rejste præsten. Og de dåbskort, som lå klar til brug, blev ikke benyttet gennem 70'ernes nedgang.

Et lille fingerpeg om, at dåben for disse mennesker har forpligtet dem til at tage et økonomisk medansvar, kan også uddrages af statistikken. Det kan i hvert fald konstateres, at ved de ugentlige søndagskollekter er der indkommet mere i Wozi, end der i alt er indkommet i 19 andre menigheder tilsammen. Kun er den samlede kollekt i Wozi overgået af sognets hovedmenighed, som dog tæller fire gange så mange medlemmer som Wozi-menigheden. I sognets hovedmenighed er beløbet på 362 dollar, mens man i Wozi har lagt 258 dollar i kollektposerne. Procentvis ligger Wozi-menigheden altså også på dette punkt på en klar førsteplads i sognet. Selv om de hvide missionærer også kan have givet deres bidrag, forklarer dette næppe alt. Et overfladisk blik på andre menigheders kollektregnskab i hele Den lutherske Kirke i Liberia viser, at Wozi-menigheden er med helt fremme i spidsen. Kun i enkelte større bymenigheder, er der eksempler på, at der procentvis er givet lidt flere penge end i Wozi. Men dette må ses i lyset af, at der er flere penge i omløb i byerne, end der er blandt landsbybefolkningen.

Opgang i 60'erne og en markant nedgang i 70'erne. Det billede er vanskeligt at udradere. I tidsrummet mellem 1968 og januar 1983 har der ikke været en eneste dåb i Wozi.

Og kollekten i nedgangsperioden taler også sit tydelige sprog. De fleste søndage er der blevet ringet med kirkeklokken, som står uden

for kirken i Wozi, også i den periode, hvor der ikke har været nogen præst. I 1981 var kollekten på årsbasis mindre end 200 dollar. Denne nedgang er markant, især når den sættes i forhold til, at menigheden i 1967-68 gav 258 dollar ved de ugentlige kollekter. Og hertil skal lægges andre gaver, således at man dengang kom op på 392 dollar på et år. Og priserne er som på andre steder i verden ikke blevet mindre i Liberia siden da.

Ildfluerne slår stadig deres gnister i mørket uden for mit panoramavindue. Det ser ud til, at der i menigheden i Wozi og dens omegn har været gnisttændere op gennem 60'erne. Ildfluerne var der også i 70'erne. Men gnisttændere har menigheden manglet igennem 70'erne.

Hvad der kan sammenfattes i ord som: visioner, optimisme og aktivitet for kirkens vidtforgreneede arbejde i 60'erne, skorter det ikke af eksempler på. Publikationer udgivet af »Læseprogramcentret« i Wozi taler sit tydelige sprog herom.

Indtrykket af, at det er gået klart tilbage for Wozi-kirken, sættes i relief, når det samtidig kan konstateres, at Den lutherske Kirke i Liberia, er vokset betydeligt, når man ser på antallet af dens medlemmer.

Efter omkring 90 års arbejde talte Den lutherske Kirke i 1951 omkring 2.000 medlemmer. I 1965 er antallet vokset til 11.000, og i 1969 er der omkring 16.000 medlemmer. I begyndelsen af 1980'erne taler man om omkring 25.000 medlemmer. Disse tal må nok tages med et vist forbehold. I hvert fald er det ikke nemt at vide, hvor mange medlemmer Wozi-menigheden – eller tilsvarende menigheder – har bidraget med i disse angivelser. Den betydelige vækst hænger for en del sammen med, at Den lutherske Kirke er en barne-døbende kirke. Men kendsgerningerne i Wozi-menigheden i dag viser også, at Den lutherske Kirke i Liberia har en del nominelle medlemmer. Noget tilsvarende gælder for mange andre menigheder i loma-området.

Skønt Den lutherske Kirke i Liberia som sådan er vokset betydeligt op gennem 60'erne og 70'erne, har mange landsbymenigheder ikke desto mindre haft en betydelig nedgang i 70'erne. Dette er ikke

mindst trist, fordi Den lutherske Kirke i Liberia er kendt som »junglekirken«. På et tidligt tidspunkt tog netop Den lutherske Kirke den udfordring op, som lå i, at stammebefolkningen ikke var nået med evangeliet. Mens Den lutherske Kirke i dag har fået følgeskab af andre kirkeretninger og også specielle afrikanske kirker, er det ikke »konkurrencen« fra sådanne, der kan forklare nedgangen i Wozi-menigheden. For her er der kun én kirke: den lutherske.

Årsagerne til nedgangen for Wozi-kirken og andre lutherske menigheder i loma-området kan være mange. Ånden blæser nu en gang, hvor den vil. Men når det forbehold er taget, kommer man ikke uden om at spørge, om 70'erne har manglet nogle gnisttændere. I det mindste har Den lutherske Kirke i loma-området tidligere haft folk med visioner, og som var gnisttændere.

Folk, som lyste op i mørket. Som ildfluerne gnistrer derude i mørket.

3 En gnisttænder i kirkens opgangsperiode

Vi sidder og bladrer i de pænt indbundne årgange af den ugentlige loma-avis, som udgives af »Læseprogramcenteret« i Wozi. I 60'ernes udgivelser findes en mængde notitser om evangelisationsture til fjerntliggende landsbyer i loma-området, om oprettelse af dåbsklasser og efterfølgende massedåb, om kirker, der bygges eller må udvides for at kunne rumme de nye kristne.

Helt uden interesse for de danske missionærer i Wozi er disse notitser ikke. De har gjort op med sig selv og har indset, at det ikke kommer Wozi-kirken til gode, dersom de nøjes med at pleje en personlig skuffelse over, at forholdene i menigheden ikke er, som de engang var. Derfor er de da også på udkik efter nye impulser og er optaget af, hvordan man tidligere evangeliserede. Det er de ikke blot for at finde ud af, hvad der gik galt, men også for om muligt at få inspiration til at handle og ikke blive lammet af en personlig usikkerhed.

Ikke mindst, når det gælder spørgsmålet om kirkens vækst, og hvordan man skal håndtere en dåbsoplæring, melder problemerne sig. På den ene side vil de ikke bare døbe i flæng for at kunne sende nogle gode statistikker hjem og få afstivet deres selvrespekt. Fristelsen til noget sådant kender de. På den anden side er det et spørgsmål om at smede, mens jernet er varmt og ikke stirre sig blind på egne motiver – eller andres motiver for at lade sig døbe. Vel skal motiverne analyseres og bearbejdes. Men en kirke – og en kristen – der ikke tør løbe risikoen for at gøre noget forkert, vinder næppe mange mennesker for Kristus. Dog er de også klar over, at ikke alt er gjort med at døbe eller bygge en kirke, dersom arbejdet ikke kan følges op. En af 60'ernes gnisttændere i loma-området udfordrer dem og tvinger dem ind i nogle overvejelser, som langt fra er afsluttede.

Blandt 60'ernes gnisttændere og optimister i Den lutherske Kirkes opgangstid i loma-området var den amerikanske, lutherske

præst James C. Wold. I en periode var han bosat i Wozi og lærte sproget her, og senere var han præst i sognets hovedmenighed ca. 20 km fra Wozi. Om hans arbejde giver notitser og artikler i publikationer fra »Læseprogramcenteret« i Wozi god besked. Heraf kan udledes, at Wold var en hårdt arbejdende missionær. Ofte drog han sammen med nogle liberianere ud til en landsby, hvor evangeliet ikke var blevet forkyndt tidligere, eller hvor der i det mindste ikke var nogen kristen menighed eller kirke. Han prædikede, oprettede dåbsklasser, døbte og fik sat gang i kirkebyggeri og fik oprettet loma-læseklasser. Ofte rapporteres der, at grupper på mellem 25 og 100 ønskede at blive døbt efter sådanne evangelisationsture. Efter at have fået tilladelse fra byens råd holdes der et masse møde, og man går på husbesøg. Herefter gives der for dem, som udtrykker et ønske om at blive kristne, en intensiv dåbsoplæring på en eller to uger. Undertiden bliver Wold selv i den pågældende landsby i disse dage, andre gange overlader hans dåbsundervisningen til liberianske evangelister. Men under alle omstændigheder smedes der, mens jernet er varmt. Og der døbes hurtigt.

En anden amerikansk missionær, som i 60'erne undertiden arbejdede sammen med Wold, betegner ham nu som en frontkæmper, en mand med glød, entusiasme og karisma. Men samme missionær, som nu er tilbage i loma-området efter at have forladt Liberia i 1969, tilføjer lidt forsigtigt, at bagtropperne, som skulle komme efter Wold, udeblev. Om Wold gik for hurtigt frem i sit arbejde, er det vanskeligt at få et klart svar på fra denne missionær. De amerikanske missionærer er ikke lette at udfritte om sådanne spørgsmål. Det hænger måske sammen med en loyalitetsfølelse over for deres egen kirke, som fra slutningen af 60'erne ikke i samme udstrækning som tidligere har udsendt evangeliserende og menighedsopbyggende missionærer.

For Wold, som også arbejdede teologisk med de problemstillinger, han mødte, skortede det ikke på visioner for Den lutherske Kirke i Liberia. I nogle artikler fra 1966-67 i kirkens engelsksprogede organ »the good news« introducerer han sine tanker om *kirkevækst*.

Han henleder opmærksomheden på, hvorledes stammer, klaner

og folkegrupper i Ny Guinea, Tanganyika (Tanzania), Indien og andre steder har vendt sig til kristendommen, idet han kritiserer den vestlige kristenheds individualistiske kristendomsopfattelse. Kirkevæksttanken er ikke en fremmed størrelse for lutheranere, hævder han, idet han henviser til folkekirker i Vesteuropa. Idet han sammenkobler sine teoretiske studier af kirkevæksttankerne med de iagttagelser, han selv har gjort i Liberia, siger han:

. . . i Liberia er der nu en sådan situation, at en vækst i folkegruppeproportioner ikke blot er mulig, men sandsynlig.

Idet han opmuntrer kirken til at indoptage folkegrupper i kirken og understreger vigtigheden af en planlægning for en sådan vækst af folkegrupper, fortsætter han:

Det er op til os at afgøre, om Den lutherske Kirke i Liberia om 10 år skal blive en kirke med 15.000 medlemmer, 50.000 medlemmer eller 150.000 medlemmer. En sådan vækst har fundet sted andre steder i verden, hvor situationen er som her. Med en folkebevægelse, som får den rette omsorg, kan vi vokse til 150.000 medlemmer på 10 år.

Wold er ganske klar over, at det er Helligånden, der skaber troen, hvor og hvornår Gud vil det, hvilket han understreger i en større undersøgelse af kirkens situation i Liberia. I sine artikler garderer han sig ved at sige:

Nogle læsere vil hurtigt tilføje: »Om Gud vil«. Jeg er overbevist om, at Gud vil. Spørgsmålet er: Vil vi?

Ingen tvivl om, at Wold er optimist. Men hans optimisme er begrundet i troen på, at Gud vil, at alle mennesker skal frelses. Hvis kirken skal vokse, må den imidlertid ofre noget af sin religiøse stolthed:

Kirken kan vokse hurtigt i Liberia. Men den største hindring for at opnå den størst mulige vækst, er, at kirken allerede har programmer og evangelisationsmetoder, som medfører en lille eller en langsom vækst.

Som apostelen Peter i sin tid måtte ofre noget af sin jødiske stolthed og gå ind i den svinekødsspisende hednings, Kornelius' hus, må vi også gøre det, hævder Wold.

Han kritiserer, at missionen tidligere har virket sådan, at mennesker fra stammebefolkningen måtte lære engelsk for at blive kristne, fordi engelsk nu engang var prædikesproget. Selv mestrede Wold loma-sproget. – Og disse folk måtte gå i skole for at lære at læse, gå klædt – og i øvrigt opføre sig – som de vestlige missionærer. Dette medførte ikke sjældent en stolthed, som var endog værre end hos dem, der havde introduceret disse ting. Denne stolthed er en af årsagerne til, at kirken ikke er vokset blandt stammebefolkningen:

I mit eget sogn har jeg spurgt ældre mænd, hvorfor de ikke er blevet døbt. Og de har svaret: »Hvorfor mig? Jeg har aldrig gået i skole«.

Wold vil ikke skole og uddannelse til livs. Men han vil aflive den indgroede forestilling, at uddannelse er en forudsætning for at blive – og være – en kristen. Med en sloganagtig vending siger han:

»Du behøver ikke at tage en god uddannelse for at blive en kristen« er faktisk et lige så vigtigt skridt for kirkens vækst i Liberia, som »Du behøver ikke at blive omskåren« var det for kirken på apostlenes tid.

At kirken er på rette spor, ser Wold bl. a. deraf

– at der fra 1948 er sat et program op for at gøre det muligt for stammebefolkningen at læse Bibelen på deres eget sprog. Selvstændige sprogstudier udført af missionærer stammer fra 1948.

– at menigheden i Totota i 1949 fik tilladelse til at synge hymner ved søndagsgudstjenesterne på afrikanske melodier,

– og at beslutningen blev taget i 1951, at mænd, der lever i et polyamt ægteskab, kan døbes.

På denne måde har Den lutherske Kirke langsomt bevæget sig i retning af at eliminere enhver art af »omskærelse«, som nyomvendte skulle underkaste sig.

Stadigvæk er dog ikke alt, som det burde være, ifølge Wold:

En stor vanskelighed er der tilbage. Det er (ganske vist) ikke længere nødvendigt for en, der vil være kristen, at gå i skole, tale engelsk eller synge vestlige sange. Han kan endog blive kristen uden at skulle skille sig af med sine ekstra-koner. Men

stadigvæk må han på vestlig vis blive et »individuelt« (menneske) for at blive en kristen.

Hele måden, hvorpå man møder ham og hans omvendelse, er stadig stort set individualistisk.

Ikke blot opfatter Wold dette som uforeneligt med den lutherske lære. Han anklager også den vestlige verden for næsten at forgude individualiteten. Men i Afrika er det individuelle menneske nøje forbundet med en større sammenhæng: familien, klanen eller stammen. De evangelisationsmodeller, man har benyttet sig af, har fokuseret på det individuelle menneske, mener Wold, og dermed har man opmuntret det enkelte menneske til at bryde båndene af til familien og den kultur, man er del af.

Over for dette sætter Wold eksempler fra andre dele af verden, hvor familier, klaner og hele stammer *sammen* er blevet kristne. Det er måden, det skal gøres på i Liberia, og her må der satses, mener Wold:

Jeg vil ikke kalde nogen form (for evangelisation), der fører mennesker til Kristus, for en »dårlig« evangelisation. Men det at omvende individuelle mennesker er bestemt heller ikke en »god« form for evangelisation.

Man kan just ikke bebrejde Wold for at mangle optimisme, og det er ikke vanskeligt at konstatere, at hans vision om, at Den lutherske Kirke i Liberia på 10 år skulle vokse til 150.000 medlemmer, ikke er gået i opfyldelse. De danske missionærer finder dog ingen tilfredsstillelse i en sådan hoverende og bedrevidende konstatering. De vil hellere på en positiv måde lade sig provokere og udfordre, da Wold sætter fingeren på nogle punkter, som de ikke selv er færdige med at gennemarbejde.

– Hvorfor i alverden skulle vi lade os sende ud i den her del af alverden, dersom vi ikke troede på kirkens vækst? Det ville da være absurd. Men Wolds tanker og den måde, hvorpå han greb tingene an, rejser naturligvis spørgsmålet om, hvor hurtigt man skal gå frem. Ligeledes er talen om en kirke i vækst ikke blot noget, der har med antal at gøre. Vækst har også at gøre med menighedens erkendelse af, hvad kristentro er for noget. For øvrigt havde Den luther-

ske Kirkes eksekutivkomité spørgsmålet oppe at vende ved den halv-årlige samling i juni 1983. Her kom det frem, at ikke alt er gjort med en »kvantitativ« vækst, en vækst i antal af medlemmer. Men man så spørgsmålet om de kristnes »kvalitative« vækst som et brændende problem – og en udfordring. At kirken ikke blot er interesseret i at vokse i medlemsantal, men nu også er optaget af menighedens åndelige trivsel, er et godt tegn på en indre besindelse, mener de danske missionærer i Wozi.

De afviser at komme med de »rigtige« meninger om, hvorvidt Wolds fremgangsmåde var den rigtige eller ej. Men at de arbejder med tilsvarende spørgsmål, viser deres kommentarer:

– Vel er de mål, som Wold satte, ikke nået, men alligevel er hans indsats vanskelig at vurdere. Hvem ved, om det ikke netop var fordi, der engang var en gnisttænder som Wold, at der stadigvæk er evangelister, som har holdt ud, selv om kirken er sygnet noget hen i vort område?

– Vi vil vel hellere lade os inspirere af den entusiasme og målrettethed, han lagde for dagen end gå ind i en gold kritik. Visioner om at mange må blive grebet af Kristus, kan hverken vi eller andre få nok af. Og det havde han i hvert fald.

– Selvfølgelig stiller vi også spørgsmål ved, om han gik for hurtigt frem. Havde vi hørt om hans fremgangsmåde, før vi selv stod med problemerne, havde vi vel sagt, at han døbte for hurtigt. Helt så enkelt er det ikke, når man skal handle og ikke kan nøjes med at have en teoretisk mening herom. Hovedproblemet er jo, hvor meget vi kan – og skal – sikre os, før vi vil døbe. Sammenligner vi vor situation med en barnedøbende, luthersk kirke i Danmark, melder spørgsmålet sig, om vi nogle gange er overforsigtige her. Og om vi i vor situation kommer til at »kræve« mere end i et såkaldt kristent land som Danmark. På en mærkelig måde ligger det ofte i baghovedet, at vi vil sikre os imod at blive anklaget for at gå ud i en slags charmeoffensiv.

– Vi har faktisk selv haft en form for »messedåb« i Wozi. Det var pinsesøndag 1983, og når vi tænker tilbage, kan vi ikke rigtig finde ud af, om vi handlede rigtigt, eller om vi blev taget på sengen. Det

begyndte med, at en kristen, som altid kommer i kirken, ville have et barn døbt. Det var naturligtvis i orden. Det rygtedes i landsbyen. Enken efter den tidligere evangelist – hun kommer sjældent i kirke – ytrede også et ønske om at få et par børn døbt. De hørte med til hendes husstand. Moderen til disse børn bor her i Wozi, men faderen er nu i Monrovia. Og måske er faderen egentlig to forskellige mænd. De ægteskabelige forhold her i landsbyen er en historie for sig. Men det endte med, at der aftenen før pinsesøndag var 6 børn, der skulle døbes, og der var ikke tid eller lejlighed til en ordentlig dåbsamtale med forældre eller slægtninge til disse børn. De blev døbt, men en anden gang vil vi nok gribe sagen lidt anderledes an. Det pynter naturligvis gevaldigt på dåbsstatistikken her i Wozi. Men om vi blev taget på sengen eller ej, så ligger der i hvert fald en udfordring i at gå til disse børns slægtninge og minde dem om evangeliet i dåben for disse børn. Hvis noget lignende sker andre steder – og det har vi en mistanke om – er der al mulig grund til at beskæftige sig med kirkens »kvalitative« vækst og ikke udelukkende koncentrere sig om dens »kvantitative« vækst.

– Den første dåbsklasse, der blev oprettet her i Wozi, og som vi havde ansvaret for, begyndte med 3 unge mænd. Kun en af disse blev døbt. Den ene kom ikke i kirke og en anden flyttede til en nærliggende landsby for at gå i skole. Han havde fulgt omkring halvdelen af de 20 lektioner og ville gerne have en attest på dette. I Danmark havde man vel givet f. eks. en konfirmand en skrivelse med på vejen, så vedkommende kunne fortsætte, hvor han slap, et andet sted. Det gjorde vi ikke. Gjorde vi ret? At vi ikke gav ham attesten, hang sammen med at vi havde en fornemmelse af, at han opfattede dåbsforberedelsen som en skolegang, der skulle afsluttes med en slags eksamen. Men vi vil gerne modvirke, at dåben bliver en eksamen, som bare skal bestås, og så er man færdig med den slags ting. Vi anbefalede ham derfor at gå ind i en dåbsklasse på det nye sted, idet vi pointerede, at dåben er indgangen til et fællesskab med Kristus og med andre, der hører Kristus til. Men gjorde vi ret?

– Den dåbsklasse, som er i gang nu, tror vi i det mindste *begyndte* på en rigtig måde. En af de få døbte kvinder, som regelmæssigt

kommer i kirke, havde givet sin 12-årige dreng klar besked, da han havde fortalt, at han gerne ville døbes. Hun havde fortalt, at han så måtte gå i en dåbsklasse. Da han kom til os, spurgte vi ham, om han troede, nogle af hans kammerater ville med til dåbsforberedelsen. Han fik kontakt med 5 andre, og et par fra vores bibelkreds ville også med. Første aften, vi samledes med dem, var i kirken oppe i landsbyen. Her troppede en del andre op, og pludselig var der omkring 20, der tilkendegav, at de ville døbes. Men efter nogle gange, er det nu kun ham, der tog initiativet samt de fra bibelkredsen, som hænger ved. De, der er faldet fra, er dem, der lod sig rive med den første aften uden først at have overvejet det seriøst.

– De fleste af dem, der er i dåbsklassen, går i 5. klasse i Wozi-skolen. Længere kan man ikke komme her. Til jul må de, der vil fortsætte deres skolegang, flytte til en landsby 6 km herfra. Fuldfører de dåbsundervisningen, bliver de snart døbt. Hvorfor skulle vi trække det i langdrag? Men spændende bliver det at følge, om de betragter dåben som en eksamen – for så at være færdig med kirken – eller om de vil fortsætte med at komme i kirken. I Den lutherske Kirke her i landet har man den skik, at på et tidspunkt under dåbsforberedelsen lover de, der skal døbes, ved en speciel højtidelighed i kirken, at de vil deltage i menighedens fællesskab. Men det skurrer godt nok i ens øren, at de afgiver dette løfte ved en aftengudstjeneste, hvor ingen fra menigheden er til stede, skønt man godt ved, at dette løfte skal gives.

– Om det er rigtigt af os eller ej, så giver vi ikke nogen form for modydelse til dem, som kommer i vores bibelkreds eller i dåbsklassen, bortset fra at det nok er med lidt større frimodighed, de kommer for at få lidt lektiehjælp engang imellem. Men vi kører dem ikke gratis til en ungdomslejr. Det ville man vel have gjort i Danmark, hvis man f. eks. fik kontakt med en ikke-kristen, som gerne ville med på en kristen lejr, men ikke havde penge til det. I stedet forsøger vi at finde noget arbejde til dem og betaler dem for det, så de kan tjene penge til turen. Og når der kommer et brev som forleden dag fra en tidligere Wozi-dreng, som nu bor i Monrovia, om vi kunne komme og hente ham, når vi skal på lejr, bliver svaret

et nej. Sagde vi ja til noget sådant, ville hele vor tid gå med – gratis – taxakørsel. Men sådan ræsonnerer man vel ikke i Danmark?

– Den måde, hvorpå vi har kunnet drive dåbsundervisning, er vel et eksempel på en »skoledrenge«-kirke, som Wold ville kalde det. De fleste i dåbsklassen nu hører med til de kløgtigste 5. klasse elever. Indimellem kan man ikke lade være med i sit stille sind at spørge efter deres egentlige motiv for at ville døbes. Da kirken ikke som tidligere har midler til at strø om sig med stipendier til videregående uddannelse, bliver de skuffede, hvis det er det drivende motiv. Men vi er begyndt at fortælle os selv, at det første motiv – hvad det så end kan være – ikke er det vigtigste. Vigtigere er det, hvad der kommer ud af en dåbsundervisning.

– En kirke skulle nemlig kun bestå af »skoledrenge«. Men det ville da være tåbeligt at lukke dem ude, som kommer først, blot fordi de er skoledrenge. Vi vil nemlig standse her eller skabe det indtryk, at kirken kun er for skoledrenge. Men det er rigtignok et problem, hvordan vi kan møde andre grupper, f. eks. pigerne og unge mødre. De forsøg, vi har gjort indtil nu, er faldet til jorden.

– Det har været almindeligt i kirken, at man for at blive døbt skal kunne de 10 bud og trosbekendelsen udenad. Her har de kløgtige drenge fra 5. klasse det lettest. Sværere er det for ham, der først ønskede dåb og fik sine kammerater med. Han er ikke kommet så langt i skolen og gør det sikkert heller ikke på grund af manglende evner. Men selv om det er svært ikke at gøre en dåbsklasse til en skolelignende institution, skal han nu ikke betale for dette. Evangeliet er jo netop for de svage, og han har vist, at han satser noget på f. eks. at komme i kirke. Wold rammer jo plet, når han kritiserer tidligere evangelisationsmetoder, hvor man let kom til at favorisere de kløgtige. Hans betoning af, at evangeliet også er for analfabeter, er noget, som ikke mindst vi med vores vestlige og akademiske baggrund må tage til os og bearbejde.

– Den måde, vi indtil nu har kunnet arbejde på, er altså på en meget »individualistisk« basis. Når kun et enkelt medlem af en husstand bliver døbt, håber vi naturligvis, at vedkommende må blive et redskab for, at hele husstanden ønsker at blive kristne. At

der er større fællesskaber af mennesker: familier, klaner, stammer, som samlet har vendt sig til kristendommen andre steder i verden, kan vi kun glæde os over. Det ville da være skønt, hvis noget sådant kunne ske i Wozi. Men skal man være realistisk, må man nok spørge, hvor mange eksempler, man her i Liberia kan finde på, at hele landsbyer *samlet* har vendt sig til kristendommen.

– Det ville være uretfærdigt over for Wold at laste ham for, at bagtropperne udeblev. Stadigvæk er der landsbyer, hvor en gruppe af mennesker tilkendegiver, at de vil døbes, når en missionær kommer. Og når Paulus kunne døbe hurtigt, sådan som han gjorde med fangevogteren i Filippi (Apostlenes Gerninger 16), kan dette vel også gøres i dag. Vi kan på nuværende tidspunkt ikke se andet, end der stadigvæk i Liberia er brug for typer som Wold. Men vi er fuldt ud på det rene med, at det hele let løber ud i sandet, dersom bagtropperne udebliver, og dersom der ikke er nogen til at tage sig af og hjælpe de nydøbte, siger de danske missionærer i Wozi.

Samtidig med, at de vil fortsætte med at bryde nyt land, fordi situationen er, som den er i loma-området, indser de danske missionærer i Wozi, at også deres arbejde vil løbe ud i sandet, dersom det ikke lykkes at få et myndigt lægfolk frem, som både er sig sin kristentro og sit ansvar for kirken bevidst. Men at dette kan lade sig gøre, viser et eksempel fra en menighed længere nede i landet. Her har man i de sidste år haft en missionær, som har koncentreret sig om arbejdet i menigheden og lagt vægt på modningen af menigheden. De positive virkninger heraf, har nok været en af grundene til, at Den lutherske Kirke i den nuværende situation har set den store udfordring, der ligger i talen om en »kvalitativ« vækst for kirken.

Da troperegnen væltede ned i går aftes, styrtede den 4 meter høje skorsten til missionærernes udendørs komfur ned. I dag er samme missionær, som for et halvt år siden byggede skorstenen, i gang med at bygge den op. Med mere cement – nu. Så den ikke skal falde ned igen om et halvt år. Og så kan han jo samtidig gå og fundere over, hvilke midler, der skal bruges, for at ikke den kirke, han er med til at opbygge, skal falde sammen, når han – og de – ikke længere er i Wozi.

Jeg beundrer ham en smule, fordi han her til morgen er gået så frisk i gang med arbejdet i stedet for at sætte sig hen og bedyre over for sig selv, at det ikke kan nytte noget at lave en skorsten, når man ikke er uddannet murer.

Men den, der ikke tør løbe risikoen for at gøre noget forkert, når man bygger en skorsten, får ingen skorsten. Og den missionær, som ikke tør løbe risikoen for at gøre noget forkert, vinder næppe mange mennesker for Kristus.

Kirken i Wozi har engang fungeret, og den kan komme til det igen. Selv med redskaber og materiale, der er mangler ved. Men det fritager ikke en fra at overveje, hvor meget cement forkyndelsen skal indeholde.

4 Opgang og nedgang for Læseprogramcenteret

Læseprogramcenteret – eller Centeret mod Analfabetisme – i Wozi ligger lige uden for lågen til missionærernes område. Centeret er bygget for amerikanske midler, ligesom det også var amerikanske missionærer, som i tiden fra afslutningen af anden verdenskrig og til slutningen af 60'erne havde ledelsen og gjorde et beundringsværdigt arbejde med at udarbejde et alfabet, kortlægge og analysere loma-sproget og producere undervisningsmateriale og læsebøger. Mens ledelsen af centeret i dag er gået over til en liberianer, som ubestridt er landsbyens bedst uddannede mand og sandsynligvis den bedst skrivende loma-person i Liberia, har en amerikansk missionær ansvaret for undervisningen af udlændinge, der kommer til landet for at lære stammesproget.

Oprettelsen af Læseprogramcenteret må naturligvis ses i lyset af kirkens interesse i, at loma-befolkningen både skulle høre, men også læse evangeliet på deres eget modermål. Den nære forbindelse mellem Læseprogramcenterets virksomhed og kirkens forkyndende opgave kommer klarest til udtryk ved, at man hurtigt gik igang med at oversætte Ny Testamente til loma. Det samme blev gjort med kirkens liturgi, og en sangbog på loma findes også. Som Den lutherske Kirke i Liberia er kendt som »junglekirken« eller stammebefolkningens kirke, er den tillige kendt under betegnelsen »Bogens kirke«. Så sent som i 1969 gøres det gældende ved en konference, at et af kirkens mål for dens engagement i læseprogrammer er, at »alle skal blive i stand til selv at kunne læse evangeliet«. Og som en programerklæring lyder det, at der skal oprettes »læseklasser i alle menigheder, på alle prædikepladser og steder, hvor kirken når ud med evangeliet«. Foruden centeret i Wozi er der et tilsvarende center i Totota for stammesproget *kpelle*, som Den lutherske Kirke har ansvaret for.

Som kirken i Wozi havde sin opgangstid i 60'erne, havde Læse-

programcenteret det også. Men af en eller anden grund har Læseprogramcenteret også fået en nedgangsperiode. At der er en forbindelse mellem kirkens og centerets nedgang er vanskeligt at komme uden om, selv om Læseprogramcenteret i teorien godt kunne tænkes at have fortsat sin opblomstring, da det ikke i samme grad som kirken er afhængig af Helligånden. Eller det er det måske alligevel?

Hvor om alting er, havde centeret sin storhedstid gennem 60'erne. Dengang nåede man i en årrække op på at publicere over 20 forskellige hæfter på loma og engelsk årligt. Fra den tid kan man i den ugentlig loma-avis ofte støde på notitser om »månedens bog«, en betegnelse, som mere end mange ord viser noget om en stor produktivitet. Samtidigt arbejdede en amerikansk missionær og den nuværende leder af centeret på en oversættelse af Ny Testamente til loma. I 1961 meddeles det med forståelig entusiasme i den ugentlige avis, at nu er Apostlenes Gerninger som den tredje bog af de bibelske bøger færdiggjort. Uddrag af dette skrift publiceres fortløbende i avisen i dette år. Og optimistisk tilføjes det, at man »kun« mangler at oversætte 63 bøger, før hele Bibelen foreligger for loma-folket på deres eget sprog. I 1971 blev Ny Testamente færdiggjort og publiceret. Men siden er det gået dårligere.

Nu magter man ikke meget andet end at lave en årskalender og få den ugentlige loma-avis på 4 sider på gaden. Og i avisen er artiklerne også gengivet på engelsk, således at stofmængden ikke er overvældende. Mens oplaget i 60'erne lå på omkring 800 eksemplarer, ligger det nu på 435 eksemplarer. De sendes til forskellige menigheder og enkeltpersoner i de omkringliggende landsbyer eller andre steder i Liberia, hvor loma-læsende personer har bosat sig. Men i hvilken udstrækning de bliver købt og læst, har de danske missionærer intet klart overblik over. Kun kan Jens-Arne Skjøtt konstatere, at der ikke er noget rimeligt forhold mellem de eksemplarer, der sendes fra centeret, og de penge, der kommer ind. Hvis de eksemplarer af avisen, som afgår fra Wozi, bliver købt, forsvinder pengene på en eller anden måde og når i det mindste ikke tilbage til centeret. En afcheckning af en enkelt sending på mindre end 50 eksemplarer til et område viste, at 7-8 af de personer, som skulle

have avisen, var døde eller bortrejst for flere år siden.

Både oplaget og avisens format er af en sådan størrelse, at det ikke er brugte loma-aviser, der er det eftertragtede indpakningspapir i Liberia. Hvorledes det end kan forklares, er det oftest *danske* aviser, de handlende bruger som indpakningspapir, og som de køber i store bundter. Mens man må nøjes med diverse danske lokalaviser og BT og Ekstrabladet, når man er uden for Wozi, er indpakningspapiret i Wozi Kristeligt Dagblad, som de danske missionærer undertiden bytter med et par æbleskivelignende kager, når der er markedsdag i Wozi.

Det er vanskeligt at finde anden forklaring på nedgangen for Læseprogramcenteret end manglende entusiasme og måske også nogle samarbejdsvanskeligheder. At det for alvor er gået nedad med læseprogrammerne, ses bl. a. af det forhold, at ingen fast lærer i dag er tilknyttet centeret. I 60'erne havde man omkring 15 lærere, som rundt omkring i landsbyerne lærte deres egne at læse loma. Fra den tid kan man endog finde eksempler på, at der i landsbyer blev bygget specielle »skolehytter« for en loma-klasse.

At læseprogrammet tidligere har båret resultater, viser også en notits i forbindelse med den loma-oversættelse af Liberias nationalsang, som centeret udgav i begyndelsen af 70'erne. Her hævdes det: »Mere end 5.000 voksne loma (-talende) kan læse og skrive deres sprog«, og det tilføjes, at en voksen med det system, man benytter, kan lære at læse på 2-3 måneder.

Videre hedder det:

For nogle voksne er det at læse loma faktisk det første skridt hen imod at læse engelsk. Men for alle er det en hjælp til at bygge bro over »generationskløften« mellem voksne loma-landsbybeboere og deres børn, som for størstedelens vedkommende nu går i offentlige skoler.

Rigtigt er det stadigvæk, at størstedelen af børnene i Wozi går i den offentlige skole. Her gives et par timers undervisning dagligt 5 dage om ugen. Men børnenes undervisning afhænger for en stor del af forældrenes syn herpå. Mest overraskende er det vel, at undervisningen ikke foregår på loma, men alene på engelsk.

– Undervisningsmateriale findes der overhovedet intet af, og selv efter en skolegang, hvor al undervisning er givet på engelsk, er det begrænset, hvad hovedparten af disse børn forstår, når det kommer til stykket. Ikke mindst i den første tid, hvor vi holdt bibelkreds på engelsk for en gruppe større drenge, kunne vi konstatere, at de nok kunne stave sig igennem en bibeltekst på engelsk, men indholdet af den læste tekst forstod de ikke meget af. Det er der måske heller ikke noget at sige til, når der i de første klasser kan være op til 70 elever, og indlæringen hovedsageligt foregår gennem remser. De, der når til 5. klasse, er få og som regel drenge. Her er klassekvotienten lille. I år er der 7 elever i 5. klasse – alle drenge.

– Helt let er det heller ikke for os at fatte, at der er »uniforms-pligt«. Vestens hvide har sikkert deres andel i den opfattelse, at man skal se pæn ud, når man går i skole. Møder børnene ikke op i den krævede skoleuniform, bliver de sendt hjem. Men når skolen så kører uden undervisningsmateriale, forekommer en sådan disposition ikke særlig heldig. En skoleuniform koster 15 dollar. Tænk, om man i stedet for udgiften til skoleuniform havde bedt forældrene om 15 dollar til bøger og andet undervisningsmateriale.

– At man underviser på engelsk hænger sammen med, at det er landets officielle sprog og derfor påkrævet, dersom man skal gøre karriere. Liberia har omkring 28 forskellige stammesprog. Det betyder, at dersom vi skal kommunikere evangeliet *skriftligt* for disse børn, må det blive på engelsk. Men skal vi kommunikere det *mundtligt*, er der ingen anden vej end at lære loma-folkets sprog. Spørgsmålet er, hvor meget vi skal satse på læseprogrammer og på at kommunikere de gode nyheder skriftligt på loma.

I næsten 2 år har de danske missionærer gjort et ofte træls arbejde med at lære at læse og skrive *loma*. Der er vel ikke meget at sige til, at de med en vis ærgelse må konstatere, at der foruden dem næppe er mere end 10 mennesker i landsbyen, som kan læse deres eget sprog. Og 3 af disse er ansat på Læseprogramcenteret. Ny Testamente på loma ligger klar på hylderne. Over 350 forskellige småhæfter ligger der også og samler støv. Foruden direkte forkyndende og kristen litteratur indeholder disse hæfter også emner af samfunds-

mæssig art. Hæfter om egnens lokalhistorie eller hygiejne findes også. Desuden er der publiceret en række fabler fra loma-området og kuriositeter om emner som den første månerejse samt om Bach og Beethoven!

Ærgrelsen bliver ikke mindre af, at det sproglige basisarbejde allerede er gjort, og at læseprogrampakkerne ligger parat til at blive taget i brug, og at Læseprogramcenteret er det eneste sted i Liberia, hvor der rent faktisk produceres litteratur på loma. Men i alt for stor udstrækning ligger det bare ubrugt hen.

Sikkert med fuld dækning i de faktiske forhold i 60'erne hævder Wold i sin grundige undersøgelse af Den lutherske Kirkes arbejde i Liberia:

I dag er det lutherske læseprogram på kpelle- og loma-sproget et af de bedste i hele Afrika. (J. C. Wold: *God's Impatience in Liberia*, Grand Rapids 1968, s. 105).

Denne konstatering, som ikke bare er en løs påstand, findes i en bog, der er publiceret i 1968, men baseret på et interview fra 1961. I dag er læseprogrammet som sådant stadigvæk udmærket. Forskellen mellem i dag og det anførte citats »I dag« er blot den, at man ikke længere benytter det udmærkede program. Eller rettere: Det bruges for lidt.

– Os bekendt er der ingen loma-klasser i gang i loma-området i dag, bortset fra den, som vi har fået i gang. Den blev startet med stor hjælp fra vores hushjælps side. Han gik rundt i landsbyen og fik folk med. Men selv om der i begyndelsen var en pæn tilslutning, skrumpede klassen hurtigt ind til nogle ganske få, siger Bodil Skjøtt.

– Bøgerne er der, priserne er små for undervisningsmaterialet, men det er altså ikke nok at producere rigtige læsesystemer, hvis motiveringen mangler.

– Det var meningen, at deltagerne i den klasse, vi fik i gang, selv skulle betale undervisningsmaterialet samt 10 cent for en undervisningsaften, hvilket læreren skulle have. Efter en *palaver* blev det sat ned til 5 cent. Men selv om vi ikke har gennemtvunget dette over for dem, som ikke betalte – og dermed set igennem fingre med et af vore principper – og selv om læreren var villig til at undervise

alligevel, er det ikke slået igennem. Men måske er det alligevel en lille – og god – begyndelse.

– I 60'erne var de mange lærere betalt af Læseprogramcenteret, hvilket vil sige, at kirken stod som den økonomiske garant. I dag er der ikke noget budget for loma-klasser på kirkens budget. Og selv om man kunne skaffe penge gennem andre kanaler, er det et spørgsmål, om det er her, det egentlige problem ligger. Her som på så mange andre punkter er det mest af alt et spørgsmål om motivation. Og den synes at mangle.

Ideelt ville det naturligvis være, om den offentlige skole i Wozi ville undervise på loma. Og de går og spekulerer på, hvordan de kan »sælge« ideen om, at i det mindste den første del af børnenes undervisning kan foregå på børnenes modersmål. Danskerne mener ikke, at kirken kan være ligeglad med, om en stammebefolkning kan læse, da kirkens mission vanskeliggøres, når det ikke er tilfældet, men de er i vildrede med, hvor meget de i den nuværende situation kan – og skal – satse.

– Motivationen til at lære loma har været her engang. Skønt vi ikke er klar over, hvordan vi skal motivere folk; kan det jo være, at dersom evangeliet igen slår gnister i landsbyens befolkning, ja, så vil dette måske motivere nogle til at lære at læse Bibelen på deres eget modersmål.

Antallet af loma-læsende i dag tør de ikke udtale sig om, men selv i de mest optimistiske øjeblikke vover de ikke at tro, at antallet skulle nærme sig de 5.000, som man fra centerets side angav i begyndelsen af 70'erne. Det anslås, at der i dag er omkring 76.000 loma-talende i loma-området. Hertil skal lægges et ukendt antal loma-talende, som er bosiddende andre steder i Liberia. Lederen af Læseprogramcenteret er også forsigtig, når vi spørger ham om, hvor mange loma-læsende, der findes i Liberia i dag. Han vil ikke engang give et bud.

– Jeg ved det faktisk ikke, siger han.

Sikkert er det, at antallet af loma-læsende er dalet i de senere år. Alligevel har Jens-Arne Skjøtt vist, at det stadigvæk kan lade sig gøre at sælge litteratur. Han fortæller, at han blev mødt med en vis

skepsis, da han efter mindre end et halvt år i Wozi kom ind på centeret og begyndte at samle en række hæfter sammen for at sætte sig ud blandt de handlende på den ugentlige markedsdag. Men reaktionen vendte sig til forundring, da han et par timer senere kom tilbage med 65 hæfter mindre til at samle støv på hylderne.

– Et sådant resultat kan man ikke forvente, hvis man hver onsdag sætter sig ud for at sælge. Men jeg har forsøgt andre gange, og hver gang har jeg da solgt nogle hæfter. Men jeg har endnu til gode at se, at nogle af de lokale medarbejdere på centeret gør et lignende forsøg. Det, der var mest rammende den første gang, var, at folk fra landsbyen spurgte mig, hvor jeg havde fået de hæfter fra, siger han.

Og så ligger Læseprogramcenteret i Wozi lige ud til markedspladsen, hvor landsbyens kvinder sidder og handler. Af mænd, der sidder og handler, er der kun de omrejsende købmænd fra mandingo-stammen, som overvejende er muslimsk. – Du glemte at fortælle, at når du sælger bøger på markedspladsen, kalder folk dig mandingo-manden, tilføjer Bodil Skjøtt i baggrunden.

Da vi skulle besøge markedet i Bokeza, en landsby 15 km fra Wozi, solgte Jens-Arne Skjøtt da også på mindre end 2 timer omkring 50 hæfter. Prisen er overkommelig og ligger, fordi hæfterne er trykt for flere år siden, på mellem 10 og 20 cent.

Mens Jens-Arne Skjøtt handlede, gik hans kone hen til landsbyens ordinerede diakon for om muligt at få ham med hen på markedspladsen. Vel sagtens for på en mere eller mindre direkte måde at vise, at det stadigvæk kan lade sig gøre at sælge bøger på en markedsdag. Men diakonen var ikke hjemme. Han var på sin farm for at arbejde.

Det er ikke uden fingerspidsfornemmelse fra kirkens side, at der i Jens-Arne Skjøtts stillingsbeskrivelse ikke blot står, at han skal være evangeliserende præst i loma-området, men også at han skal være »sælger« af litteratur.

– Naturligvis ser jeg frem til den dag, hvor liberianske kristne vover sig ud på en markedsdag med kristen litteratur. For selv om det er gået betydeligt nedad med læseprogrammerne, kan det stadigvæk lade sig gøre at sælge bøger, siger han.

Dog har han noteret, at det er de hæfter, som både har en loma-tekst og tillige en engelsk paralleltekst, eller andre engelske bøger, som hyppigst sælges. Og han er ikke i tvivl om, at det oftest er den engelske tekst, som bliver læst.

Dette forhold har fået Bodil Skjøtt, hvis stillingsbeskrivelse bl. a. lyder på at være teologisk konsulent på en oversættelse af Gammel Testamente til loma, til at stille spørgsmål ved dette projekt. Ikke fordi Gammel Testamente ikke er værd at oversætte. Tværtimod er det måske netop i Gammel Testamente, at man kan finde nogle vigtige kontaktpunkter, når man skal forkynde evangeliet og tage hensyn til det religiøse liv, som udfolder sig iblandt loma-folket. Men fordi kun så få kan læse deres eget sprog, er hun blevet lidt frustreret over noget, der kunne ligne et prestigeprojekt.

– Så længe, der ikke er nogen, der magter at lære folket at læse deres eget sprog, er det et spørgsmål, om der ikke er andre opgaver, der er mere presserende.

– Når man ved at gå de støvede hylder igennem opdager, at der faktisk ligger over 20 forskellige hæfter med centrale beretninger fra Gammel Testamente oversat til loma, må man i den nuværende situation vel hellere gøre noget for at få dem spredt. Og selv om jeg gerne vil være med i et oversættelsesarbejde, er der endnu lang vej, før mit loma er sådant, at jeg her kan være til nogen nytte.

– Men så længe kirken kun på papiret presser på for at få Gammel Testamente oversat, og der ikke her fra centerets ledelse tages et initiativ, kan jeg godt leve med dette dilemma. Og så må jeg i givet fald hen langs ad vejen finde ud af, om jeg så bare skal gøre, som en amerikansk oversætter gør andetsteds: Han oversætter Ny Testamente, selv om der i det pågældende stammeområde ikke engang er 50, der kan læse sproget. Men han fortsætter ufortrødent og overlader så til andre – og til fremtiden – at få folk til at læse. Så galt står det dog ikke til med loma-læsende. Men kom ikke og sig, at det er let at finde ud af, hvor man skal lægge sine kræfter.

Skønt den manglende læsekundskab blandt Wozi-befolkningen stækker de danske missionærer i deres evangeliserende arbejde, er de klar over, at de ikke skal stirre sig blinde på dette problem eller

lade sig paralisere at det. Efter små 2 år er de nu i stand til at prædike på stammens modersmål. Og som Grundtvig ville have sagt det: Man skal jo ikke gøre kristendommen til et »læseselskab«.

– Tak for den påmindelse, siger de. Det er også noget i den retning, som giver os lidt trøst og optimisme. Men for øvrigt: Kunne Grundtvig læse? Svarer de igen med et smil.

Bunken med den ugentlige sending af Kristeligt Dagblad er nået til Wozi i dag. – Der står måske også noget om Grundtvig denne gang, siger de underfundigt. Og tænder begge piben. Sådan som Grundtvig da også plejede at gøre det.

5 Fremmedartede ord på missionærernes læber

Der er visse fremmede udtryk og begreber, som er gledet ind i Wozi-missionærernes sprogbrug og hverdag. For en gæst virker de ikke blot fremmedartede, men også lidt skræmmende første gang man hører dem. Begreberne er udtryk for en virkelighed, som er virkelig nok for loma-folket. Ser man på dem ud fra en kristen synsvinkel, er det vanskeligt ikke at se dem som udtryk for en åndskamp. Alligevel ytrer denne åndskamp sig på en måde, som overrasker en. Direkte frygt fremkalder den ikke hos missionærerne. Det skyldes ikke blot, at de kender en, der er frygtens overmand. Men stort set er konsekvenserne af det religiøse liv, som udfolder sig iblandt landsbyens befolkning, ufarlig for missionærerne. Elementer af frygt findes nok hos befolkningen. Men de modsætninger, som en »vestlig« hjerne først opfanger, er langt fra altid modsætninger i loma-folkets bevidsthed. Og hvad der undrer mest: Deres religiøse liv betragtes ikke nødvendigvis af dem som en klar modsætning til det, kristendommen repræsenterer. Dette gælder ikke blot for de ikke-kristne i Wozi. Men i en vis udstrækning gælder det også for flere af de døbte.

Det er udtryk på missionærernes læber som f. eks.:

- Landsbyen er nu lukket, for »den store ting«, djævelen, er i byen.
- Den dansende djævel springer nu rundt deroppe i landsbyen.
- Sandsigeren har talt, og medicinmanden, *zo'en*, er nu igang med sin medicin, magi og hekseri.
- Der er en åndering af lianer omkring landsbyen, som beskytter den mod de onde ånder.
- Forfædrenes ånder må stilles tilfreds ved åndedyrkelse.
- Den døde er nu i »ånde-byen«.
- Kvinderne i landsbyen har i år overtaget al »medicin«, som har at gøre med de hemmelige selskaber.

– Medlemmerne af et af de hemmelige selskaber bankede heksen i aftes.

– I år er det pigernes tur til at gå i bush-skolen, om 7 år er det drengenes tur.

– Han spiser ikke hundekød, for han har hunden som sit tabu.

– Han har fået sin straf og er nu genoptaget i landsbyens fællesskab efter et møde i palaver-hytten.

Hvad gemmer der sig bag sådanne udtryk på missionærernes læber? Og hvordan lever de med den virkelighed, udtrykkene dækker? Og kan de formulere sig på en sådan måde, at selv en fremmed kan få en lille fornemmelse af, hvad det hele drejer sig om?

Det kan fritimerne de næste dage og aftener bruges til at finde ud af. Hvis da ikke skorstenen falder ned igen, eller koblingen på bilen skal repareres igen, eller de kommer for sent hjem fra en gudstjeneste, fordi de igen har ramt lidt ved siden af brobjælkerne over floden. Og hvis ikke hærmysterne indvaderer missionsstationens område, så kræfterne skal bruges på at aflede dem. Og hvis det ikke bliver værre med tropesåret på benet.

Men holder flagermusene lidt inde med deres støjende lyde oppe fra træerne ved nattetide, og er man færdig med den natlige heksebankning, som forstyrrer nattesøvnen, skulle de ydre betingelser være til stede for at få en fornemmelse af, hvad der gemmer sig bag nogle af disse fremmedartede udtryk.

Ganske vist skal ungerne også passes. Og generatoren er kun på fra kl. 19-22 for at spare på den dyre olie, således at der kun er elektricitet i dette tidsrum. Og lys. Dog kun for de hvide. De sorte må nøjes med petroleumslamper til at oplyse deres huse.

Gad nok vide, hvad man i Hvidovre kommune ville sige, hvis rige olie-arabere byggede et støjende kraftværk i forbindelse med deres moské, og som kun muslimerne i området fik glæde af?

Men det har naturligvis ikke noget at gøre med fremmede begreber på Wozi-missionærernes læber. . .

6 Loma-folkets religion

Befolkningen i Wozi tilhører loma-stammen, der holder til i det nordvestlige hjørne af Liberia, og som tæller omkring 76.000 mennesker i dag. Et ukendt antal loma-folk er bosiddende andre steder i Liberia, og en ikke ubetydelig del af hæren udgøres af loma-folk. Stammen er kommet østfra, og i nabostaten Guinea regner man med, at der lever 50.000 fra samme stamme. Skønsmæssigt anslås det samlede antal loma-folk i alle områder til omkring 150.000 mennesker.

Om deres religion skriver den kristne liberianske leder af Læse-programcenteret i Wozi i et af de mange hæfter, som centeret har udgivet:

Som loma-stammen tidligere troede, tror loma-folk i dag, at der er en Gud. Men i modsætning til den kristne tro, troede og tror de også på mange andre ting. Undtagelsen udgør de af loma-stammen, som er blevet kristne.

Man troede således, at der er en stor Gud, som er højere end alle ting og er alle tings skaber. Men ved siden af denne Gud findes andre ting med en overnaturlig magt, som kan beskytte mennesker eller påføre dem en ulykke. Sådanne ting er ånder, amuletter, træer, bjerge, floder osv.

Den gamle loma-stammes tro på deres underordnede guder betyder, at de lever i frygt. Når der skete noget, som de ikke forstod, tolkede de det som en gerning udført af de underordnede guder. Hvis en mand f. eks. gik ud på arbejde, og hans cutlass (arbejdsredskab, våben, økse) faldt ud af bæltet, betød dette, at ånden ikke ønskede, at han skulle arbejde den dag. Han ville så straks gå tilbage til byen og slappe af.

De tidligere loma-stammefolk plejede at sige noget, som svarer til det fjerde bud (i Bibelen). Og vi ved ikke, hvordan denne idé er opstået. Hvis et barn ikke viste respekt over for

sine forældre eller en ældre person, sagde man om det: »Dette barn vil ikke få et langt liv«. De gamle i loma-stammen vil stadig sige dette.

Disse andre ting, som loma-stammen viser ærbødighed overfor, kaldes ikke guder, men den måde, som man omgås dem på, viser, at de er en slags guder for dem. Det, som viser, at loma-stammen har forestillingen om en højere Gud, er det navn, de giver denne Gud. De kalder denne Gud »The Sky God« (Himmelguden). Derved viser de, at de antager, at der er andre guder end denne. (Yella Quaqua, *The Loma People* 2, Wozi 1975, s. 18-19).

Troen på den ene Gud finder imidlertid ikke et nedslag i, at man bygger templer, har faste bedetider, helligdage eller bestemte religiøse fester. Den religiøse dimension kommer stærkest til udtryk i forbindelse med forfædre dyrkelsen, idet man tror, at den afdødes ånd lever videre. Den skal »fodres«, så den kan rejse sikkert og komme over grænsen til »ånde-byen«.

Men at Gud er til og har skabt alt, er det naturligste af alt.

– En Gud-er-død-teologi kan man godt lade blive hjemme i Vesten. Det er en absurd tanke for folk her. Man behøver ikke at argumentere for, at Gud er til. Det ved enhver, og når vi taler om Gud, er der ingen, som studser over det. På dette punkt er man nærmere den kristne tro, end mange er i Vesten, uden at jeg skal gøre mig klog på, om det gør vort arbejde lettere eller sværere. Men der er i hvert fald noget at bygge videre på her, siger Bodil Skjøtt.

– Når vi gennemgår første trosartikel i dåbsklassen, er der først nogen, der undrer sig, når vi går ind på, at himmelens og jordens skaber er vores gode far. At vores liv og hverdag vedkommer Gud, og at han på et personligt og livsnært plan er vores far, føjer noget nyt til deres forståelse af Gud.

– I en kristen kommunikationsproces skal man ikke se stort på, om der er et element af identifikation eller ej, altså om man kan ramme nogle punkter, som folk kan nikke genkendende til. Men samtidigt kan man ikke stille sig tilfreds med bare at få det frem, som allerede er kendt af dem. Guds åbenbaring i Jesus Kristus brin-

ger noget nyt. I vores sammenhæng er det væsentligt at få understreget, at vi i troen på Jesus er befriet fra *frygten* for, hvad »medicinen« kan gøre. Frygten for at bestemte folk kan »putte medicin« på en og således skade en, er en væsentlig faktor i loma-folkets dagligdag. Men det er rigtignok et problem, hvordan man på en rigtig måde forkynnder Guds almagt og Guds kærlighed, således at frygten for onde ånder og »medicinen« tages bort, uden at man udraderer Satan som en virkelighed og en faktor, der skal siges nej til.

– At Gud hører hverdagen til, kommer ikke mindst frem i det »ritual« man skal igennem, inden man kan påbegynde en samtale på loma. Når jeg, som det er almindelig skik, spørger: »Hvordan går det?«, lyder svaret, dersom alt er i orden: »Ikke noget at laste Gud for«. Og når folk spørger mig, og jeg siger det samme, lyder deres gensvar: »Gud ske tak for det!«.

Da de danske missionærer ikke kan forandre det foreliggende kontaktpunkt, er det op til dem at få det bedst mulige ud af det. Men samme kontaktpunkt, som ofte savnes i Vesten, føles undertiden som en afgørende hindring for at nå ind til evangeliets kerne: at himmelens og jordens Gud for Jesu Kristi skyld er vores gode far.

Men rødme over at tale om Gud er der ingen, der gør i Wozi. Sorte mennesker rødmer ikke, og den rødhårede hvide missionær behøver ikke at rødme, når hun eller hendes mand bringer Gud på bane.

Skamme sig over Gud gør heller ikke taxa-ejerne i Liberia. Den populære brug af påmalede slogans på bilerne har undertiden også »Gud« med. »Guds tid er den bedste« er et af de benyttede slogans til påmindelse om, at den hurtigste kørsel ikke er den bedste. »Gud beskytte kørslen« står der – som en bøn – på andre taxaer. Og ikke uden en god portion afrikansk selvironi står der på nogle taxaer, som kører rundt i Monrovia, og som er ved at falde sammen på grund af den rust, som Atlanterhavets salt har givet dem: »Om Gud vil. . .«.

Om Gud vil, at loma-folkets »Himmelgud« skal blive kendt som Jesu Kristi far, kan den, som selv har lært denne far at kende, ikke

være i tvivl om. *Gud beskytte* og hjælpe missionærerne! Så de må se, at *Guds tid er* – altid – *den bedste*.

7 Den brudte åndering og ånder i Wozi

Wozi er omgivet af en *åndering*, flettet af lianer, som skoven er fuld af. Men selv om de er stærke, og Tarzan kan svinge sig mellem træerne i disse »tove«, er der dog kommet nogle brud i denne åndering. Kort tid før missionærerne kom til landsbyen, var den sat i stand. Men troen på, at denne åndering sammen med andre midler kan holde de onde ånder borte fra Wozi, er ikke ensbetydende med, at man skynder sig at reparere den, når den får nogle brud, fordi landsbyens geder ødelægger den.

Selv om livsrytmen på mange måder stadigvæk er som tidligere, er den dog på forskellig måde påvirket udefra. Wozi-drengene, som er under uddannelse andre steder, kommer på deres weekend-besøg hjem med transistorradioer og hører nyhedsudsendelser med radioen under armen, når de om aftenen går ned for at bade i den flod, deres forfædre også badede i. Selvfølgelig ved de, at det ikke er ånder, men mennesker, der taler gennem radioen. Og selvfølgelig ved landsbyens beboere, at det ikke er en ånd, der flyver hen over dem, når Den lutherske Kirkes lille missionsflyver drøner ned over landsbyen.

Gammelt og nyt mødes også gennem børnenes hjemmelavede legetøj: Slangebøsser laves i en håndevending og affyres med præcision, samtidig med at man trækker rundt med biler, lavet af en konservesdåse, og hvis hjul er gummi fra brugte sandaler, disse »flip-flops«, som skægt nok ifølge en notits i den ugentlige loma-avis er en af de bedste opfindelser, den hvide mand har bragt med til Afrika! Heller ikke »Wuome Airways«, som børnene kalder den taxa, der kører ind til landsbyen Wuome endnu længere inde i junglen, er for dem en ånd, der farer af sted, selv om den kører hurtigt. Og selv om man stadigvæk rådfører sig hos og køber »medicin« mod onde ånder hos medicinmanden, kommer man også for at få malariatabletter hos de hvide. I øvrigt har den mest prominente

medicinmand ladet alle sine mange børn få de vaccinationer, der anbefales, samtidig med at han fortsætter med at lave medicin mod onde ånder. Og samme medicinmand forhindrer ikke, at en af hans sønner kommer til bibelkreds hos missionærerne.

At bruddene på ånderingen omkring Wozi har sin naturlige forklaring, og at missionærerne gennem evangeliet om Jesus gerne vil lave huller i den »åndering« af frygt, som omgiver mange af landsbyens beboere, forandrer dog ikke, at der allerede er visse brydninger, som kan tilskrives den almindelige udvikling. Hvordan de unge, der kommer hjem til Wozi selv oplever disse brydninger, har de danske missionærer kun en brudstykkeagtig erkendelse af. Brudstykkeagtig er også stadigvæk deres fornemmelse af, hvad der egentlig rører sig i landsbyens folk, når talen er om ånder. Det hænger ikke sammen med, at missionærerne mangler spørgelyst. Men det skyldes snarere, at der er noget, landsbyens befolkning gerne vil beholde for sig selv. I hvert fald har de intet behov for at meddele sig om disse forhold.

– Når du spørger, hvad ånderne betyder, og hvad de gør, må jeg vel give samme svar, som jeg selv har fået utallige gange: »Jeg ved det ikke«. Jeg har en trang til at udforske, hvad der bor i dem. For nysgerrighedens skyld, javist! Men også for bedre at kunne forstå dem, så jeg ikke taler helt ved siden af, når jeg forsøger at række dem evangeliet. Men oftest får man, når man spørger, svaret: »Jeg ved det ikke«. Og måden de siger det på, lader ikke en i tvivl om, at man godt kan holde op med at spørge mere. Eller også lægger man på den måde, man spørger, et svar i munden på dem, og så er man lige vidt. Vel gør vi iagttagelser og skal gøre det. Men udspørger jeg dem for meget, skaber jeg blot en blokering, selv om min intention med spørgsmålene er den gode: at ville forstå dem for på den bedst mulige måde at bringe dem evangeliet. Foruden tålmodighed kræver det en god portion takt og tone at leve sig ind i befolkningens forestillinger om ånder. Selv om det hjælper lidt på forståelsen at læse nogle bøger om dette emne, er dog ikke alt gjort hermed. Det, der har slået os mest, er den *frygt* for ånder, som kommer til udtryk på forskellig måde, siger Bodil Skjøtt.

– I den ugentlige bibelkreds gennemgik vi en aften beretningen om den såkaldte »Månesyge dreng« fra Lukasevangeliet kapitel 9. Her tales der jo om, hvordan en ånd griber og slider i en dreng. Vi sluttede aftenen af med spørgsmålet: »Findes der onde ånder omkring Wozi«? Den unge mand, som er blevet døbt, mens vi har været her, gjorde gældende, at den måde, man her snakker om onde ånder på, er noget pjat og noget, man ikke skal tage højtideligt. Men bortset fra ham, ville ingen af de andre tale på den måde om de onde ånder omkring Wozi. Ikke alle havde *set* en ond ånd, men det var en selvfølge for dem, at onde ånder eksisterer. Medicinmandens søn fortalte endog, at han var i stand til at lave medicin imod de onde ånder ude i junglen. Det havde hans far lært ham.

– Møder man en ond ånd ude i junglen, bliver man stiv og stum og kan ikke bevæge sig bort. Medicinmandens søn kunne fortælle om, hvorledes nogle af hans kammerater var kommet ind i landsbyen og havde sagt, at en af deres venner var faldet om ude i junglen, fordi han havde mødt en ond ånd. Han havde så lavet medicin og var gået ud i skoven og havde ved hjælp af sin medicin fået vennen op at stå igen.

– Vi ser det ikke som vores første opgave at fortælle disse drenge, at det med onde ånder er noget sludder. For dem er de virkelige nok. Vores opgave er vel snarere at forkynde, at Jesus er den stærkere, og at han er den, der driver frygten for onde ånder bort. På en egen måde bliver visse beretninger fra Ny Testamente mindre teoretiske og mere relevante for os nu, end da vi læste teologi i Århus.

Lige uden for missionsstationens indhegning ligger et lille »åndehus«. Et egentligt kultsted er det ikke. Heri ligger den person begravet, der betragtes som forfader til en af de større familier i landsbyen. De, der tilhører denne familie, kan forlange at blive begravet her. For nogle måneder siden blev åndehuset kalket og sat istand, og børn og geder kan ikke på samme måde som tidligere færdes derinde nu. Stærkere endnu kommer forfædre dyrkelsen til udtryk gennem den såkaldte »åndesten«. En åndesten er ikke nogen geologisk »sten«, men som regel et våben, der har tilhørt familiens forfader.

En af Den lutherske Kirkes evangelister har forklaret denne skik

og viser samtidigt, hvordan en afrikansk kristen omtolker en afrikansk skik, sådan som vi i Vesten også har skikke, der hen langs ad vejen er blevet mere eller mindre kristianiserede. Evangelisten Sumoiwuo Sakui, der stadigvæk lever, og som i 60'erne bl. a. arbejdede sammen med Wold, skriver i et hæfte fra 1966 om »Åndestenen«:

En af de ting, som er en anstødssten for folk, der vil være kristne, er åndestenen. Når man taler Guds ord til folk, vil nogle sige: »Ja, jeg har hørt det, men jeg vil ikke for at blive døbt give afkald på min åndesten.«

Mit folk! Er I virkelig helt klar over, hvad det er, I kalder en åndesten? Dets virkelige navn er »Minde-Genstand«. Sådan begyndte det:

Da vore tidligste forfædre levede, havde de ingen åndesten. Men de skabte den en dag, da byens folk var sammen, idet de sagde: »Siden de fleste af vore fædre nu er døde, og kun nogle få er tilbage, lad os da finde noget, som kan minde os om dem, således at vore børns børn altid vil huske os«.

Det blev man enige om.

Man sagde så til hinanden: »Hvad skal vi vælge«?

En af de ældste, som var en meget klog mand, sagde: »Lad os bruge vores faders sværd som et minde. Det sværd tog han altid med i krig, og ingen af hans kampfæller var stærke nok til at håndtere det«.

Det blev man enige om.

Så kaldte den kloge gamle mand byens folk sammen og sagde: »Jeg er meget glad for, hvad vi har gjort i dag. Lad os fejre det med en fest. For vores faders navn vil aldrig blive glemt, så længe vort folk lever. Vore børns børn vil vokse op og huske deres forfædre.«

Så tog han 2 geder og 20 høns og sagde: »Lad os dræbe disse på min faders sværd, for min fader sagde til mig: Tager du dette sværd med i kamp, vil det dræbe en fjende og blive salvet med hans blod«.

Og folk gjorde, som han foreslog.

Da de alle var samlet foran den ældstes hus til festen, kom en af hans venner fra en anden by på besøg. Den besøgende så, at de festede og spurgte om anledningen. Og de forklarede, hvorledes de havde indviet mindegenstanden og nu fejrede den i deres by.

Den besøgende syntes godt om ideen. Efter nogle få dage vendte han tilbage til sin hjemby og forklarede sagen for sine byfæller.

Også de indviede noget, som kunne være mindegenstand, således at deres efterkommere ikke skulle glemme deres forfædre.

Men de lavede om på sagerne lige fra begyndelsen. For det første tog de som mindegenstand et spyd, som havde tilhørt deres forfader. Og det andet, de forandrede, var, at de på mindefesten tog spydet til deres forfædres grav, lagde det på graven og sagde henvendt til deres forfædres ånd: »Når vi bringer dig en gave, så gå ind i dette spyd, og vi vil sætte mad hen til dig«.

Dette er, hvad de bad deres nevøer fortælle deres onkler. De gjorde dette om aftenen, og den næste dag tog de 4 geder og 8 høns og dræbte dem på spydet ved graven. Denne ældste gjorde mere end vennen i den første by.

På denne måde voksede skikken med åndestenen og bredte sig indtil vore dage. Enhver, som hørte om det, tog ideen med tilbage til sin egen by og begyndte en lignende skik der med små forandringer. De ændrede navnet fra mindegenstand til åndesten og sagde til deres børn: »Det er, hvad vore forfædre overgav os og sagde, at når de døde, ville de gå ind i denne, og vi skulle sætte mad ud til dem«.

Sådan er åndestenens oprindelse. Tidligere kaldte de det en mindegenstand, fordi deres efterkommere altid skulle huske dem. De første folk, som begyndte skikken, betragtede ikke »stenen« som noget, man skulle henvende sig til, eller som ville svare en. Men de efterfølgende folk føjede dette til. Det begyndte som noget, der skulle få folk fra samme familie til at

huske deres oprindelse.

Det betyder ikke, at I, som sætter mad ud til åndestenen, blot skal ringeagte og glemme jeres forfædre. Men I skal holde op med at tale til den, som havde de mere magt end Gud.

Det, I skal gøre, er at opbevare åndestenen et sikkert sted for derved at mindes jeres families oprindelse. For den har ikke større magt end Gud. Og så skal I bekende jeres synder for Gud og bede om tilgivelse. For det var ikke Gud, der indstiftede denne skik om åndestenens magt, men det var en idé, vore forfædre selv kom på.

Tro nu ikke, at det, jeg her har fortalt jer, blot er en fabel. Det er sandheden om, hvad der skete.

Hvis nogle af jer tvivler på, hvad jeg har sagt om åndestenens oprindelse, vil jeg illustrere det på denne måde: Sæt 10 mennesker sammen i en tæt ring. Hvisk så noget til den første og lad ham fortælle det videre til den næste, indtil det når til den sidste person. Bed så den sidste person om at sige, hvad han har hørt. Så vil I opdage, at det, I fortalte den første person, er blevet til noget andet, når det når til den sidste.

Og sådan er det med oprindelsen til åndestenen. Man ændrede skikken hen langs ad vejen. (Sumoiwou Sakui: *The Spirit Stone*, Wozi 1966).

I denne sammenhæng er det uden større betydning, hvordan forskere vil bedømme værdien af evangelistens forklaring på »Åndestenen« oprindelse. Vigtigere er det at iagttage, hvorledes en loma-kristen her understreger samhørigheden med sit folk og folkefællesskabet. For at blive en kristen behøver man ikke at blive en dårlig loma-person, der taler nedsættende om stammens forfædre. Men samtidig er der noget i skikken med »Åndestenen«, som er uforeneligt med den kristne tro: det at »fodre« forfædrenes ånder, dvs. sætte mad ud til dem, hvilket i dette samfund betyder rismel. For evangelisten Sakui er således en manglende tilbedelse af forfædrenes ånder ikke det samme som en manglende respekt eller ærbødighed for det folk, han selv er del af.

– I dåbsklassen talte vi forleden dag om det første bud: om ikke at have andre guder end Jesu Kristi far. Da jeg spurgte deltagerne, om de kendte noget til »andre guder«, henviste de til forskellige træer og bjerge, hvor man sætter ris ud, eller til floder, på hvilke man kaster rismel. Det er således en del af deres hverdag, selv om de fortalte det med et overbærende smil. Men det overbærende smil hænger måske sammen med, at det var i en dåbsklasse, de fortalte det, siger Bodil Skjøtt.

– Jeg har ikke på fornemmelsen, at loma-folket kender til at bede til forfædrenes ånder i den forstand, som vi kender til bøn. Men gennem risen, som sættes ud, appellerer man til forfaderens gode ånd om at støtte en og komme en til hjælp. Det ville være forkert at antyde, at åndedyrkelsen er på stærk retur i Wozi. Dog er der en vis bevægelse. Forleden dag fortalte en af de kristne, hvorledes hans far engang havde bedt ham, der har til opgave i en husstand at sætte mad ud til ånderne, at gøre det. Men denne person, som kaldes »nevøen«, havde bare svaret: »Hvorfor skal jeg dog gøre det? Det vil jo bare blive ædt af myrerne«! Denne »nevø« var ikke en kristen. Det interessante var, at den kristne, som fortalte dette, tilføjede, at faderen ikke gik i rette med »nevøen«, men ligesom accepterede, at en ny tidsånd så småt er ved at komme til Wozi.

Den brudte åndering omkring Wozi skal nok blive sat i stand igen. Det er som med en kirke i Vesten, som trænger til at blive kalket, selv om det godt kan trække lidt ud. I Danmark vil de fleste mennesker stadigvæk gerne have pæne kirker. Det hører nu med til landskabet. Og er vel det sikreste?

Brud på en åndering og manglende kalk på en kirke giver ikke altid det rette billede af, hvad der rører sig i »folkesjælen«.

8 Når døden kommer til Wozi

I Wozi er der flere kristne gravsteder. Korset røber det. Graven placeres almindeligvis lige uden for den afdødes hus. Oven over graven er der bygget en cementblok på højde med en bænk, som den da også bruges til. Ikke sjældent kan man se børn sidde og spille klik-sten på cementblokkens jævne platform.

– Respekten for den afdøde er til stede. Alligevel betragtes graven ikke som et »helligsted« i vor forstand. Og i folks bevidsthed er der ingen modsætning mellem at benytte den som en brugsgenstand og samtidig vise respekt for den afdødes ånd, konstaterer Bodil Skjøtt, da vi er på introduktionstur rundt i landsbyen, som det er god skik, når fremmede har indfundet sig i Wozi.

Vi standser foran Moin Yamahs gravsted. Her står et par spande og en stor tønde til at opsamle regnvand. Foran huset ligger en anden kristen grav, hvilket korsudsmykningen viser. Gravinskriptionen er på engelsk. Det er nu engang det sprog, man kan skrive, hvis man kan skrive.

Bortset fra korset adskiller de kristnes grave sig ikke i udseende fra de ikke-kristnes grave. Også på de kristnes grave findes undertiden en lille vandskål. Om det er til ånderne, er vanskeligt for en udenforstående at få klar besked om.

– At der også findes en vandskål på kristnes grave hænger sammen med, at når et gravsted bygges af familiemedlemmerne, er der blandt disse som regel også ikke-kristne, og det hører nu engang med til traditionen her at placere en sådan skål, siger lederen for Læseprogramcenteret.

Mere kan jeg ikke få ud af ham om den sag.

Moin Yamah blev i slutningen af januar 1982 båret ind i landsbyen, efter at hun havde været på det »behandlingscenter«, som den mest prominente medicinmand i Wozi har nogle kilometer uden for landsbyen. Hun var afkræftet og døde nogle få dage senere. Det var

godt 2 måneder efter familien Skjøtts ankomst til landsbyen.

– Det var vores første møde med døden i Wozi. Der kom bud til os, at hun ønskede *Guds vand*. Først troede vi, at hun ville døbes, men da vi kom op til hende, fortalte andre, at hun var døbt. Det var sket i begyndelsen af 50'erne, da hendes mand var blevet kristen. 6 ud af hans 7 hustruer var dengang blevet døbt. Med *Guds vand* mente hun nadveren.

– Moin Yamah modtog nadveren, og nogle dage senere kunne vi forstå på råbene oppe fra huset, at hun var død. Vi gjorde klar til en kristen begravelse, selv om der indtil det sidste herskede tvivl om, hvorvidt det skulle være en kristen begravelse eller ej.

– Dagen efter hendes død samledes omkring 15 døbte ved kirken. De gik syngende hen til hendes hus, hvor det meste af landsbyen var samlet. Den kristne gruppe stod på den ene side og alle andre på den anden side.

– Medicinmanden, som havde behandlet hende, trådte nu frem, som om han ville have indflydelse på, hvordan begravelsen skulle foregå. Det hang nok sammen med, at hun havde været på hans »behandlingscenter«. Men hun havde selv udtrykt ønsket om en kristen begravelse, og det vidste de andre kristne. Da *zoen*, medicinmanden, begyndte at sige noget, sang de kristne bare højere. Dette spil varede vel en 5 minutters tid, indtil medicinmanden trak sig tilbage og satte sig med en cigaret i udkanten af kredsen.

Jens-Arne Skjøtt kunne nu holde sin begravelsesprædiken på engelsk, og lederen for Læseprogramcenteret oversatte til loma. Moin Yamahs lig, som blot var svøbt i klædestykker, blev herefter lagt i graven. Jord blev fyldt på, og den følgende dag var der kommet cement til Wozi, således at gravstedet kunne mures og inskriptionen udfærdiges.

– Det var en dag, som gjorde et stærkt indtryk på os. Det skyldes ikke blot, at det var første gang, vi var involveret i døden i Wozi, men snarere spillet mellem de kristne og byens prominente medicinmand. På en eller anden måde vandt de kristne med deres sang over ham. Og ikke mindst blev vi forbavset over, at selv om der var flere af de kristne, som vi ikke kendte fra deres kirkegang i Wozi,

vidste de alligevel godt, at de skulle stille sig på Moin Yamahs side, da døden kom til Wozi.

Men stadigvæk og efter snart 2 år i Wozi kan døden gøre indtryk og give stof til eftertanke, hvilket ikke er noget, som de danske missionærer kan gennemarbejde i et snuptag. Det er ikke så meget de mange brag, der kommer fra en gammel forlader, som affyres ud i junglen i de dage, begravelsen står på, som overrasker længere. Men stadig er der overraskelsesmomenter i forbindelse med døden og forhold, man studser over. – Stanken af død, kan man vel lære at vænne sig til, siger Bodil Skjøtt, efter at hun lige har været oppe i den afdødes hus. Der lå hun på gulvet med et klæde over sig, nabokonerne sad ved siden af. De, der sad nærmest, viftede med en klud for at få lidt frisk luft, ildstedet i midten af huset var der stadigvæk, og børnene legede rundt omkring. Alt dette kan jeg vel vænne mig til, men overrasket er jeg igen blevet.

Det hele begyndte lørdag ved middagstid. Der kom bud ned til missionærerne om, at der var en syg oppe i landsbyen. Bodil Skjøtt tager min kone med, og da de kommer tilbage, lyder sygeplejerskens dom: »Hun har ikke lang tid igen«. Hun fik ret. Sidst på eftermiddagen var den ældre kvinde død.

I huset havde de mødt enken efter den tidligere evangelist.

– Hun spurgte, om jeg ville bede for den syge, fortæller Bodil Skjøtt, og det gjorde jeg efter først at have bedt hende om at bede, hvilket hun afslog. Men først her gik det op for mig, at den syge var døbt. Vi har aldrig set hende i kirken, og ingen har fortalt os, at hun var døbt. Igen må altså vores statistik over antallet af døbte i Wozi revideres.

Næste overraskelse kom søndag formiddag. Da Jens-Arne Skjøtt om fredagen var blevet fløjet ind til en fjerntliggende landsby, kunne han ikke deltage i søndagens gudstjeneste. Lederen af Læseprogramcenteret var syg i de dage, og da Bodil Skjøtt lørdag aften havde forhørt sig om, hvorvidt man kunne »nøjes« med aftengudstjenesten, havde han klart givet udtryk for, at det bestemt ikke var en god ide. »Man skal ikke se stort på de 2 eller 3 personer, som kommer«, havde han sagt.

Men netop den formiddag kom der flere til gudstjenesten.

– De var der jo næsten alle, siger hun, da hun kommer hjem fra kirken. Hushjælpen, som jeg fortalte dig om forleden dag, han, som ellers kun kommer i kirke, når hans arbejdsgiver, den amerikanske missionær er i Wozi, var der. Og en af missionsstationens arbejdere, som vi ellers aldrig har set i kirken, var der, ja, mange andre, som næsten aldrig kommer. Alt i alt omkring 20.

– Men det var først efter prædikenen, og efter at jeg havde sagt tak og farvel for denne gang, at det gik op for mig, hvorfor de alle var der i dag.

– De blev siddende, og en tog ordet og sagde, at der var noget, de ville tale med mig om. Først fløj den tanke igennem mig, at de ville give mig en irettesættelse for ikke at have kørt den syge på hospitalet i går. Men det var det nu ikke. De var kommet for at snakke kristen begravelse.

– Jeg mindede dem om, at jeg ikke var præst, og at jeg ikke vidste, om Jens-Arne kom hjem med missionens flyver søndag, eller han først ville komme mandag. Men det havde de allerede gennemtænkt. De spurgte faktisk, om ikke den fremmede hvide nede i gæstehuset var præst, og det kunne jeg jo ikke benægte. Så jeg stillede dem i udsigt, at hvis Jens-Arne ikke når hjem i dag, så vil du i morgen. . .

Hun finder et stykke hvidt tøj frem til liglagen, et stykke stof, som ved juletid var blevet brugt som engletøj ved kirkens julespil, og vi begynder at forberede begravelsen.

– De kom i kirke i dag, ikke for at komme i kirke, men for at diskutere begravelse, siger hun pludselig. Er det ikke mærkeligt: I levende live identificerer flere af dem sig ikke som kristne. Men når døden kommer, gør de det. »Hun er døbt. Hun er vores. Hun tilhører Guds folk. Hun skal have en kristen begravelse«. Sådan lød deres argumentation i kirken. Og efter gudstjenesten gik vi alle syngende fra kirken hen til den afdødes hus. På denne måde identificerer de sig som kristne og solidariserede sig med en afdød med-døbt.

– Hvis man kan savne et kristent fællesskab blandt kristne, mens

de lever, kommer dette altså til udtryk, når en dør. Hele byen holder op med at arbejde på deres farme, deres marker. Og der er næsten ingen grænser for, hvad der kan bruges af penge på den afdøde: til skud, cement og bespisning. Til klædestykker, pengegeaver og rejser for familiemedlemmer, der bor andetsteds.

Mens vi sidder og forbereder begravelsen, ryger det ud af hende:

– Hvad skal man egentlig tale om? Så at sige hele landsbyen vil være til stede ved begravelsen i morgen. Sikken en mulighed! Hvis det da ikke lige er sådan, at på det tidspunkt, hvor begravelsen skal foregå, har de fleste drukket så meget palmevin, at det vel næsten kan være lige meget. Også de kristne drikker godt ved en sådan lejlighed, men det kan du jo selv se i morgen. . . .

Den lille missionsflyver stryger søndag eftermiddag tæt ned over missionsstationens tag og lander på den lille græsstribe uden for Wozi. Præsten i Wozi er tilbage fra sin evangelisationstur. En ny opgave venter ham. Og jeg kan være tilskuere.

At der blev udskænket rigeligt og gratis palmevin uden for den afdødes hus søndag aften, var der ingen tvivl om. På den ene side af huset hyggede en gruppe sig med traditionelle afrikanske rytmer og dans. På den anden side var der også en gruppe, men her hyggede man sig med diskomusik og »vestlige« toner fra en transistorradio – og nogle endda med pardans. Igen et eksempel på en af de mange kontraster, som dog ikke synes at være egentlige modsætninger for landsbyens beboere. At man kan danse, når en er død, synes at være det naturligste af alt. »Var det ikke netop det, den levende-døde selv gjorde, da hun var i live?« Bodil Skjøtt afslog dog venligt tilbuddet om en pardans – skønt det var måneskin – og ligeledes forespørgslen om at sælge nogle nye batterier til transistorradioen.

Hvis det ikke var fordi, man vidste, at den afdøde lå inde i huset – nu lagt i en kiste, fordi begravelsen måtte udsættes en dag – ville en udenforstående ikke kunne se forskel på de aktiviteter, som her fandt sted på grund af et dødsfald og så dem, der ellers foregår i landsbyen om aftenen – og især når det er fuldmåne.

Palmevin havde de, der kom i kirken mandag eftermiddag, også drukket. Hvilket både kunne ses på deres øjne og lugtes. Men dog

ikke i sådanne mængder, at de var berusede. Det er vel noget af det samme som med ølkuske i Danmark, som udmærket kan køre en ølvogn, selv om de har konsumeret adskillige øl. Og her i landsbyen er man vant til palmevin, som tappes direkte fra bestemte palmetræer og er klar til at drikke med det samme. Syngende gik de kristne fra kirken efter at den afdødes onkel, som også er kirkeældste, havde bedt en bøn. Størstedelen af landsbyens befolkning er samlet uden for den afdødes hus, og de kvinder, der er i gang med at gøre klar til bispisningen, trækker måtterne med risen til side, da de kristne kommer.

Jens-Arne Skjøtt kan på loma begynde begravelsesritualet, og efter at han har prædiket, kan man se på ham, at han venter på, at kisten skal sænkes ned i graven, så jordpåkastelsen kan finde sted. Men det må han nu vente med. For afdødes ældste søn træder nu frem. Han har en sag, han vil fremføre, sådan som det åbenbart er skik her, inden kisten sænkes ned i graven. De mænd, der har gravet den, følger begivenheden stående i graven. Det er ikke en almindelig mindetale over sin mor, den ældste søn holder. Tværtimod er det en bekendelse i fuld offentlighed. Han fortæller, at han af sin mor har lånt nogle penge, som han aldrig har fået betalt tilbage. Da han er færdig med denne sag, begynder man på en længere *palaver*. Man giver gode råd og siger til ham, at han skal glemme det. Afsluttende lægges den endelige afgørelse hen til den ældste søster, som nu erklæres for familiens »mor«.

Den yngste søn, som er lærerstuderende i en anden by, har også noget på hjerte:

– Min mor ville have, at jeg skulle gifte mig med en bestemt pige. Det afslog jeg. Jeg vil giftes med den, jeg kommer til at elske. Hun sagde, at hvis jeg ikke adlød hende, ville hun ikke være mor for mig længere. Nu er du død, mor – siger han – men jeg vil stadigvæk gifte mig med den, jeg kommer til at elske. Så må du, min mor, hvor du er, afgøre, om du vil være min mor.

– Hvis der sker ham et eller anden ondt, så vil man ganske givet sige, at det er hans mors ånd, der er skyld i det, hvisker Bodil Skjøtt, som oversætter.

Efter at der igen er affyret et par skud, kan kisten sænkes i jorden.

Der er gået mere end halvanden time, siden de kristne kom til huset. Og præsten har kun lagt beslag på et kvarter. Men før jordpåkastelsen kan finde sted, skal 15-20 klædestykker lægges om kisten. Hvert stykke, der er skænket som gave til den afdøde, koster 8-10 dollar. Gad vide, om den levende-døde i sit liv har haft så mange lappaer at vælge imellem? Men nu går hun til ånde-byen – velklædt.

– Underligt at begrave en døbt, som aldrig har vist sig i kirken, mens vi har været her, siger Jens-Arne Skjøtt på vejen hjem. Sveddråberne pibler ned ad hans ansigt, og hans grønne præsteskjorte har nu fået en anden grøn nuance af sveden.

– Der er planer i kirken om, at man ikke skal begrave døbte, som igennem længere tid ikke har vist sig i kirken. Men hvis man vil have en kristen begravelse, hvem er så jeg, at jeg skulle nægte det? Anderledes vil det være, dersom de kristne på stedet ikke vil gå med til en sådan begravelse, siger han.

Han er allerede belært om, at ét er, hvad kirken måtte træffe en afgørelse om, noget andet er, hvordan en sådan afgørelse føres ud i livet. Og her må de lokale kristne tage ansvaret, mener han.

Da jeg konstaterer, at alt ved begravelsen forløb i ro og orden, og at jeg som tilskuer med egne øjne havde set, hvorledes de flere hundrede mennesker stille havde lyttet til præstens tale – for ligesom at antyde, at man ved en begravelse i dette samfund som hjemme i Danmark kan få mennesker i tale, som ellers ikke hører evangeliet – replicerer han:

– Jovist hørte de efter. Men tro mig: Da jeg i min prædiken sagde, at der kun er evigt liv for dem, der tror på Jesus, så svarede hele flokken »ja« hertil. Også alle de ikke-døbte. Hvordan skal man så få det frem, at der er forskel mellem at tro og ikke at tro på Jesus, når de ikke hører en modsætning i dette?

Wozi har fået endnu en bænk at sidde på, et bord til brugsgenstande eller en platform, hvor børnene kan spille klik-sten på. Og den afdøde har fået en ærefuld begravelse og en grav lige uden for husstandens hjem. Er den afdødes ånd i ånde-byen? Og vil hendes

ånd straffe den yngste søn, fordi han ikke fulgte sin mors råd? Hvor hun er, ved Jesu Kristi far. Og denne far har ved sin søn bedt missionærerne i Wozi om at fortsætte med at sige, at der kun er evigt liv i troens livsfællesskab med Jesus, og at ingen behøver at frygte en afdøds ånd.

Mens de andre fortsætter samtalen om, at der også ved en kristen begravelse i Danmark foregår meget, som en udenforstående må undre sig over, falder øjnene på den 2-årige Christoffer, godt beskidt og med en buksebag, som trænger til at blive skiftet, og lidt vrøvlet, efter at forældrene har været væk flere timer, men alligevel en dejlig unge. Fordi han er et menneskebarn. Og jeg dropper ud af samtalen, og ser for mig konturerne af 3 dødsmærkede skikkelser, som for nogle uger siden gik bort fra et hospital et andet sted i Liberia, og som for et øjeblik forstyrrede min idyl – for også dér, var der slanke palmer. På række med 10-15 skridt imellem sig gik de. Først en ældre kvinde, som bar på en bylt omviklet med et stykke tøj: Et dødt lille menneskebarn. Derefter en yngre kvinde, moderen, som gik og klagede og til sidst faderen, som bar de personlige ejendele, moderen havde haft med til hospitalet.

– Jeg føler med dig, sagde missionæren, Christoffers mor, til det lille, døde menneskebarns mor.

– Nu går de hen et eller andet sted og graver et hul i jorden og lægger det døde barn deri. En egentlig begravelse bliver der ikke tale om. Barnet er jo ikke et voksent menneske, og selv om sort sorg er det samme som hvid sorg, når et barn dør, er det kun det voksne individ, der tæller, når det drejer sig om begravelse.

En lille påmindelse om, at man ikke skal stirre sig blind på de mange voksne i Wozi, som ikke kommer i kirken, men glæde sig over de mange Wozi-unger, der gerne kommer, når kirkeklokken ringer. »Lad de små børn komme til mig«, sagde han jo engang. Og mener det stadigvæk.

De er også mennesker – som Christoffer på 2 er det.

9 Tabuer – ikke blot ord

I Wozi er begrebet *tabu* ikke blot et ord, man bruger om det, man ikke vil omtale. Tabuet hører hverdagen til. Helt uvedkommende for missionærerne er folks forhold til tabuet ikke. Men hermed er de igen kastet ud i en problemstilling, som de ikke rigtig ved, hvordan de skal behandle. En henvisning til deres teologiske eksamenspapirer slår ikke til.

For folk i Wozi er tabuet ting, træer og ofte dyr. Tabuet, som går i arv fra far til børn, har sin egen oprindelseshistorie. Mens far og børn har det samme tabu, kan moderen have et andet. Er der tillige børnebørn i samme husstand, og faderen ikke kommer fra den pågældende familie, kan der således være tre forskellige tabuer, hvilket ikke gør husholdningen lettere, dersom tabuet er et dyr, og derfor ikke må spises af alle.

Som eksempler på tabuer og deres oprindelseshistorie finder vi et par frem fra et af de mange hæfter, som Læseprogramcenteret i Wozi har udgivet. Under overskriften »*Leopard*« hedder det:

Fokpa Dolo siger: Derfor spiser vi ikke leopard.

Da en af vore forfædre var en lille dreng, gik hans moder og arbejdede på marken. Mens hun var travlt optaget med at plante risen, lagde hun, som hun plejede, barnet i skyggen, således at solen ikke skinnede på drengen. Og det skete, at når barnet græd, ville en leopard komme og lægge sig ved siden af det og holde det varmt. Hvis barnet græd, ville leoparden trøste det. Barnets moder var borte en del af tiden, mens risplantningen stod på. Da drengen blev stor, forklarede hans moder ham, hvorledes leoparden havde taget sig af ham, mens han var lille. Derfor sagde de til ham: Din slags skal ikke spise leopard. For hvis leoparden ikke havde været der, ville du ikke have overlevet.

Vi, der nedstammer fra dette barn, spiser heller ikke le-

opard.

Yalawu fra Wozi fortæller tilsvarende under rubrikken: Derfor spiser vi ikke *hunde*:

For lang, lang tid siden, da vores forfader var et lille barn, lå han en dag og sov i riskurven. Pludselig brød der ild ud i byen, og snart var alle ting i brand. Imidlertid var der en hund netop der, og idet den lod barnet ligge i kurven, greb den kurven med munden og trak den ud i skoven uden for ildens rækkevidde. Således frelste hunden vores forfaders liv. Derfor spiser vi ikke hunde.

Faziviiwu, den første voksne, som Jens-Arne Skjøtt døbte i januar 1983, fortæller et halvt år før sin døb, at han er overbevist om, at sådanne historier kan være sande. Selv har han leoparden som tabu, og skønt han ikke kender familiens historie i detaljer, fortæller han om, hvordan en leopard engang gik i en fælde, faderen havde opstillet på sin farm. Faderen gik tilbage til landsbyen for at få andre til at skyde den. Han giver udtryk for, at dersom man bryder sit tabu, vil noget forfærdeligt hænde en. Og måden, hvorpå han fortæller herom, røber, at han ikke betragter det som noget pjat. Har man f. eks. skildpadden som tabu og spiser den, vil ens hus blive revnet som skildpaddens, og man vil få sår, siger han. Han synes ikke rigtigt at ville gå ind på vores problemstilling, at også andre, der f. eks. ikke har skildpadden som tabu, kan blive ramt af en tilsvarende hudsygdom. Men at han ikke vil det, kan jo hænge sammen med, at han er så venlig og ikke vil kompromittere os. For selvfølgelig er det en tosset modsætning, vi har stillet op.

Også de kristne i Wozi har deres tabu. Den liberianske leder af Læseprogramcenteret, som også er formand for landsbyens skole, redaktør af den ugentlige 4-siders avis på loma og engelsk og ubestridt landsbyens mest veluddannede mand, som også leder gudstjenesterne, når missionærerne er borte fra Wozi, har hunden som sit tabu. Han kender oprindelseshistorien i detaljer, men tøver i sit svar, når vi spørger ham, om han opfatter historien som sand. Derimod afviser han, at noget frygteligt ville ramme ham, dersom han alligevel ville spise hundekød, hvad andre, som ikke har hunden

som tabu, gør i Wozi. For ham er tabuet mere et udtryk for en tradition, en respekt for forfædrenes overlevering, end det er overtro.

Bodil og Jens-Arne Skjøtt må til trods for deres teologiske uddannelsesbaggrund konstatere, at de stadig efter 2 år må nøjes med at iagttage og stille spørgsmål, når de beskæftiger sig med folks tabu. Begge er de dog klar over, at et for hurtigt svar på tabuforestillingen kan gøre mere skade end gavn. Måske er det gennem en enkel oplysning, at tabuet skal tackles, dersom det fremkalder frygt. Men troen på Jesus kan nok også gøre sit i denne sammenhæng.

Jens-Arne Skjøtt minder om, at visse former for overtro trivedes i bedste velgående i hans bedsteforældres tid efter en 1000-årig kristen historie i Danmark. Selv om dette ikke kan legitimere tabuet, dersom det fra en kristen synsvinkel må betragtes som overtro, hjælper det ham dog til at se, at man ikke skal tabe modet, selv om ikke alt det gamle bliver ændret i en håndvending. Den måde, som lederen af Læseprogramcenteret praktiserer sit tabu på, er ikke nødvendigvis uforenelig med kristentroen.

Derimod er han mere usikker over for det syn på tabuet, som den person, han først døbte, har givet udtryk for. Men det har alligevel ikke afholdt ham fra at døbe denne. Her – som på tilsvarende andre felter – fortrøster han sig på, at dåben er en gave, og at man ikke bør forlange, at en person før sin dåb skal bevise, at han kan leve det liv, som dåben skænker kraft til. Men dette forandrer dog ikke, at man i sine stille stunder godt kan blive usikker og spørge sig selv, om man handler ret.

Bodil Skjøtt har noteret, at i mange – omend ikke i alle – oprindelseshistorier, hvor et dyr indgår i tabuforestillingen, er dyret en slags frelserfigur. I dette ser hun et muligt tilknytningspunkt for forkyndelsen af Jesus som Frelser og Herre.

– Men samtidig er der en fare i dette tilknytningspunkt. Jeg vil jo ikke bare komme med en parallelhistorie til deres. Så vidt jeg kan skønne nu, er spørgsmålet om sandhedsværdien af tabuets oprindelseshistorie ikke særlig relevant. Men i den kristne frelseshistorie kommer man ikke uden om sandhedsspørgsmålet. Den er jo mere

end en god historie, siger hun.

– Da jeg prædikede i Wozi kirke Palmesøndag, understregede jeg, at folk i Jerusalem hilste Jesus som konge. De havde ret – og alligevel ikke ret, fordi de ikke i tro havde fattet, at Jesus var den lidende konge. For loma-folket er Gud »Sky God«, den højeste Gud. Når det kommer til stykket, er det vel bare Helligånden, der kan gøre de bibelske beretninger og Bibelens Gud til noget andet end blot parallelberetninger til det, som de allerede kender.

– Kontaktpunkterne er vel forskellige på forskellige steder i verden, men det er op til os at benytte dem i tillid til, at Helligånden kan gøre dem til andet end paralleller. Men det fritager os ikke for at slide med disse forhold og bearbejde dem, så godt vi nu kan. Det er vel kun dem, der vil undskylde deres egen ugidelighed, som er en slags ugudelighed, der vil sætte en kontrast op mellem Helligånden og vores eget refleksionsarbejde, siger hun.

10 Medicinmanden – hospitalets bedste kunde

Det nærmeste hospital ligger i Zorzor omkring 25 km fra Wozi. Dette »medicin-hus« – som det kaldes på loma – er oprettet af den kristne mission. Her kan befolkningen fra Wozi nyde godt af en overvejende vestlig lægevidenskabs kunnen, dersom de da vil det. Ofte er det dog kun et supplement og ikke en erstatning for deres gammeldags »medicin«. Hospitalets læger har endnu ikke gjort medicinmændene arbejdsløse.

På loma kaldes en medicinmand en zo. Selv om der også er en vis bevægelse at spore i synet på medicinmandens magt, er det ikke kun fortidens loma-folk, vi møder, i følgende optegnelse, som findes i et hæfte, udgivet af Læseprogramcenteret i 1968. Det kan også give et billede af, hvordan i det mindste nogle ældre loma-folk i dag ser på medicinmændenes magt. Optegnelsen lyder:

En medicinmands magt

Foloma Willia siger:

Det følgende viser en zo's magt.

Når en person er syg, kan medicinmanden helbrede ham.

Hvis en er lam eller spedalsk, kan medicinmanden helbrede ham.

Hvis en fødsel trækker i langdrag, kan medicinmanden sætte den hurtigt i gang.

I hans by føder ingen kvinder vanskabte børn.

I hans by dør ingen kvinder i barselsseng.

I hans by fødes ingen døvstum.

Hans by rammes ikke af lynnedslag.

Er en person blevet forgiftet (ved at der er sendt »medicin« på ham), kan han helbrede ham.

Alt dette viser, at han er en medicinmand med stor magt.

Også det følgende viser en medicinmands magt: Når medi-

cinmænd kommer sammen ved en bestemt lejlighed, vil de forsøge at dræbe hinanden med deres medicin. Den medicinmand, som altid dræber andre og selv forbliver uskadt, vil anses som den mest magtfulde medicinmand.

Dette er de egenskaber, den medicinmand har, som har stor magt. (i *A Lie will not remain*, Wozi 1968, s. 9-10).

Et fejlagtigt billede af medicinmænds aktivitet skabes dog, dersom man forestiller sig, at de har travlt med at dræbe hinanden. Og de problemer, som kan opstå, når ulykken alligevel rammer en stor medicinmands landsby – eller når man står under hans magt – er i princippet ikke stort anderledes end dem, kristne kan komme ud for. Når Gud ikke svarer deres bøn på den ventede måde, kan troen på ham anfægtes, uden at troen på hans almagt lider skibbrud.

I en landsby som Wozi er der flere *zo'er*. Både mænd og kvinder kan være det. De har kontrollen over al »medicin«. En genstand er først »medicin« på det overnaturlige plan, når en *zo* rituelt har gjort den til det. Også i forbindelse med de såkaldte »hemmelige selskaber« spiller de en væsentlig rolle. Dog er der kun én virkelig *stor zo* i Wozi, selv om de mere middelmådige ikke er sat ud af spillet.

Den store *zo* har 14 koner og sin egen lille landsby få kilometer uden for Wozi. Her har han sit »behandlingscenter« og sin farm. De ikke ubetydelige summer, som folk betaler for en behandling, danner bl. a. det økonomiske grundlag for en stor sukkerrørsproduktion. Han er storproducent af »cane juice«, sukker-juice, en pæn omskrivning for den alkoholholdige gin, der laves på sukkerrør. Det er vanskeligt at finde antydninger af, at folk i almindelighed skulle have ondt af, at han er rig. Den første tanke, der flyver gennem ens hoved, er, at han udnytter befolkningen med sin »medicin«. Men det er nok en falsk modstilling, når man, som det er tilfældet i dette samfund, er overbevist om, at han kan hjælpe og har sin magt fra Gud.

Vi andre i Vesten kan jo også se igennem fingre med, at læger almindeligvis er velhavende, når bare deres medicin hjælper os. Hvor meget mere så ikke her, hvor man tror, at medicinmanden på en speciel måde har kontakt med åndeverdenen. Spørger man nem-

lig folk, hvorfra medicinmanden har sin magt, falder svaret prompte. Og det gives på en måde, som røber forbavselse over, at man i det hele taget kan stille et sådant spørgsmål. »Gud har givet ham denne magt. Hvem ellers«?

Medicinmanden i Wozi og missionærerne har begge med »ånd« at gøre, men indtil nu har der ikke været tale om fælles initiativer eller om en arbejdsfordeling. Begge parter passer sit, og en direkte konfrontation mellem parterne har der kun været svage antydninger af. Man hilser pænt på hinanden og sludrer med overflade-snak, når man mødes. Dog er der eksempler på, at en medicinmand andre steder gør, hvad han kan, for at spænde ben for kirkens arbejde.

De danske missionærer erkender blankt, at de ikke har en sikker fornemmelse af, hvad der rører sig i den store medicinmand, hvad han tænker om sig selv, og hvilke tanker han gør sig om dem. At han inderst inde godt skulle vide, at han i det mindste på visse områder er en svindler, er en tanke, som har strejft missionærerne, skønt de ikke kan belægge den mistanke med nogen sikker iagttagelse. Og selv om de skulle have ret, er det ikke særlig væsentligt, da folks forhold til medicinmanden og hans magt ikke er påvirket heraf.

For deres egen del ser missionærerne et spændingsfelt mellem dem og medicinmanden. Dog har de ikke fået opfattelsen af, at folk i almindelighed ser en egentlig kontrast mellem dem og ham. Og der er ikke så meget, der tyder på, at medicinmanden ser kristendommen og kirken som en alvorlig trussel. Det kan hænge sammen med, at den kristendom, han har mødt gennem flertallet af de døbte i Wozi, ikke har udgjort en afgørende fare for hans virksomhed. Eller betragter også han kristendommen som et supplement til traditionel, gammeldags afrikansk »medicin«, sådan som han selv gør brug af en vestlig medicin, uden at han har kasseret sin egen »medicin«?

Under alle omstændigheder kan missionærerne konstatere, at den store medicinmand er hospitalets bedste kunde fra Wozi. Hans kone føder hans børn på hospitalet. Og alle hans børn er vaccineret med vestligt produceret medicin.

»Hvid« eller »fremmed« zo eller medicinmand er loma-betegnelsen for lægerne på hospitalet i Zorzor – også selv om hudfarven er sort, og de er liberianere.

Hjælp fra »hvide medicinmænd« søges af landsbyens befolkning sideløbende med hjælp og råd fra den lokale medicinmand. For folk i landsbyen synes der ikke at være en egentlig kontrast mellem brugen af »hvid« og gammeldags »medicin«. Dog hænder det alt for ofte, at folk kommer for sent til hospitalet, således at den »hvide medicinmand« heller ikke kan hjælpe. Og undertiden har den gammeldags medicin gjort en sådan skade, at de »hvide medicinmænd« står magtesløse.

I dag er situationen den, at de fleste unge mødre føder deres børn på hospitalet og dermed også automatisk er med i et børnevaccinationsprogram, hvis de da møder frem, når hospitalets mobile klinik er i Wozi. Men vaccinationerne erstatter ikke, at små børn bærer ringe eller kæder om ankler og håndled til beskyttelse mod onde ånder. Og de, der modtager hospitalshjælp, synes for flertallets vedkommende at sikre sig dobbelt ved samtidigt at bruge gammeldags »medicin«. Dybt stikker det i folk, at sygdom kan påføres af forfædrenes ånder. Eller at andre personer kan sende »medicin« på en, så man bliver syg. Er årsagen til ens sygdom, at andre har sendt »medicin« på en, kan sygdommen kun kureres ved en endnu stærkere »medicin«. Og her kommer de »hvide medicinmænds« medicin til kort.

Skønt missionærerne ikke sparer på gode råd og opmuntringer til at søge hurtig hospitalshjælp, når sygdommen rammer, er det kun i akutte krisesituationer, at de lader deres jeep fungere som ambulance.

– Når folk søger hjælp hos medicinmanden, må de betale. Det kan dreje sig om beløb helt op til 200 dollar, hvilket er mange penge, når en dagløn for f. eks. farmarbejde er på mindre end 2 dollar. Men hvordan de end bærer sig ad, så kan de skaffe penge, når de vil. Du har jo selv set, hvordan så at sige alle kvinder har fået syet en ny kjole her den 26. juli i forbindelse med festlighederne på Uafhængighedsdagen. Og en sådan kjole koster 17 dollar. I forhold til hvad

medicinmanden kræver, forlanger hospitalet ikke store summer. Og vi har aldrig hørt, at nogen er blevet afvist, fordi de ikke kunne lægge penge kontant på hospitalsbordet. Vi indrømmer gerne, at det er forfærdeligt svært at finde ud af, om vi skal stille vores jeep til rådighed, når en er syg. Det ville ellers være det letteste for alle parter: Den syge ville blive hjulpet, og vi ville blive hjulpet af med anfægtelsen. Men på langt sigt er der vel mere hjælp i, at folk lærer at hjælpe sig selv og ikke løber an på, at missionærerne i sidste øjeblik rykker ud.

Selv er missionærerne »medicinmænd« i den forstand, at de ofte forbinder sår og giver malariatabletter til dem, som kommer til deres hus og klager over hovedpine. De affejer det som en spidsfindighed, at de hermed skulle give folk indtryk af, at de er en slags medicinmænd på linje med landsbyens egne:

– På godt og ondt opfattes vi som de fremmede i dette samfund. Folk her er godt klar over, at hvide ikke giver sig af med gammeldags medicin. Vel har vi ikke den fornødne medicinske indsigt til at stille en tilbundsgående diagnose. Men vi gør det, som en læge også først ville gøre, når en i dette samfund klager over hovedpine: Gætter på, at det er malaria og giver så nogle tabletter. Da folk alligevel ikke søger lægehjælp i Zorzor for en hovedpine, kan vi på denne måde beskytte nogle mod malaria for en tid. I øvrigt ser vi som regel på, at pillerne bliver taget for at sikre os, at de ikke bliver anvendt imod deres formål. Men det er rigtigt, at der kan findes eksempler på, at vestligt produceret medicin er blevet brugt, som om den kunne virke på samme måde som gammeldags medicin. Medarbejdere på hospitalet kan fortælle om folk, der knuser en penicillintablet og strør den på hovedet som beskyttelse mod sygdomme, som man ved, at læger tidligere har kureret med penicillin. En sådan sammenblanding af »hvid« og gammeldags medicin er dog næppe særlig karakteristisk. Men det er ikke ualmindeligt, at man, når man får hjælp af »hvide medicinmænd«, sikrer sig dobbelt ved samtidig at bruge gammeldags »medicin«.

At medicinmænd er i stand til at hjælpe mod visse lidelser, vil missionærerne ikke benægte. Som naturlæger i Vesten har også

junglens medicinmænd fundet frem til forskellige former for naturmedicin. At benægte, at en sådan naturmedicin lavet af planter og urter, der er blevet kogt, og som enten kan drikkes eller smøres på legemet, kan afhjælpe visse lidelser, ville være hovedrystende. Skulle det ske, at missionærernes jeep ikke kunne køre, og en af dem var blevet bidt af en slange, vil de opfatte det som en dumhed, hvis de ikke søgte hjælp hos den medicinmand, som er ekspert på slangebids.

– Skulle det ske, og kom vi godt igennem det, ville vi naturligvis takke Gud for det. Også selv om vi ikke kunne få svar på, om den slange som havde bidt, var giftig eller ej, siger de med et glimt i øjet.

Nu er »medicin« ikke blot en betegnelse for medikamenter, man indtager eller påsmører kroppen. *Medicin* er betegnelse for alt det, som har at gøre med ånder og magi, og som en medicinmand anbefaler.

Det er vanskeligt at finde et afgørende argument for, at en kristen ikke skulle kunne hente hjælp hos en medicinmand, når midlet, der bruges, er naturmedicin. I Vesten spørger vi jo heller ikke om, hvorvidt den læge, vi konsulterer, er kristen. Ligeledes kan man godt forestille sig, at en *zo*, som blev kristen, kunne fortsætte en »naturlæge«-praksis. Anderledes stiller tingene sig, når »medicin« drejer sig om beskyttende redskaber samt anvendelsen af skademedicin.

»Medicin« er lerpotter, redskaber eller f. eks. et horn fra et dyr og findes i de fleste huse i Wozi til beskyttelse mod onde ånder, sygdom og ulykke. »Medicin« er ringe om ankler og håndled eller bånd om lænden, eller det er forskellige små genstande, som bæres om halsen. Denne form for medicin er en slags forsikring, som tegnes hos medicinmanden. Den skal holde ulykke og sygdom borte fra huset. Men »medicin« kan også være en bestemt handling, som medicinmanden foreskriver til beskyttelse mod en bestemt ulykke. Det kan f. eks. være den mor, der for fjerde gang har mistet sit barn og bliver sat til at danse rundt i landsbyen som en tosse for at forhindre, at det barn, hun nu venter, også vil dø. Eller »medicin« kan være det at slagte en kylling og spise den.

Rammer ulykken, går man til medicinmanden. Han sætter sin *sandsiger* på sagen. Efter at sandsigeren har leget med sandet, kender han sandheden, og medicinmanden kan så »ordinere« den rette medicin og vende ulykken. Eller han kan sende stærkere medicin mod den, som måtte stå bag ulykken og således skaffe hævn. »Medicin« er nemlig ikke blot noget, hvormed man beskytter sig mod ulykken. »Medicin« kan også »puttes på« eller sendes over en anden person for at skade denne.

– Det forhold, at man i hemmelighed kan sende medicin over et andet menneske og dermed påføre det noget ondt, er i sig selv frygtskabende. Selvfølgelig kan man hævde, at frygten for, at en anden skal bruge »skademedicin« mod en, er med til at holde ens egen ondskab i skak, så man bestræber sig for at leve på en så god måde, at andre ikke skal føle sig foranlediget til at sende medicin på en. Alligevel er der noget uhyggeligt over denne forestilling, og den er med til på en negativ måde at bestemme de indbyrdes relationer mennesker imellem, selv om fællesskabet på mange områder er stærkt.

Troen på medicinens magt kommer bl. a. også til udtryk ved, at der bruges »medicin« i forbindelse med f. eks. et uopklaret tyveri.

– For nogen tid siden var der tyveri i landsbyen. Der blev ringet med klokkerne og landsby-råberen gik omkring og kaldte folk sammen. »Medicin« blev bragt til palaver-hytten, og alle måtte over denne »medicin«, som bestod af gamle pletter og redskaber, udtale sværgeformularen: »Må lynet ramme mig, en slange bide mig, eller sygdom dræbe mig, dersom jeg ikke taler sandt«. Hvilket betyder: Dersom jeg lyver, når jeg nægter at have stjålet, vil disse nder ramme mig.

Helt let er det ikke for missionærerne – og da slet ikke for en fremmed på gæstevisit – at få et tydeligt overblik over, hvor stærkt et greb forestillingen om medicinens magt har i Wozi-befolkningen. Men hvis den opvoksende ungdom og især unge, der er under uddannelse, har fået en mere afslappet holdning hertil, går de stille med sagen. Og selv om en gæst undertiden trækker på smilebåndet, kan smilet godt stivne, når det går op for en, at brugen af »medicin«

kan have døden til følge, selv om det hører til det usædvanlige i dagens Liberia.

Man smiler lidt, når man i loma-avisen læser om nogle gymnasieelever på en kristen skole i Monrovia, som er blevet bortvist skoleåret ud, fordi de havde forsøgt at skaffe »medicin«, som skulle »puttes på« en modstander for at vinde en fodboldkamp. Anderledes vanskeligt er det at få smilet frem, når ens egne unger kommer hjem fra en fodboldkamp med jævnaldrende Wozi-drenge og fortæller, at de denne gang ikke havde spillet på den rigtige fodboldbane ved skolen: »De liberianske drenge turde ikke spille på fodboldbanen, fordi den ligger lige ud til junglen. Og de siger, at de, der dræber børn, gemmer sig i junglen«.

»Frygt er kommet over os«, skriver redaktøren af den ugentlige loma-avis den 8. juli 1983 i en kommentar til, at 2 små børn er blevet dræbt i Fisebu, en landsby ude ved hovedvejen og omkring 20 km fra Wozi. De manglende legemsdele: øjne, hjertet og kønsdelene, røber, at der står »medicin« bag mordene. Den kristne redaktør spørger:

Hvornår vil Liberias regering sætte en stopper for sådanne grusomheder i dette land?

Og han fortsætter:

Siden det er gennem en sådan hemmelig medicin-aktivitet, at mennesker ødelægges andre mennesker, burde regeringen bandlyse brugen af hemmelig medicin i dette land.

Mord er forbudt i Liberia, og politiet har da også i ugerne efter ritualdrabene på børnene udfoldet en stor aktivitet i og omkring Fisebu. Selv om domstolen endnu ikke har talt, er følgende sket, hvis de meddelelser, som er kommet frem i Liberias radio, er pålidelige:

Nogle mænd i Zorzor har ønsket advancement på deres arbejdsplads og større personlig succes. Dertil skal der stærk medicin. De har henvendt sig til en medicinmand. Dennes »opskrift« har lydt: For at lave stærk og virkekraftig medicin, må jeg have nogle legemsdele. De pågældende allierer sig mod en vis betaling med en dræber.

Chokerende er selve handlingen. »Frygt er kommet over os«.

Men ikke mindre chokerende er det, at en af de implicerede mænd er far til de 2 børn. Og helt grotesk bliver det – stadigvæk hvis oplysningerne i radioen er pålidelige – at begge mænd er veluddannede og har ledende stillinger – på hospitalet i Zorzor. De seneste oplysninger går ud på, at politiet har hentet den store zo i Fisebu. Hvad enten det nu er ham eller en anden medicinmand, som har givet opskriften, står der medicin bag mordene. »Frygt er kommet over os«. Ikke mindst over dem, som selv tror på medicinens magt. For sendes denne stærke medicin over en selv, må der jo endnu stærkere medicin til, for at slå den ned. Og hvad vil det så ikke kunne føre med sig af nye mord?

– Folk er skræmt. Det er rigtigt. Og netop Fisebu-affæren har lært os, at vi ikke skal undervurdere medicinens magt. Alligevel hører det undtagelserne til, at medicinmænd i dagens Liberia går så vidt som til ritualmord. Men det er vel lige så forståeligt, at forældre her i landsbyen advarer deres børn mod at gå alene ud i junglen i denne tid, som danske forældre advarer deres børn, når en sindssvag voldtægtsforbryder eller barnemorder er på færde i Danmark, siger Wozi-missionærerne.

Men stadigvæk er man overbevist om, at »medicin« kan bruges til at sende over en personlig modstander for at skade denne. Et prædike-tema kan det blive næste søndag i Wozi kirke, at det er totalt fremmed for det kærlighedens budskab, som Jesus bragte, at bruge »Gud« som et middel *imod* et medmenneske.

At »Gud« på denne måde bruges – og dermed misbruges – er imidlertid, når alt kommer til alt, mindre forbavsende i en ikke-kristen afrikansk sammenhæng, end når det sker i kristne omgivelser.

Sydeuropæiske og latinamerikanske fodboldspillere bruger ganske vist ikke afrikansk medicinmagt, når de spiller en vigtig kamp. Men det hænder jo, at de slår korsets tegn, før de skal tage et straffespark i en vigtig fodboldkamp.

Korset brugt *imod* en modstander. . .

Ja, hvem kender ikke selv fristelsen til at bruge Gud *imod* et medmenneske? Den kristne kirkes historie kan opvise en masse afskrækkende eksempler herpå. Og de står ikke tilbage i grusomhed

for de ritualmord, der skete 20 km herfra, og som der stod »medicin« bag.

11 Dansende djævla og bush-skolen

Hver søndag morgen ringer kirkeklokken i Wozi 3 gange. Første gang for at meddele, at nu skal børnene gøre sig klar, anden gang fortæller den, at nu begynder børnetimen og tredje gang, at nu begynder den egentlige gudstjeneste.

Men der er også andre klokker. Således ringes der også med klokker, når den dansende djævel kommer på besøg i Wozi. I den tid familien Skjøtt har været i landsbyen, har han besøgt den 4 gange. Den ene gang havde den dansende djævel endog fået følgeskab af en »kollega«.

– Egentlig er det mærkeligt, at han kaldes »djævel«. De associationer, vi som kristne får, når vi hører om en djævel, passer i det mindste ikke her. Det er en person, hvis identitet er gemt bag en stor maske med dyrehoveder både for og bag. Han er iført et langt bastskørt og har en sort kappe på. Spørger man folk, hvorfor han kommer, vil man bl. a. få svaret: »Fordi der er fest«. Men hvad det nærmere betyder, er vanskeligt at få klarhed over. At det opfattes som en ære at få besøg af disse djævle, kunne jeg forstå på den samtale, som jeg lyttede til, da folk i landsbyen tog afsked med de 2 djævle. Her takkede de dem for besøget, fortæller Bodil Skjøtt.

– Allerede da vi gik til kirke den søndag, de 2 djævle var på besøg, kunne vi mærke, at der var noget særligt på færde. Alle var i byen. Og da de dansende djævle på et tidspunkt sprang rundt lige uden for kirken under gudstjenesten, var de svære at hamle op med. Al opmærksomhed var samlet omkring dem, selv om vi besluttede at fortsætte gudstjenesten og ikke lade os forstyrre.

Sidste gang den dansende djævel var på besøg i Wozi var i april måned, da »medicin-magten« blev overgivet til kvinderne. Overdragelsen sluttede med, at kvinderne på en symbolsk måde jog ham ud af byen, hvorefter de festede i 2 dage. De næste 7 år kommer han ikke på besøg i Wozi. Det hænger sammen med, at tiden nu er

kommet, hvor kvinderne gør klar til pigernes bush-skole.

Der holdes bush-skole for henholdsvis drenge og piger. For 7 år siden var bush-skolen i Wozi åben for drenge, og næste gang for dem bliver i 1990. Pigernes bush-skole i Wozi var åben sidste gang i 1969, og piger født efter dette år skal begynde efter rishøsten 1983, med mindre de har gennemført den andre steder, hvilket dog ikke er almindeligt.

Pigernes bush-skole skal afholdes i junglen bag missionærernes hus. Tidligere varede skolen op til flere år, og børnene var afsondrede. I dag klarer man det på langt kortere tid, og landets love forbyder at holde børnene væk fra deres almindelige skolegang.

Bush-skolens undervisning fungerer på mange måder som en oplæring i det, der hører voksenlivet til. Dog kan man spørge, hvad f. eks. en pige, der nu er 3 år, og som forældrene ikke vil vente med at sende i bush-skole til om 14 år, vil kunne huske.

Foruden oplæringen i de ting, som hører voksenlivet til, indvies de i det hemmelige selskabs hemmeligheder. Mændenes selskab hedder *poro* og kvindernes *sande*. Alle piger omskæres. Tidligere blev drengene også omskåret, men nu, hvor mange føder på hospitalet, sker omskærelsen af drenge ofte her. Omskærelsen såvel som de tatoveringer, der er en del af indvielsen, har undertiden medført døden. Derfor meddeles det også i loma-avisen med en vis lettelse, når antallet af de børn, der går ud af en af områdets bush-skoler, er det samme som det antal, der begyndte. I 1963 døde 11 af de i alt 123 drenge, som begyndte bush-skolen i Fisebu, som ligger omkring 20 km fra Wozi. Men i dag vil ingen mene, at der er større risiko forbundet med opholdet, da der ofte er en sagkyndig sygeplejerske til stede.

For en udenforstående er det vanskeligt at trænge til bunds i, hvad der egentlig foregår. For hvad er kun oplæring til voksenlivet, hvad er »neutrale« riter, der gør en til fuldgyldigt medlem af stammen, og hvilken rolle spiller religion?

– Da jeg spurgte en kristen fra landsbyen, om han ville sende sin datter, som nu er 14 år, kom svaret prompte: »Hun er jo loma; hvordan kan jeg forholde hende det, jeg selv har fået del i«. Det

synes at være en givet ting, at er man loma-dreng eller pige, går man i bush-skole, og når man går ud af bush-skolen, er man først rigtig loma, siger Bodil Skjøtt.

Hvis kirkens medlemmer tidligere gik ind i bush-skolen og blev optaget i det hemmelige selskab, blev de sat i kirketugt for et år. Men i dag stiller Den lutherske Kirke sine medlemmer frit. Men Wozi-missionærerne har svært ved at få det til at stemme, når det hedder, at optagelse i bush-skolen ikke har spor med religion at gøre.

– At oprindelsen til f. eks. tatoveringerne, de såkaldte »slangebid«, ikke har en religiøs forklaring, holder næppe stik, men vi kan selvfølgelig ikke vide, hvordan man tolker det i dag. Der er også andre ting, som tyder på, at indvielsen ikke blot er tolket som en optagelse i samfundet, men også som en »genfødsel«. I den forbindelse kan nævnes, at børnene får nye navne, et tegn på, at det er et nyt individ, der går ud af skolen. Nogle mener da også, at de hemmelige selskaber oprindeligt er forfædre-kult. Men det syn kan ikke deles af kristne, når de forholder sig, som de gør. Ledende kirkefolk fra loma-stammen er også medlemmer. Og når man taler med dem om disse ting, understreger de ofte, at man fra kirkens side forbereder de børn, der sendes ind, og opfordrer dem til at søge sammen til bibelstudium og bøn under opholdet. Og de fortæller om, hvordan kristne under tiden har haft mulighed for at modtage kristendomsundervisning i bush-skolen. Som nybegynder-missionær er det ikke let at finde ud af, hvordan man så skal stille sig til alt det her.

At de hemmelige selskaber ikke ser kristendommen som nogen trussel, vidner disse eksempler om, hvis rigtighed man ikke behøver at drage i tvivl. Man kan spørge, om det skyldes, at man i selskaberne ved, at man har magten, og derfor kan være »tolerante«, eller om kristendommen bare opfattes som et supplement? Helt se bort fra, at de kristne kan nedtone visse forhold, fordi de under alle omstændigheder ikke ønsker at stille sig uden for stammefællesskabet, kan man vel heller ikke. Men så længe de hemmelige selskaber forbliver hemmelige, må disse spørgsmål stå ubesvarede hen. Skönt det er svært at forestille sig, at ingen har udleveret de hemmelige

selskabers dybe hemmeligheder, hævdes det stadigvæk, at det er tilfældet.

Er man optaget i de hemmelige selskaber, har man ret til at deltage i selskabets aktiviteter. Men det betyder ikke, at alle er lige aktive. Efter opholdet i bush-skolen holder de kristne ofte en lav profil. Og at kirke og hemmelige selskaber kan være svære at forene, ses deraf, at få man en ledende position inden for de hemmelige selskaber, glider man ofte væk fra kirken. I hvert fald hævder lederen af Læseprogramcenteret, at det er årsagen til, at flere af de kvinder, som blev døbt i 1968 i Wozi, ikke længere har deres gang i kirken. Dog kan det have sine fordele, dersom en præst har adgang til selskaberne via sit medlemskab. Således kolliderede de hemmelige selskabers aktivitet i en landsby med en planlagt gudstjeneste, men det lykkedes præsten, fordi han kendte koden, at få »åbnet byen«, således at gudstjenesten kunne gennemføres.

I den tid danskerne har boet i Wozi, har landsbyen ofte været »lukket«, som det hedder. Når der ringes med klokken, og det meddeles, at byen nu »lukkes«, er det fordi »The big thing«, den store ting, er på vej ind i byen, og så må alle, der ikke hører med til det pågældende selskab, gå indenfor i husene. Det hører ikke med til kvindernes »medicinmagt« at lukke byen eller se »den store ting«. Det er forbeholdt de indviede mænd.

Når vi spørger familien Skjøtts hushjælp, hvad »den store ting« er, om det er en ting, en person eller et dyr, siger han bare med et undskyldende smil: »Det kan jeg ikke røbe«. Og han fortsætter:

– Om man så sagde, at man ville hugge hovedet af mig, ville jeg ikke røbe noget om det. Selv hvis præsident Doe kom til Wozi, ville han ikke få adgang til de hemmelige selskaber.

Han ser alvorlig ud og nikker, da vi spørger ham, om der ville ske noget forfærdeligt med den, der måtte komme til at tale over sig, hvis han havde drukket for meget palmevin eller »cane juice«.

Når zo'en med sine klokker har lukket byen, kan ingen komme ind. Dog siger loven, at medicinmænd kun må lukke byen nogle få minutter ad gangen. Og er en gudstjeneste meddelt »borgmesteren«, kan man fra de hemmelige selskabers side ikke forhindre, at

gudstjenesten afholdes som planlagt. Dersom loven da følges.

– At en, som er medlem af det hemmelige selskab, ikke vil røbe, hvorvidt »den store ting« er en »han/hun/den eller det« er vel forståeligt. Men at de, som står udenfor – kvinderne f. eks. – ikke engang har trang til at udforske det, som er så nært, kan godt undre. Er det frygt, eller er det igen et eksempel på det karakteristiske forhold, at man i dette samfund ikke stiller spørgsmål, spørger missionærerne.

Foruden *poro* og *sande* er der andre hemmelige selskaber, som er en slag »underselskaber« hertil. I Wozi er f. eks. nogle kvinder medlemmer af et »Hekse-selskab«. Det er dem, som igennem en uge har forstyrret nattesøvnen ved deres støjende hekse-banken. På stemmerne kan man høre, at det er kvinder, men heller ikke her, får man noget svar, når man næste morgen spørger familiens hushjælp, hvad der egentlig foregik. Dog er det klart, at det ikke er en person, der bankes, men at det er en symbolsk handling. Man er således mere human end i kristne omgivelser op gennem tiderne, hvor man ikke nøjedes med symbolsk at banke heksen, men brændte dem, levende mennesker. Efter sigende mellem 200.000 og en million. Inden heksebankningen påbegyndes, annonceres det i byen. Så ved folk, at nu er det tid at tænde et lys i huset, for at heksen ikke skal gå ind. Den kristne leder af Læseprogramcenteret ryster på hovedet, da vi spørger ham, om han også tænder lys.

Missionærerne havde af andre årsager et lys tændt en af de afterner, hvor heksebankningen stod på. Men alligevel styrtede skorstenen ned. . .

Hekse ved man dog, hvad er, og hvordan man skal forholde sig til dem, ved danskerne i Wozi også. Værre er det straks med kristnes forhold til bush-skolen og de hemmelige selskaber.

– En enkel løsning ville det være at melde sig ind i Pinsekirken eller stille sig under nogle af de uafhængige afrikanske kirkers faner, hvor man skarpt tager afstand fra både bush-skolen og hemmelige selskaber og alt, hvad der har at gøre med »zo-business«. Men det løser jo ikke problemet inden for Den lutherske Kirke. Hvad er værst: at blive truet på sin kristne identitet eller at blive truet på sin

stammeidentitet, hvis det er alternativet, siger Bodil Skjøtt.

Under alle omstændigheder vil de fortsætte med at forkynde, at en virkelig ny identitet får et menneske ikke i bush-skolen, men i tro på Jesus. Her bliver et gammelt menneske nyt. Det nye navn, man får i bush-skolen, gør det ikke.

Børn her bærer navne, som man studser over. Blandt disse er »Old Man« og »Old Lady«. At de ved fødslen lignede en gammel mand eller en gammel dame, kan muligvis forklare disse navne, men navnene kan også være givet i håb om, at de må blive gamle. Eller de har måske fået disse navne, for at de onde ånder skal holde sig fra dem, idet man kunne regne med, at onde ånder hellere vil tage livet fra livskraftige unge mennesker end fra gamle.

»Gammel Mand« og »Gammel Dame«. . .

Hvad enten de fortsætter med at være kendt under de navne, de har fået ved fødslen, eller de benytter deres bush-skole-navne, ønsker de danske missionærer, at evangeliet må gøre det klart, at en Guds skabning bliver født på ny eller genfødt i dåben. Derfor er der også nok at snakke om, når de gennemgår Luthers forklaring til den anden trosartikel i dåbsklassen:

Jeg tror, at Jesus Kristus, sand Gud, født af Faderen i evighed, og tillige sandt menneske, født af jomfru Maria, er min Herre, som har genløst mig fortabte og fordømte menneske, erhvervet og vundet mig fra alle synder, fra døden og fra Djævelens magt, ikke med guld eller sølv, men med sit hellige og dyrebare blod og med sin uskyldige lidelse og død, for at jeg skal være hans egen og i hans rige leve under ham og tjene ham i evig retfærdighed, uskyldighed og salighed, ligesom han er opstanden fra de døde, lever og regerer i evighed. Det er vist og sandt.

Ikke blot fordi det er Luther-år i 1983, men fordi det er lutter evangeliske sandheder, som her kommer til udtryk, glæder missionærerne sig over, at Luthers lille Katekismus foreligger oversat til loma. Også selv om der er meget, der skal forklares. Men det skal den også, når den bruges i et såkaldt kristent Danmark.

12 Synd og straf og tilgivelse

Også en søndag i juli blev børnetimen forud for gudstjenesten afbrudt. Denne gang var det ikke »den dansende djævel«, der var årsagen. Men folk fra landsbyen trak rundt med et par unge mænd, der kun var iført underbenklæder og med hænderne bundet på ryggen. Det var et par tyve, som efter en rundtur i landsbyen skulle have en offentlig afstraffelse i palaver-hytten. For et øjeblik udgjorde de en bedre underholdning end missionærenes flonellograf, som ellers nok kan fange børnenes opmærksomhed i kirken. Og for den sags skyld også de voksne.

Mellem kirken og palaver-hytten er der bare en huslængde. Begge steder søger man at finde svar på forhold, som er kommet i uorden. Uden synd og ondskab ville der hverken være behov for en kirke eller en palaver-hytte. I kirken taler man om synd og om en hellig Gud. Men også om tilgivelse for synd og om syndens overmand: Jesus. I palaver-hytten giver man gode råd, fastsætter straffen over den ondskab, som har fremkaldt en disharmoni. Eller også er det, som netop på denne søndag, stedet, hvor straffen eksekveres.

Skønt lederen af Læseprogramcenteret talte imod selvtægt og anbefalede at sende tyvene til politiet i den nærmeste by, hvilket loven i Liberia da også foreskriver, vandt dette forslag ikke genklang. Tyven, der aftenen før var ankommet til Wozi iført det tøj, han havde stjålet i en nabolandsby, fik 50 slag med en kæp, mens han kammerat kunne »nøjes« med 25. Men 25 slag er også tilstrækkeligt til at en ryg kan komme til at bløde. Herefter måtte de et par timer stå bundet i palaver-hytten til almindelig underholdning for især byens unge, hvorefter de blev smidt ud af landsbyen. De fremmede tyve var ikke kommet tomhændet til Wozi, men gik tomhændet derfra – og med flænsede rygge. Synd havde de gjort og måtte tage straffen herfor. At nogle skulle mene, det var særlig synd for dem, var svært at få øje på. Og at man straffede, som man gjorde, var ikke

udtryk for ondskab, men at retfærdigheden sejrede.

Bortset fra at danskerne i Wozi godt kan være en sådan afstraffelsesmetode foruden, var der alligevel noget i denne sag, som kaldte smilet frem. Aftenen forud var de 2 velklædte unge mænd kommet på besøg hos missionærerne. De havde præsenteret sig som kristne fra en af de landsbyer, som Jens-Arne Skjøtt med jævne mellemrum besøger. I begejstrede vendinger havde de fortalt, at der var en stor flok kristne, som ville i gang med at lære loma i deres landsby. De havde bedt missionærerne om at få en skrivelse med tilbage til deres lærer som bevis for, at de havde besøgt missionærerne. Om det nu var den syvende sans – eller hvad – så fik de besked om, at de kunne få skrivelsen næste dag efter søndagens gudstjeneste. De lovede at komme til gudstjenesten og spillede spillet perfekt til ende: Hviskede »Jesus tilgiv mig«, da vi bad for dem og deres arbejde og spurgte til sidst, da de skulle til at gå, om de måtte låne et par hæfter. Det fik de, og selv om det næsten lyder for godt til at være sandt, var titlen på det ene hæfte, som man tilfældigvis havde liggende i huset: Hvad er synd?

I kirke kom de ikke om søndagen. Og da præsten i Wozi på sin vej tilbage fra kirken forsøgte at tale til dem i palaverhytten, var de veltalende tyve blevet mundlamme. Kun talte deres blødende rygge om, hvad synd medfører i dette samfund.

– Vi kan ikke direkte blande os i afstraffelsesmetoden. Men måske alligevel lidt på en indirekte måde i kirken. For et stykke tid siden havde 2 drenge rapset et par bøger fra vores lille bibliotek. Det blev opdaget og gerningsmændene blev trukket rundt i landsbyen med bøgerne om halsen, så alle kunne se, hvem det var og til skræk og advarsel. Og det sluttede med, at de fik 25 slag i bagen i palaverhytten. Det skete også en søndag. Da vi skulle have søndagsskole bagefter, og de 2 drenge også var med siddende på den del af deres bagdel, som var mindst øm, blandede jeg mig nu på den måde, at jeg snakke om Zakæus, som nok gjorde ondt, men som dog fik tilgivelse, siger Bodil Skjøtt.

– Historien bliver ikke dårligere af, at den ene af de 2 drenge, som havde rapset bøgerne, er ham, som senere ønskede at komme i en

dåbsklasse og vel nok er den mest interesserede af alle dem, der nu kommer i dåbsklassen.

– »Synd« er et ord, som på loma benyttes om alt det, der er ondt, slemt, dårligt og fordærvet. Bryder man den uskrevne morallov og bliver opdaget, kommer der i almindelighed en offentlig palaver-sag ud af dette. Sagen behandles i fuld offentlighed, de implicerede parter får lov at forklare sig, de ældste vender og drejer tingene, og til sidst træffes der en afgørelse. Nogle sager klares med, at den forurettede part får en undskyldning af den, der har påført vedkommende noget ondt. Andre gange må man betale en bøde. Er man bosat i Wozi uden dog at have nære slægtninge, og har man gjort noget ondt, kan sagen afsluttes med, at man bliver bortvist. Men ellers må man tage sin straf, og når man har gjort det, er man atter genoptaget i landsbyens fællesskab.

Hvad der er ondt, kommer bl. a. til udtryk i de såkaldte »Syv onder«, som loma-folket opregner: død, sult, nøgenhed, nedfaldne træer (som dræber), slangebids, lynnedslag og vådeskud. Disse onder påføres en af Gud eller at forfædrenes ånder, dersom man selv er ond eller ikke har overholdt sine forpligtelser mod forfædrene. Imod at andre mennesker skal føle sig foranlediget til at sende en forbandede over en, synes parolen at lyde: Jeg må have en opførsel, så andre ikke skal føle sig fristet til at ønske mig noget ondt.

Når man ser bort fra det specielle onde i at røbe hemmeligheder om de »hemmelige selskaber«, er ondskab og synd for loma-folket på mange måder identisk med andre folks forestillinger herom – også den bibelske. Synd er f. eks. drab, manglende respekt for forældre og ældre mennesker i almindelighed, tyveri, løgn, selviskhed, selvtilstrækkelighed, manglende gæstfrihed, uvenlighed osv. Også ægteskabsbrud kan nævnes i denne forbindelse, selv om nogle særlige mekanismer synes at gøre sig gældende her.

Overtrædelse af visse af disse synder kan klares med en reprimande og en undskyldning, som da vi glemte at hilse på den foreskrevne måde, da vi gik ind i en lille butik i Zorzor og dermed tilsidesatte venligheden. Der kunne først blive tale om at handle, da vi havde »betalt« med en undskyldning. Hvilket vi naturligvis havde

godt af. Både fordi vi er hvide, men også fordi vi havde godt af at lære, at man kan være så optaget af at tale om synd, at man synder.

– Naturligvis er der i Wozi forskel på folk. Men bild ingen ind, at folk i almindelighed er større tyveknægte end andre steder. Hvor ellers i verden ville du kunne have levet med så mange »åbne« døre og så meget, der frister, i så lang tid, uden at nogen har rørt dine sager? Men selvfølgelig trives selviskhed og selvtilstrækkelighed også her. Gæstfriheden i landsbyen er stor, men den har også sine grænser. Man skynder sig i hvert fald at fjerne risen fra ildstedet, når en af landsbyens mænd, der er kendt for at nasse på andre, mere eller mindre tilfældigt kommer forbi ved ris-tid.

– Fællesskabet blandt folk i landsbyen fordrer ellers, at man skal hjælpe hinanden. Og det er der mange smukke eksempler på. Hvis man ikke vil gøre en andens problem til sit problem, vil man stå alene, når det samme rammer en. Selv om det er svært at se til bunds i andres motiver for at hjælpe hinanden, er det her – som det vel også mange gange er for os som kristne – mere pligten, end det er medlidenheden med et medmenneske, der er drivkraften, siger Bodil Skjøtt.

For nogle søndage siden brugte hun i sin prædiken en af de mange fabler, som illustrerer, at man må gøre andres problemer til sit eget. Den vandt gehør i Wozi-kirken og er så god, at den også har noget at sige i en vestlig sammenhæng. Titlen er: *Det kunne have været dig.*

I en hel uge havde Kat ikke spist. Fordi han ikke kunne spise græs som de andre husdyr, sultede han og sultede næsten til døde. Han blev svag og udslidt. Da folkene i huset vidste, at Kats føde hovedsageligt bestod af rotter og firben, tænkte de aldrig på at give ham ris. Grunden til Kats sult var, at en dum knægt havde sat en fælde op, netop hvor Kat plejede at gå ind i ris-huset for at jage rotter og firben. Da Kat var ude af stand til at komme ind i ris-huset, og ude af stand til at fjerne fælden, blev han tyndere og tyndere. En dag besluttede han sig for at søge hjælp hos sine frænder, de andre husdyr.

Først gik han til Ko, der græssede i udkanten af byen.

»Ko«, sagde han, »det er lige før, jeg dør«. Ko blev nysgerrig og så undersøgende på ham.

»Hvad var det du sagde«, spurgte Ko.

»En dum knægt har sat en fælde op i åbningen, hvor jeg plejer at gå ind i ris-huset for at jagte rotter og firben. Derfor kan jeg ikke få noget at spise. Det er lige før jeg dør af sult. Hvad skal jeg gøre«?

»Kat«, sagde Ko, »der er en ting, du må forstå. Jeg har ikke noget at gøre med rotter og firben. Jeg spiser græs. Så lad være med at forstyrre mig«.

Kat gik skuffet bort og forelagde sin sag for Får.

»Får«, sagde han, »det er lige før, jeg dør af sult. En dum knægt har sat en fælde op i åbningen, hvor jeg plejer at gå ind i ris-huset for at jagte rotter og firben. Som du ved, er jeg et dyr, der lever inde i huset. Jeg kan ikke spise græs, som du kan. Men hvis du kan hjælpe. . .«.

»Hør engang«, afbrød Får, »jeg spiser græs og cassava. Jeg har ikke noget at gøre med rotter og firben. Så lad mig i fred«.

Kat gjorde et sidste forsøg på at få hjælp fra en ven. Han gik til Ged.

»Ged« sagde han, »du må hjælpe mig. En dum knægt har sat en fælde op i åbningen, hvor jeg plejer at gå ind i ris-huset for at jagte rotter og firben. Som du ved, tror folk i huset, at jeg blot spiser rotter og firben, så de giver mig ikke noget af deres mad. Det er lige før, jeg dør af sult«.

»Jeg håber, at det er sidste gang, du nogensinde bringer dine problemer til mig«, sagde Ged. »Har du nogen gange set mig inde i huset? Og for øvrigt: Hvad rager det mig, om du spiser eller ej. Skrub af, og løs dine egne problemer, Kat. Forsvind fra mit åsyn«.

Kat havde ikke længere lyst til at bede om hjælp. I flere dage vandrede han rundt i byen og prøvede at indstille sig på sin forestående død. Ind imellem blev han så svag og træt, at han troede, han kunne dø når som helst. Han lagde sig lige uden for huset i lang tid blot for at få dagen til at gå.

På den tredje dag skete der noget i byen. En slange blev fanget i fælden, og da høvdingens datter gik forbi ris-huset, bed slangen hende. Og biddet var skæbnesvangert. Før man kunne gøre noget ved biddet, var pigen død. Der opstod et større postyr i byen, og endelig blev pigen begravet. Da høvdingen holdt meget af pigen befalede han, at Ko, Får og Ged skulle dræbes. Straks fangede byens mænd dem, bandt dem og tøjrede dem til pæle i udkanten af byen, så de kunne blive dræbt næste dag.

Om aftenen gik Kat ud til stedet og så Ged, Får og Ko stå tøjret til pælene. Han så ulykkeligt på dem et øjeblik og sagde så med høj røst: »Der ser I, hvordan det kan gå. Den enes problem er alles problem. Hvis I havde hjulpet mig med at fjerne fælden, ville I ikke denne aften have haft reb om halsen. Høvdingen har forbudt, at der sættes flere fælder op i hans by. Så jeg kan komme og gå i ris-huset, som jeg vil. Jeg forudså dette problem for længe siden. Det var derfor, jeg kom til jer. Det var for jeres eget bedste. Jeg ved, at når sådan noget som dette sker, spørger de ikke efter Kat, men Ko, Får og Ged. Jeg er ked af, at jeg ikke kan hjælpe. Men jeg er faktisk udkørt og sulten. Jeg må på jagt efter rotter og firben. Farvel, og held og lykke«.

Og så gik Kat hurtigt sin vej. (W. Sankawulo, *The Marriage of Wisdom and other tales from Liberia*, London 1974, s. 32-34).

– Pointen er jo klar nok og har bud til os alle. Men i prædikenen betonedes jeg, at der er et problem, som ikke kan løses, selv om vi hjælper hinanden. Og det er vort ødelagte gudsforhold. Her er det kun Jesus, der kan hjælpe. Det er ikke så vanskeligt at få folk til at le i kirken. Det gør de, når de genkender sig selv i situationen. Og det gjorde de her. Alle kender den uskreve lov, at fællesskabet kræver, at man hjælper hinanden.

– Men selvfølgelig er folk heller ikke her bedre, end at man f. eks. har fundet visse smutveje for at undgå at skulle låne penge ud. Det hænder, vi fungerer som »bank« for nogle. Og det kan ikke kun

forklares med, at de er bange for at spendere for mange af deres penge på palmevin eller »cane juice«, gin, men de har en mistanke om, at andre vil søge hjælp hos dem, og det, ved de, er svært at afslå.

– Der kan siges meget godt om indbyrdes hjælp og fællesskab i et afrikansk landsbysamfund som Wozi. Alligevel er der hos nogle i Vesten en romantik herom, som ikke svarer til virkeligheden. På en eller anden måde har de krammet på hinanden. Vel ikke sådan, at de har det mere, end vi har i Vesten, men de har det *også*. Det at give hinanden gaver, er jo en smuk skik. Vi har vist endnu ikke lært at administrere det på en god måde. Men fordi vi er hvide, tolereres det dog, at vi her skiller os ud og »overtræder« den uskrevne lov. Men man har krammet på hinanden, når man har pligt til at give, pligt til at modtage og pligt til at betale igen. På en eller anden måde har giveren stadig andel i gaven, når den er modtaget af den anden og har derfor krav på at blive hjulpet en anden gang, siger missionærerne.

For loma-folket er der således både tale om undladelsessynder over for forfædrenes ånder og over for medmennesket samt direkte onde gerninger, der påføres næsten eller samfundet. Forfædrenes ånder betaler tilbage med ondt og straffer her og nu. Samfundet straffer også her og nu.

Lederen af Læseprogramcenteret siger hertil:

– Folk her mener ikke, at deres liv på jorden har betydning for, hvordan de bliver modtaget i »åndebyen«, når de dør. Måske findes der en svag fornemmelse af, at forfædrenes ånder vil skælde ud, dersom man har handlet ondt, men man frygter ikke en dom. At gå til åndebyen gør alle, og på loma kaldes det også »at gå til Sandheden«. Der har man sit blivende sted.

Den dominerende tanke er altså, at man får straffen for en ond handling her og nu, ikke i et senere liv. Man kan gøre onde gerninger, men det er ikke en tilstand af synd, man befinder sig i. Og man kan handle ondt mod forfædrenes ånder og næsten, men det er ikke Gud, man synder imod. En egentlig forståelse af, at man har behov for Guds tilgivelse, kommer derfor ikke til udtryk. Tilgivelse er

først og fremmest at blive accepteret igen af – og i – samfundet, efter at man har fået den foreskrevne straf. Loma-folkets »Himmelgud« straffer og belønner, men tilgiver ikke.

– »Gud er tæt ved os« er en af dagliglivets talemåder på loma. Har en person fremgang og succes, vil man sige: »Gud er tæt ved os«. Det angiver, at Gud belønner den gode, han er tæt ved, så han kan se den godes godhed. Løber en person ind i den ene vanskelighed efter den anden, eller har man at gøre med en person, der handler ondt, vil man også sige det samme. Men nu underforstået: Han skal nok få sin straf engang, for Gud er tæt ved. Sandheden skal nok komme frem. Man kan ikke skjule sandheden for altid. Sandheden er nemlig som et træ. Det kan nok bøjes til jorden for en tid. Men på et tidspunkt må man give slip på det, og så rejser det sig igen.

De danske missionærer holder imidlertid ikke af den grund op med at tale om, at »Gud er tæt ved os«, eller at »Gud er med os«. Det er himmelens og jordens skaber gennem Jesus Immanuel. Men de er opmærksomme på, at en fælles talemåde ikke altid dækker over det samme indhold. De er ikke kommet for at sige, at loma-folkets syndsforståelse er direkte forkert. Men den er ufuldkommen, da Jesus har lært, at synd ikke blot er synd og onde handlinger mod medmennesket, men synd har frem for alt påvirket menneskets forhold til Gud. At man gør »ondt« og »synd« er loma-folket fuldt ud klar over. Men at mennesket i bund og grund er en *synder* over for Gud, er noget nyt for dem. Missionærerne funderer også over, hvordan det skal blive hørt, at himmelens Gud for Jesu skyld er den himmelske far, som lider med mennesker, der falder, og gerne tilgiver, fordi han har ladet straffen falde på sin elskede Søn.

– Jeg kunne ikke lade være med at tage tråden op med afstraffelsen af tyvene, da vi søndag aften havde dåbsklasse, siger Bodil Skjøtt. – Først snakkede vi om, hvordan det også havde været et tilløbsstykke, da Jesus blev straffet. Så spurgte jeg dem, hvad de ville sige, hvis jeg havde stillet mig i tyvens sted og fået 50 slag. Eller i begge tyves sted og fået 75 slag. De stirrede med forbløffede blikke på mig og sagde: »Jamen, du har da ikke stjålet. Det havde de,

og de har fortjent den straf, de fik«. Så fortalte jeg om Jesus, som tog vor straf på sig og gik i vort sted. Det er jo det, som giver mig selv livsmod og håb. Og så kan jeg bare håbe på, at underet må ske, så de føres fra deres forbløffede forundring over i en af Helligånden givet undren over, at den straffende Gud for Jesu skyld er vores tilgivende far.

– Man skulle tro, at det, at folk her kender til at ofre høns eller får, gjorde det lettere at snakke om Gud, som ofrede sin Søn for vore synder. Men man skal alligevel passe på, når man forkynder Jesu død som et offer, at man ikke trykker på nogle forkerte knapper. De ofre, man foretager i dette samfund, er for at få held og fremgang i livet, men ikke for at bringe soning og genoprettelse med Gud.

Som græsk visdom ikke løste korsets gåde i Korint, kan heller ikke afrikanske paralleller gøre det i Wozi. Missionærerne ved, at der skal Helligånd til for at trænge ind til »korsets dårskab«.

13 »Det må I bare lære at leve med«

– Vore øjne er i sig selv ikke bedre end landsbybefolkningens øjne. Men som nye i dette samfund har vi nye øjne. Og med nye øjne følger et ansvar, selv om det godt kan være svært at finde ud af, hvordan man skal handle, når man får øjnene op for nogle forhold, der skriger. Der er visse forhold i dette samfund, som en fremmed ikke uden videre kan blande sig i. Under alle omstændigheder kan hvide ikke forandre jungleloven i et snuptag. På tilsvarende måde er der visse forhold, der angår kirkens indre liv, hvor også vi har et ansvar, selv om vi er kirkens gæster. Vi kan selvfølgelig vælge at skyde problemerne fra os og bedyre over for os selv, at det jo er »deres« kirke. Eller vi kan stampe i jorden, men gør vi det, blokerer vi vel egentlig for det, vi gerne vil fremme. Eller findes der en tredje mulighed, hvor vi sammen med liberianske kristne kan påpege og fastholde et problem, og så som med-arbejdere – for det er jo det, kirken har kaldet os til at være – arbejde *med* på at løse problemet, spørger Wozi-missionærerne.

Når de i den første tid i landet kunne stille spørgsmål ved visse forhold eller misbillige den måde, tingene blev grebet an på, fik de ofte rådet: »Det må I bare lære at leve med«. De er villige til at indrømme, at det er et godt råd på en række områder. Men de kan ikke komme uden om, at det har sine grænser.

Vel kan de stadigvæk irriteres over småting, som ikke fungerer i deres dagligdag. De er også mennesker. Og vel føler de det som tidsspilde, når en af dem må tage den lange tur ned til Monrovia, hvis en lille tingest i jeep'ens motor skal udskiftes, og således bruge 3 dage på det, som i Danmark kunne ordnes på mindre end en halv time. Og vel skal de tage sig selv i nakken for ikke at give udtryk for deres irritation, når en aftale ikke holdes. Men disse forhold hører dog småtingsafdelingen til. Med en vis resignation har de også lært at leve med, at det brøndprojekt, som de var med til at få sat i gang,

ligner en fiasko. Der står ellers 2 fine og nye vandpumper i landsbyen. Men de fungerer ikke efter hensigten. De liberianske borespecialister foretog boringerne, satte pumperne op, men vand kommer der ikke mere, fordi de har gjort et dårligt stykke arbejde. Gør man i landsbyen ikke noget ved sagen, må kvinderne fortsætte med at gå forbi de fine pumper og ned til floden for at hente vand, sådan som de altid har gjort.

– Jeg ved, der er meget, vi skal lære. Jeg tror også, at der er meget, vi skal lære at leve med. På den anden side tror jeg stadigvæk, at der er en første og umiddelbar reaktion, som også skal fastholdes. Indimellem kan man godt undre sig over, hvor hurtigt det fremmedartede bliver det almindelige for en. At vi kan placere ansvaret hos andre, betyder vel ikke, at det er rigtigt at gøre os selv ansvarsløse, siger Bodil Skjøtt.

Et lille stenkast fra Wozi-kirken og i den modsatte retning af palaver-hytten står i disse tider en ung kvinde fastbundet til en stor træstamme. Mens hendes pårørende er på farmarbejde, må denne sindslidende passe sig selv. I sommeren 1982 var der på tilsvarende måde en ung skizofren mand, som lå fastlænket til en træstamme. En af de få udfoldelsesmuligheder for denne unge mand, som lige var påbegyndt en højere uddannelse i Monrovia, før det gik galt, var at lave et nyt ID-kort. Med et søm på en skal fra en kokosnød. Selv om missionærerne dengang havde en fornemmelse af, at man langsomt var ved at sulte ham ihjel, er hans tilstand nu sådan, at han går frit omkring i landsbyen. Et det kapslen med »medicin«, som han nu bærer omkring sin hals, som har hjulpet ham?

– Det er grotesk, hvorledes sådanne medmenneskelige skæbner let glider over til at blive en del af landsbybilledet, som vi viser frem for jer, som andre se-værdige ting, som er fremmedartede for gæster. Vi kan ikke acceptere behandlingsmetoden: at sådanne medmennesker skal sidde lænket til en træstamme. Men hvad er alternativet, når man ikke kan vælte det system, som de er en del af? »Landsbytosser« blev jo heller ikke behandlet, som de syge mennesker, de var, i tidligere tiders kristne Europa. Men den iagttagelse er jo en ringe hjælp for disse stakler. Men det kan altså godt ængste en

lidt, at sådanne mennesker alt for let bliver en del af landsbybilledet. Noget tilsvarende kan måske blive resultatet af vort forhold til kirkens indre liv, dersom vi ikke kan fastholde en første og umiddelbar reaktion. Og det tør vi godt hævde, selv om nogle vil kalde det en forfejlet bedrevidenhed.

Som i enhver anden kirke er der personlige brydninger og vanskeligheder, der opstår, fordi folk er kommet på den forkerte hylde. Det gælder både hvide missionærer og liberianske kirkemedarbejdere. Og i lighed med andre unge kirker, er der problemer med pengesager og forskellige økonomiske transaktioner i kirkens regie. Men alt for ofte nøjes man ifølge de danske missionærer med at konstatere, at nu går den ikke længere, hvorefter man går videre til næste dagsordenspunkt, uden at nogen tager affære.

– Det kræver megen tålmodighed og overbærenhed, når man ser, at gode projekter er blevet vedtaget i princippet, men alligevel ikke føres ud i livet, fordi den person, der har ansvaret, ikke magter sin opgave. Og fordi den hvide mand så ofte har trådt på den sorte medkristne, er det nu gjort vanskeligt for os at tage et afgørende initiativ, da det føles krænkende. Men det ville være at lyve, hvis man ikke sagde, at det lammer kirkens aktivitet. Vi har ikke planer om at oprette frie kirkelige organisationer, som dem, men kender til i Danmark, men vi vil ikke nægte, at vi under tiden godt kan savne sådanne her.

– Ingen kirke har været fuldkommen, og det er Den lutherske Kirke i Liberia heller ikke. Enhver kirke har gjort sine fejltagelser. Der er vel visse fejltagelser, som næsten hører med til livet, og som man så må tage ved lære af. Men også her er der vel nogle grænser, selv om det godt kan være svært at finde dem. Nogle vil hævde: »Det er bedre med et afrikansk kætteri end en vestlig ortodoksi«. Men det er nu et forkert alternativ. Det er jo ikke et spørgsmål om at skulle vælge mellem kolera og pest. Er det ikke fra et kristent synspunkt udtryk for en grusom ubarmhertighed, hvis man af bare venlighed holder sin mund, dersom man ser, at der er nogle forhold, der burde rettes op? Og hvis de ikke bliver rettet op, lider kirkens arbejde under det. I det lange løb kommer man nok længst, ikke ved

højkrøstede demonstrationer, men ved at arbejde tingene igennem *sammen med* de liberianske kirkeledere, som viser os og alle de andre danske missionærer en overordentlig tillid. Men det bliver en langstrakt proces, hvilket dog ikke burde tage modet fra os, når vi kender de folkekirkelige tilstande i Danmark.

– Men tag nu et så forholdsvis lille problem som f. eks. gudstjenestetidspunktet. Der er ingen kirkeminister at tage hensyn til, og der er ingen kirkelig instans, der kræver, at søndagsgudstjenesten skal afholdes om formiddagen kl. 10 eller 11. Søndag formiddag er i det mindste et dårligt gudstjenestetidspunkt i Wozi. De fleste arbejdsdygtige folk er på farmarbejde. Kun små børn og ældre mennesker er i landsbyen, og de ældre koner, skal se efter de mindste børn. For at give flere mulighed for at komme i kirke, ventilerede vi tanken om at holde aftengudstjeneste i stedet for. Den fungerende leder af kirken lod os forstå, at det kunne vi da godt, men han gjorde os også klart, at han ikke ville komme om aftenen. Og de ældre i menigheden sagde, at de ikke kunne lide tanken, for de gik ikke ud om aftenen. Og det er ikke lykkedes for os at trænger igennem med, at vi godt kunne ledsage dem til kirke. Hvad gør man så?

– I de sidste par måneder har vi holdt 2 gudstjenester om søndagen: en om formiddagen og en om aftenen. Om formiddagen kommer nogle enkelte voksne og mange børn. Om aftenen kommer endnu flere børn, en gruppe unge og *også* enkelte arbejdsdygtige folk, som ellers ikke ville være kommet. Der går intet af os ved at skulle holde 2 gudstjenester på en dag. Men når man tænker på de omkringliggende landsbyer, hvoraf nogle ikke engang har en evangelist eller diakon, og ingen af dem har en præst, må man vel nok spørge, om det er en fornuftig brug af ressourcerne. Når vi holder aftengudstjeneste kommer også den lille dåbsklasseflok i kirke, fordi vi holder dåbsklasse umiddelbart forud for gudstjenesten. Men disse unge, som snart skal døbes, kommer til en gudstjeneste, hvor ingen af dem, der udgør menigheden i Wozi, er til stede. Og så har man lige siddet og indprentet dem, hvor vigtigt det er at deltage i menighedens fællesskab, dersom Kristustroen skal næres. . .

– Hvad angår gudstjenestetidspunktet har vi altså fundet en løsning,

som ikke frastøder nogen i menigheden, men hvor vi altså ikke var villige til at lære at leve med tingenes tilstand. Men så let finder man nok ikke en løsning på alle spørgsmål. Uden at vi ønsker at jorde nogen, kan man nu alligevel godt undre sig over, at den lille gudstjenestefejrende menighed søndag formiddag i Wozi ikke selv har spurgt, hvordan man kan få flere med i fællesskabet, og at man ikke ser det som et problem, at folk er på markarbejde, når man holder gudstjeneste. Og indrømmet: Det havde gjort godt, hvis de, der kommer i kirke søndag formiddag, bare havde spurgt til, hvordan det egentlig går ved aftengudstjenesterne. Men efter at vi har holdt aftengudstjeneste om søndagen i snart 2 måneder, har vi det endnu til gode, at nogle fra menigheden spørger, hvordan det egentlig går.

– Og så holder vi ellers andagt og bedemøde hver dag kl. 9.50 i »Læseprogramcenterets« bygning, konstaterer Bodil og Jens-Arne Skjøtt med et lille indestængt suk.

Og de fortsætter:

– Problemet med at få arbejdsdygtige folk i kirke – og ikke mindst de døpte iblandt dem – er ikke løst bare ved at sige, at de da må holde søndagen fri. I Wozi har man ganske vist en fridag, hvor man ikke går på farmen, og det er onsdagen. Men det er, fordi det er markedsdag. Men farmarbejde eller markarbejde er ikke noget, men gør alene. I så stor udstrækning som muligt arbejder man på hinandens farme.

I sådanne arbejdshold indgår naturligvis også Wozi-kirkens få arbejdsdygtige døpte. De er under ingen omstændigheder så mange, at de selv kunne danne et arbejdssjak. Og kunne de, er det et spørgsmål, om de skulle gøre det. Det er vel ikke på den måde, man bedst skiller sig ud »fra verden«. I givet fald ville de bryde livsrytmen i landsbyens fællesskab og let komme til at give indtryk af, at en kristen er en dårlig arbejdsfælle. For selvfølgelig er der i et landsbysamfund også folk, der har ry for at nasse på andres arbejdskraft, og som forsøger at slippe så billigt om ved at hjælpe andre som muligt.

Hvis man vil have en ekstra stor farm, må en initiativrig person og hans husstand dog gøre et ekstra stort og personligt arbejde.

Desuden er der pligtarbejde på landsbyens fælles farm, hvor indkomsten fra afgrøderne går til dækning af landsbyens fælles udgifter. Forhenværende soldater har også deres farm i tillæg til deres private. På en sådan soldaterfarm har folk også pligt til at gøre arbejdet. Når hertil lægges arbejde med at stampe risen, som udgør befolkningens daglige hovedmåltid, tilberede maden, bære brænde hjem fra skoven, hente vand ved floden, tage på fisketur og ordne nettet, gå på jagt om natten og andre ting, får man ikke indtryk af, at folk ligger på den lade side. I kirkens opgangstid i 60'erne havde man dog alligevel overskud i mange af loma-området kristne menigheder til at oprette og holde specielle kirkefarme, hvor pengene, man fik ind for afgrøderne, gik ind i kirkens kasse. Men de danske missionærer har intet kendskab til, at der i loma-området i dag er sådanne kirkefarme i gang. Jord er der ellers nok af. Men en kirke, der er døende, har ikke kræfter til at oprette en kirkefarm, hvilket ellers er en udmærket idé, og er noget, Den lutherske Kirkes ledelse da også til stadighed opfordrer menighederne til at danne, dersom de har økonomiske vanskeligheder. Hvilket de allerfleste menigheder i loma-området har i dag.

– Selv om både regeringen og kirken ofte sender et SOS til USA om økonomisk bistand, kan kirken ikke i det lange løb leve med at være så afhængig af økonomisk bistand udefra, som det nu er tilfældet, siger Wozi-missionærerne.

Hvis pengesager udgør et problem for kirken og Liberia som sådan, gør samkvemsformer mellem mænd og kvinder det også. Også på dette punkt er det et spørgsmål for missionærerne, i hvor stor udstrækning de bare skal lære at leve med tingenes tilstand.

I en større afrikansk sammenhæng har Den lutherske Kirke i Liberia gjort sig gældende ved sit syn på polygami. Den er kendt herfor og er selv ikke tilbageholdene med at trække sit syn herpå frem, når der gives mulighed for det. Samtidig med at det monogame ægteskab betragtes som den ideelle ramme for det kristne familieliv, og kristne, som indgår i polygame ægteskaber efter deres dåb, skal ekskommuniseres, slås der i en erklæring fra 1951 fast, at hvor vidnesbyrd om en sand tro foreligger, kan parterne i et poly-

gamte ægteskab blive døbt og konfirmeret. Samtidig hævdes det med henvisning til Paulus' første brev til Timoteus (3,2-12), at sådanne personer dog ikke kan opnå en lederstilling i menigheden.

Denne nyvurdering af synet på polygami har imidlertid ikke bevirket, at folk i massevis har ladet sig døbe. I en undersøgelse fra 1965 konstateres det, at kun »2% af kirkens døbte medlemmer var mænd fra polygame ægteskaber og 4% kvinder«, understreger Olav Vibe Smidt i sin bog *Junglekirken i Liberia* (Christiansfeld 1980, s. 61).

En større vanskelighed udgør de såkaldte »prøveægteskaber« samt løse forbindelser mellem mænd og kvinder.

I det traditionelle ægteskab er de to parter respektive familier involverede, og en brudepris skal betales. I et »prøveægteskab« flytter to unge bare sammen, lever som mand og kone, men der er ingen ceremoni, ingen forpligtelser, og familierne er ikke involveret. Alligevel kan der godt blive ægteskabs-palaver i fuld offentlighed i sådanne prøveægteskaber.

– De såkaldte prøveægteskaber kan godt fungere som stabile forbindelser, og der er tilfælde her i Wozi, hvor manden først efter 20 år har bragt orden i sagen, fordi kvindens slægtninge nu mente, at det var på tide, de indkasserede brudeprisen. Manden har ingen rettigheder over de børn, han er far til, før et »rigtigt« ægteskab er indgået. Dog kan han »købe børnene ud« mod en mindre betaling til moderens familie. Manden kan ikke indkassere en utroskabsbøde, dersom hans »kvinde« – hvilket på loma er det samme som »kone« – har forbindelser med andre mænd. Men manden kan sende sin »kvinde« bort uden at få større problemer med hendes slægtninge, dersom de kun lever i et prøveægteskab. At samme kvinde har børn med både 2 og 3 forskellige mænd, er der ingen, der tager anstød af.

– Vi har været involveret i en sag fra et prøveægteskab, og vi ved ikke, om vi har handlet rigtigt. Selv om kirken stadig hævder, at personer, der lever i et prøveægteskab, ikke kan døbes, håndhæves dette princip ikke i stor udstrækning. Et er, om vi handlede rigtigt, ved at døbe en person, der lever i et prøveægteskab. Legitimerede vi hans forhold ved at døbe ham? Og hvis vi havde nægtet, havde vi så

dermed givet udtryk for, at man skal leve dåbens liv, *før* man får dåbens kraft hertil?

– At han er blevet døbt, står ikke til at ændre, selv om vi ikke er færdige med at vurdere, om vi gjorde ret. Men når han så på et tidspunkt ville bringe orden på sit forhold, ikke ved at lade sig gifte med hende, som vi ellers havde opmuntret ham til, men ved at kaste hende på porten, hvad skal man så råde ham til? Der blev da også en offentlig palaver-sag herom. Hans »kvinde« har ingen ret til at kræve erstatning for, at han ville bortvise hende. I stedet for førte hun offentlig sag på, at hun følte sig *nedværdiget* ved at blive sendt bort. Og en nedværdigelse i venners påsyn er grund nok til en offentlig palaver-sag i dette samfund. Enden på det hele blev, at de forsonede sig, og begge erkendte egne fejl i deres forhold. Så de fortsætter deres ægteskabelige samliv i deres prøveægteskab.

– Under de givne forhold, havde vi svært ved at stille os bag den døbte mand, når han ville sende sin »kvinde« bort. Det ville jo ellers være en enkel løsning på det spørgsmål. Men som kristen rådede vi ham til at forsone sig. Men endnu har han ikke bragt orden på sit forhold. Skal man bare lære at leve med det, spørger de danske missionærer i Wozi.

Selv om de ikke vil sætte kristendom lig med moral, ligger der en enorm udfordring for kirken i Liberia til at undervise og give en kristen vejledning i sådanne forhold. »Det store romerske imperium brød sammen på grund af dets store forsømmelse af hjem og moral« lød det ved en konference i Liberia i 1969 i et af foredragene. Men i et andet foredrag fra samme konference lød det modsat:

Polygami og prøveægteskab er både en almindelig og accepteret praksis i både Liberia og det meste af Afrika. Disse (ægteskabsformer) har intet at gøre med en persons tro på Gud.

Selv om de danske missionærer erkender, at man meget let kommer til at »kræve«, at folk skal leve, som om de var kristne, *før* de i dåben bliver kristne, når man hævder, at folk fra prøveægteskaber ikke kan blive døbt, føler de det alligevel svært at skulle leve med, at ægteskabsformer »intet har at gøre med en persons tro på Gud«. I nævnte foredrag mere end antydes det, at fremmede kirkeretninger

eller uafhængige afrikanske kirker, som følger en »strikt« moral, ikke skal vente, at deres kristendomsforkyndelse vil kunne sige stammebefolkningen i Liberia noget. Selv om foredragsholderen ikke ser kirkens nyvurdering af synet på polygame ægteskaber som den eneste årsag til, at folk i 60'erne tager imod evangeliet »med entusiasme«, og selv om han mener, at også folk, der lever i prøve-ægteskaber, bør kunne døbes, er kirken efter hans mening på ret vej, når man ikke følger en »strikt« moralkodeks.

Over for dette syn kan det imidlertid gøres gældende, at flere uafhængige afrikanske kirker – som altså ikke har nogen organisatorisk forbindelse til Vestens kirker eller kirkeretninger – i de seneste årtier har haft en ikke ubetydelig fremgang, selv om man i flere af disse følger en »strikt« moralkodeks. En af hemmelighederne bag sådanne selvstændige, afrikanske kirkers fremgang synes at være det stærke fællesskab, som råder her. At fællesskabet mellem kristne i Wozi ikke skulle kunne blive bedre, og at et indbyrdes fællesskab også kunne få betydning for døbtes forhold til samlivsformer, ser danskerne som nogle af de udfordringer, de gerne vil arbejde med på.

De ved, at det vil koste kræfter og en god portion med-leven og med-lidenhed.

– Men derfor kan det nu godt være svært at leve med, at når en ugift mand, der ganske vist ikke er døbt, men alligevel er på kirkens lønningsliste, er indblandet i en »kvinde-palaver«, at det så lyder fra de kristne: »Hvorfor kan han ikke holde sig borte fra de gifte kvinder«? Underforstået: Der er nok ugifte at tage af.

– Og lettere er det ikke over for dåbsklassen, når de under gennemgang af det sjette bud kikker på en med undrende blikke og siger: »Du vil da vel ikke have, at vi skal gifte os, før vi har elsket. Så kender man jo ikke hinanden«. Og hvis man så gik fra hinanden, når man havde fået børn, hvad så, spurgte jeg. »Det er ikke noget problem«, svarede de. »Du kan da bare give dem til din mor eller den næste kvinde, du elsker«.

Skønt Den lutherske Kirke i Liberia ikke har Folkekirkens administrationsapparat, er danskerne blevet belært om, at en ung afrikansk

kirke har tilsvarende problemer som Den danske Folkekirke. At døbte fører retssager mod hinanden i Danmark, er der jo ingen, der synes, er forkert. Men i en lille kirke som i Wozi gør det nu ondt, når kristne er involveret i palaver-sager mod hinanden.

Sådan som det også gjorde Paulus ondt, at en skrøbelig menighed i Korint førte indbyrdes retssager for hedenske domstole. Alligevel er det »Guds menighed« og dem, »der er helligede i Kristus Jesus«, han skriver til. Mon ikke Paulus også ville begynde sit brev til menigheden i Wozi på denne måde? Og så fortsætte med at retlede en menighed, der er på kollisionskurs i stedet for at lade den sejle sin egen sø i en misforstået venlighed.

– Hvis vi hvide, når vi lever her, er bedre til at skjule personlige synder end landsbyens døbte, er der al mulig grund til at fortælle højt og tydeligt, at Jesus har stemplet enhver ond tanke og ethvert begærende blik som mord og ægteskabsbrud. I mødet med ham, der er synderes ven, er vi alle ens. Bare det også kunne blive hørt, når vi påpeger forhold i kirken, som det er svært at leve med, siger Bodil og Jens-Arne Skjøtt.

14 Gardering imod overdreven begejstring

Det volder ingen besvær at få missionærerne i Wozi til at tale om deres missionær-frustrationer. Det kommer af sig selv, når de taler om deres omgivelser. Derimod er det vanskeligere at få dem til at udtale sig i begejstrede vendinger og uden omsvøb om de positive sider af deres aktiviteter. Hvis det ikke var fordi, de var ens venner, kunne man forledes til at tro, at det var udtryk for en forløren snak under fromhedens maske. Rigtigere er det nok at se deres fremhævelse af de problemer, de står i, som udtryk for en slags gardering imod en overdreven begejstring. Uden en sådan gardering ville de alt for let give op, når de hen langs ad vejen vurderer deres eget arbejde. Og uden en gardering ville de ikke blot skabe et forkert indtryk af deres egen personlige situation, men også af hvordan kirkens egentlige tilstand er i loma-området.

Det er ikke forkert, dersom de bare havde sagt, at de er travlt optaget med kirkelige aktiviteter. En gang om ugen holder de bibelkreds. En gang om ugen er der dåbsklasse. Om søndagen er der 2 gudstjenester. I 4-5 omkringliggende landsbyer holder de en gang om måneden gudstjeneste. Der er seriøse bestræbelser på at få gang i kirkebyggeri 2-3 steder. Når de holder gudstjenester i andre landsbyer, strømmer folk til, og som regel er der nogle, der ønsker at komme i en dåbsklasse. Altsammen er det noget, de på en eller anden måde har en finger med i.

– Det er rigtigt, at vi nogle gange, når vi kører hjem fra en af de omkringliggende landsbyer, hvor vi har fået en overstrømmende modtagelse, siger til hinanden: »Hvorfor bor vi egentlig i Wozi og ikke her«? Bortset fra at det selvfølgelig er et tosset spørgsmål, fordi vi nu engang ikke selv har bestemt, hvor vi skal bo, er en begejstret modtagelse i en by et for spinkelt grundlag for en ansøgning om at blive forflyttet, siger de.

– Vel er vi opmuntrede over den positive modtagelse, vi får, når

vi kommer og holder gudstjeneste i andre landsbyer. Og vi skulle da skamme os, dersom vi ikke kunne glæde os over, at folk i massevis kommer og hører evangeliet, når vi kommer på vore månedlige besøg. Men vi narrer dem, os selv og missionens venner, hvis vi efter sådanne besøg bare lagde os ud i hængekøjen og skrev begejstrede breve hjem til Danmark om den store åbenhed for evangeliet, vi her har mødt. Alt er ikke gjort med en månedlig gudstjeneste eller at køre et dåbsklasseprogram igennem eller at få en kirkebygning op at stå. Vokser der ikke et levende menighedsliv frem, og er der ikke kræfter til at følge dette op, vil den nye kirke kun blive tilholdssted for geder, som vi har set det andre steder.

I Wozi har det ikke på samme måde som i de omkringliggende landsbyer nyhedens interesse, at der kommer hvide missionærer og holder gudstjeneste. Hvide er her en del af landsbybilledet. I det hele taget er der stor åbenhed for hvides aktivitet i Liberia, hvad enten det gælder økonomiske investeringer eller en indsats fra hvide udviklingshjælpere eller missionærer. Taler statistikkerne sandt, er Liberia det land i Afrika, som har flest udenlandske missionærer i forhold til indbyggerantallet på små 2 millioner mennesker.

– Selv om det kan synes paradoksalt, er der noget attraktivt over missionærer i dette land. Ikke mindst når man tænker på hvide »kristnes« handel med sorte slaver, kan dette godt undre. Og selv om kirken her også har været igennem en selvstændighedsproces og ikke længere styres af Vestens missionsselskaber, har parolen aldrig i Den lutherske Kirke lydt: »Missionærer, gå hjem«!

Den store åbenhed for hvide missionærer i Liberia er for danskerne i Wozi ikke ensbetydende med, at de uden videre tør tale om »stor åbenhed for evangeliet«. Dette kan nemlig let misforstås og skabe indtryk af, at folk hungrer og tørster efter evangeliets oprejsende kraft. Og sådan har de ikke oplevet det. De kan nævne eksempler på, at den ene landsby efter den anden henvender sig til forskellige kirkeretninger med ønsket om, at der må etableres et missionsarbejde. Drivkraften bag et sådant ønske er ikke så meget en hunger efter evangeliet, men mere forventningen om, at der

følger andre goder med i kølvandet på den hvide missionærs frem-march: skole, hospital, bedre sanitære forhold og andre goder.

Selv om åbenheden for missionærer og den manglende åbenhed for evangeliet af nogle måske vil kunne bruges som argument for ikke at sende missionærer til Liberia, ser Wozi-missionærene anderledes på denne sag:

– Det ville da være tåbeligt at være ked af, at vort første møde med en landsby ikke er en mur af mistænksomhed. Man undlader da ikke i Danmark at sende en præst til en landsby, selv om det er så som så med åbenheden over for evangeliet, men hvor man alligevel vil have en præst på stedet. Det ville da være at vende tingene på hovedet. Hvad folks egentlige motiv end er for at byde os velkommen, er det ikke det, som her skal være udslaggivende. Kirken her i landet har ønsket os. Det kan ikke være rigtigt at gøre en dyd af, at kristendommen i mødet med en fremmed kultur helst skal møde stærk ydre modstand for at være »rigtig« mission. Heraf vil vi ikke drage den negative slutning, at man skal lade være med at sende missionærer til f. eks. jøder og muslimer, hvor den umiddelbare åbenhed for missionærer mangler.

Missionærene ser det som en udfordring at udnytte den positive nysgerrighed, de møder i landsbyer uden for Wozi. Og skønt det overvejende er store drenge, som enten står for at skulle rejse fra Wozi for at tage en videregående uddannelse eller unge, som kommer hjem på weekend ophold og i ferierne, de har bedst kontakt med i deres egen landsby, håber de, at dette kan smitte af på menigheds-livet i Wozi. Men hvad enten det gælder folk i Wozi eller i de omkringliggende landsbyer er arbejdet ikke gjort med at få så mange som muligt døbt. En af de største udfordringer, ser de i de døbte, som mere eller mindre tydeligt røber, at de stiller sig bag den unge mand, som forleden dag sagde: » Jeg tror nu jeg vil vælge begge dele – det gamle og kristendommen«. Denne opfattelse har et stærkere tag i mange døbte, end missionærene først troede. Selv om de godt ved, at de ikke af egen kraft kan få has på en sådan dobbelt garde-ring, vil de ikke løbe fra deres ansvar:

– Kristendommen er farlig, fordi den må få konsekvenser. Tør vi

ikke sige det af bare venlighed, tager vi brodden af evangeliet.

De understreger, at en bevidst og målrettet uddannelse af lægfolket er en stor udfordring for Den lutherske Kirke i Liberia. Et aktivt lægfolk er der en skrigende mangel på. Præstemangelen er stor, og evangelisterne er få. Først efter omkring 40 års arbejde i loma-området fik man i midten af 1960'erne den første loma-mand uddannet og ordineret til præst. Og alt for få er fulgt efter siden. At vestlige missionsorganisationer ikke i tilstrækkelig grad har opfostret lokale ledere før kirken blev selvstændig, lider kirken nu under. Ved en konference i 1969 sagde Roland J. Payne, kirkens første præsident og fra 1971 og til i dag dens første liberianske biskop:

Fra 1860 og til kirkens reorganisering i 1965 havde vi i det store og hele intet at sige vedrørende arbejdet her. Vi blev aldrig rådført, og aldrig var vi med i nogen beslutningsproces.

Fra 1860 og til 1969 – efter 109 års missionsarbejde – burde der være flere nationale præster end de 10, som vi nu har.

I samme foredrag kritiserede Payne den *hurtighed*, hvormed den amerikanske lutherske kirke trækker sin økonomiske støtte til kirken i Liberia bort. Han er ikke imod, at kirken i Liberia skal være selvunderstøttende. Men han finder det uretfærdigt, at den amerikanske kirke, som tidligere har været den økonomiske hovedgarant for den liberianske lutherske kirke, anlægger samme principper for kirken i Liberia som for kirken i f. eks. Japan. Hvem tør sammenligne den økonomiske situation i Japan med den i Liberia, spørger han.

Samme biskop har ved flere lejligheder udtrykt anerkendelse over, at flere af de danske missionærer, som nu gør tjeneste i Liberia, er gået i gang med at lære stammesprog for at gøre en pionerindsats og lever ude i bushen.

– Det er i hvert fald ikke fra kirkens ledelses side, at man gør gældende, at pionermissionærernes tid er forbi. Og den vestlige missions chefidologer er vel også i dag mere forsigtige med at hævde, at missionens tid er forbi, end de var for blot nogle år siden. Som situationen er nu, tager vi ikke arbejdet fra nogen liberianer ved at leve og virke i bushen. Og hvis arbejdet skal følges op, er der

en tid endnu brug for endnu flere hvide missionærer i loma-området.

Har de vestlige missionsorganisationer deres del af skylden i, at mange menigheder i loma-området er sygnet hen og næsten er døde uden at blive begravede, fordi man for hurtigt forlod arbejdet, er der al mulig grund til at rette op på dette misforhold ved at intensivere missionsindsatsen.

Selv om der er flere unge under uddannelse til præster, vil der i lang tid fremover være behov for evangeliserende og menighedsopbyggende missionærer i Liberia. Kirken har i dag 25 liberianske præster. Det må så være op til missionærerne, ikke at tage ansvaret fra de lokale kræfter, men opmuntre og vejlede til ansvar: et åndeligt såvel som et økonomisk.

Den økonomiske side af sagen udgør et problem for sig. At nogle menigheder hellere vil have en hvid missionær som præst, kan hænge sammen med, at de ved, at de så ikke skal betale præstens løn. Den betales af den pågældendes missionsselskab. Begrundelsen kan også være, at man er klar over, at en hvid missionær kan bruge hele sin tid på kirkens arbejde i modsætning til en dårligt betalt liberiansk præst, som må have sin egen farm og bruge tid på den for at klare økonomien.

– Vel klinger det hult, når vi kunne ønske os, at flere liberianske præster ville søge ud i bushen i stedet for at vælge de større bymenigheder og dermed en større indtægt, end de kan få i en landsby-menighed. Vi hvide missionærer får jo mere i løn end selv den bedst betalte liberianske storbypræst. Men hvis der ikke på en eller anden måde kan rettes op på den vaklende lønpolitik, som kirken fører, så man kan garantere en præst en rimelig mindsteløn, er der nok ikke meget håb om, at nogle af de mange præste-huller i loma-området vil blive fyldt op. Men under alle omstændigheder virker det bedst, hvis liberianske kristne kan sige til deres egne, at der følger et økonomisk ansvar med, når man vil have en kirke og en præst eller evangelist, siger de.

Også på anden måde kan pengespørgsmålet udgøre et problem.

– Vi hvide missionærer har midler, som liberianske medarbejdere

i kirken ikke har. Vi kan gennem udenlandske kanaler skaffe billige Bibler eller skriftligt gratismateriale, som vi kan uddele. De muligheder har en liberiansk præst eller evangelist ikke på samme måde. Vi har en bil og kan sætte et lysbilledapparat til bilens batteri. Det kan de andre ikke. Selv om vi vel skal udnytte de muligheder, må vi også være opmærksomme på faren ved at score billige point ved en rundhåndet uddeling af gratismateriale. Bedre ville det vel være, dersom gratismateriale i større udstrækning kunne formidles gennem liberianere. Alt for ofte har hvides gavmildhed gjort det svært for en liberiansk evangelist eller præst at komme bagefter – tomhåndet og »kun« med evangeliet.

Selv om danskerne i Wozi under tiden kan føle sig frustrerede over, at »åbenhed for missionærer« ikke er ligefrem proportional med »åbenhed for evangeliet«, finder de ikke, at der er grund til at ryste støvet af deres fødder og begive sig til et andet land. De har ikke mistet troen på, at dagen vil komme, hvor flere døbte i Wozi og loma-området ikke blot betragter kristendommen som et supplement til det, de allerede har, men som det nye, der gennemsyrrer alt. Og er alle tings fortegn. En vækkelse, hvor mennesker kommer til syndserkendelse og ser betydningen af Jesu soningsdød, er de ikke herre over. Men mistet troen på en sådan vækkelse, har de ikke.

- Der kan nemlig godt gå ild i tørre buske, siger Jens-Arne Skjøtt.
- Ja, hvis ilden bare er varm nok, følger Bodil Skjøtt tørt til.

Selv i en regnskov kan der gå ild i tørre kviste. Og er der tilstrækkeligt mange små tørre kviste, der finder *sammen*, kan de godt sætte brand i et stort træ.

15 Spor af danskere

For dansk ydremission inden for Folkekirkens rammer er Liberia et forholdsvis nyt arbejdsområde. I 1980 påbegyndte Dansk Ethioper Mission sit arbejde her. I sommeren 1983 arbejder 13 voksne missionærer i landet. Og med sig har de deres i alt 16 børn. Af de 13 voksne er de 4 teologer. Disse 4 har alle gennem deres studietid haft en nær tilknytning til Menighedsfakultetet i Århus. Gad vide, om der findes et andet land med danske missionærer, hvor så mange danske teologer er med i kirkens arbejde? Under alle omstændigheder udgør de 4 danske teologer i Liberia over en tredjedel af alle danske teolog-missionærer, der er udsendt af danske missionselskaber i dag. Det er lidt beskæmmende, at der ikke er flere. Hvad grunden til dette så end kan være.

Hvilke spor de nye danske missionærer vil sætte i Den lutherske Kirke i Liberia, er det for tidligt at udtale sig om. Men allerede før de kom til landet, var der spor af danskhed i kirken.

Hurtigt trak jeg mig ud af samtalen, da Jensens navn blev nævnt i forbindelse med Den lutherske Kirkes arbejde i Liberia. Hjemmefra mente jeg da at have sat mig grundigt ind i den danske missionærfloks navne. Blandt dem var der ingen Jensen. Efter at have sundet mig lidt vover jeg mig igen ind i samtalen og spørger forsigtigt, hvem Jensen er. Man smiler og fortæller mig, at Jensen egentlig hedder Daniel Jensen Seyenkolo. Men Jensen er det navn, han er kendt under og da også selv kalder sig. Han er liberianer, sidst i 20'erne og ordineret som præst her i sommeren 1983. Han er en af de unge liberianere, kirken venter sig meget af. En danskfødt amerikansk missionær, som fra 1930'erne og en menneskealder frem, virkede i Liberia, havde taget ham til sig som dreng. Og hun hed Jensen til efternavn.

Så er det min tur til at smile over, at jeg havde ladet mig narre af det gode danske navn, det efternavn, der bæres af flest danskere i

dag. Og selv om det er så pæredansk, som noget kan være, betyder det jo egentlig, dersom man trækker linjen fra *Jens* over *Johannes* og tilbage til det hebraiske *Jochanan*: »Herren er nådig«.

Den ordinerede Jensen er imidlertid ikke den eneste Jensen inden for Den lutherske Kirke i Liberia. Der er flere af dem. At de bærer dette navn, kan man selvfølgelig vende og dreje på forskellig måde. Hvis man vil, kan man tage det som udtryk for en vestlig navneimperialisme. Selv opfatter de, der bærer dette navn, ikke sagen sådan. For havde der ikke været en Kirsten Marie Jensen til at tage sig af dem, havde de næppe levet i dag. Hende skylder de deres liv.

En af de andre Jensen'er har fortalt:

Jeg blev født den 25. juni 1953. Kort efter døde min mor. Jeg blev derfor bragt 8-9 timers gang til Ma Jensen i Sanoyea. En af grundene til, at jeg blev bragt dertil, var, at mine slægtninge sagde, at jeg skulle begraves sammen med min mor. Jeg var så lille og tynd, at jeg alligevel ikke ville være i stand til at overleve. (H. J. Krarup, i »*Ethiopien*« Nr. 1, januar 1982, s. 10).

Men Ma Jensen, »Mor Jensen«, som nu selv ligger begravet i Liberia, vidste og viste, at »Herren er nådig« og tog drengen til sig, sådan som hun også gjorde med andre børn.

Hun har sat sig spor, kvinden med de danske rødder. Hun ikke blot bar Kristi navn – *Kirsten* – men levede i overensstemmelse hermed. Hun ikke blot hed Jensen. Men som en, der selv havde erfaret, at »Herren er nådig«, viste hun selv barmhjertighed og svarede dermed til sit navn.

Vi sidder og snakker om de liberianske Jensen'er, de konkrete spor efter Kirsten Marie Jensen.

– At hun har danske rødder, skal vi ikke score point på. Og det er ikke som dansker, hun er kendt, men som kristen. Hun tog sig af mange, men glemte ikke den enkelte. Og hun tog sig ikke af så mange, at der ikke var kræfter og overskud til de få. Og det har sat sig spor. Vi begynder vel at sige til hinanden, at hvis der bare er nogle ganske få, som gennem – eller måske på trods af – os får fært af, hvad Kristustro er for noget, vil det på langt sigt få større

betydning for kirken i Liberia, end hvis vi farer rundt og bilder os selv ind, at vi skal nå alle. Med det resultat, at vi ikke rigtigt når nogen.

– Der er sikkert noget, der hedder »dansk kristendom«, og noget, der hedder »afrikansk kristendom«, og noget grund-dansk og noget grund-afrikansk, der ikke eliminerer det grund-kristelige. Men »Mor Jensen« viser os, at hvide og sorte har noget grund-menneskeligt tilfælles, og at det sætter spor, når man taler og handler i overensstemmelse med den nåde, som Herren har vist en. Uanset om man nu hedder Jensen eller ej.

– Selv om vi hvide på mange måder er attraktive og kan og har alle de ting, som folk her i Wozi ønsker at kunne eller eje, må det på en eller anden måde komme frem, at den hvide missionær ikke blot er den, der kan forkynde tilgivelse til andre eller løfte pegefingeren mod med-døbte. Lykkes det os ikke at vise, at vi til stadighed selv trænger til tilgivelse og til at høre, at »Herren er nådig« og også vores gode far for Jesu skyld, kludrer vi ikke blot i det, men forkludrer også, hvad Kristustro er for andre mennesker.

»Sort« synd er for Gud ikke værre end »hvid« synd.

At hvide missionærer ikke lægger et røgslør over, at de også har deres synder at bekende og sammen med de sorte må gå til ham, der tilgiver syndere, er måske, når alt kommer til alt, det vanskeligste for en hvid at indrømme over for en sort. Når det altså ikke bare skal siges med en flot håndbevægelse, men leves ud.

Sker det ikke, er det en blokering for, at evangeliet bliver hørt som gode nyheder for alle syndere. Sker det, vil det sætte spor. Da har man lov at vente, at folk på loma-tungemål opvågner »til pris for menneskets forsoner«. For nu at slutte af med Grundtvig og med »I al sin glans nu stråler solen«, en salme, som er blevet karakteriseret som den mest danske af alle danske salmer. Derfor skal den da også helt omskrives og have et andet billedsprog, dersom den skulle oversættes til loma. Og det vil nok blive sværere for de danske missionærer at gøre det, end det har været at gengive børneversene »Hvem skabte stjernerne?« og »Bygge Guds rige«, som de fleste børn i Wozi nu synger på loma.

Efter sidste søndags gudstjeneste tog vi nu gamle Grundtvig ned fra hylden og sang »I al sin glans nu stråler solen« – mens trope-regnen væltede ned. Et par unge fra Wozi var lige kommet hjem fra en kristen lejr. En af dem stod frem i kirken og ønskede ordet. Han bad en bøn, fortalte om lejren og opfordrede de mange gymnasiedrenge, som nu er hjemme på regntidsferie i Wozi, til at tage mere aktivt del i kirkens liv. »Jesus er Frelser og Herre, og Gud er almagts Gud; ham skylder vi vore liv«, sagde han.

Og selv om vi nu denne sidste søndag i juli sad og sang en Grundtvig-salme for os selv i missionærernes hus, var det med det i baghovedet, at vi lige havde hørt en loma-stemme »til pris for menneskets forsoner«. I øvrigt har danske missionærer også brug for en personlig opbyggelse, ikke for at sætte spor af danskhed i en afrikansk sammenhæng, men for selv at høre det grund-kristelige igen, og så arbejde på at omplante evangeliet til loma-forhold.

Wozi-missionærerne hverken kan eller skal løbe bort fra deres danskhed. Heller ikke der, hvor de slanke palmer står.

Og »I al sin glans nu stråler solen« kan også synges på dage, hvor der er gråvejrs i Wozi-kirken. For som de, der dannede »Guds menighed i Korint«, »dem, der er helligede i Kristus Jesus«, skal synge med på »det evige halleluja«, skal også folk fra Wozi-kirken og loma-området gøre det.

Opvågner, alle dybe toner,
til pris for menneskets forsoner!
Forsamles, alle tungemål,
i takkesangens offerskål!
Istemmer over Herrens bord
nu menighedens fulde kor!

I Jesu navn da tungen gløder
hos hedninger såvel som jøder;
i Jesus-navnets offerskål
hensmelter alle modersmål;
i Jesu navn udbryder da
det evige halleluja.

I selskab med Grundtvig tog vi måske også lidt forskud på den følgende søndags fest. Oppe i kirken havde Wozi-præsten lige sagt:

- På næste søndag skal 7 unge døbes.